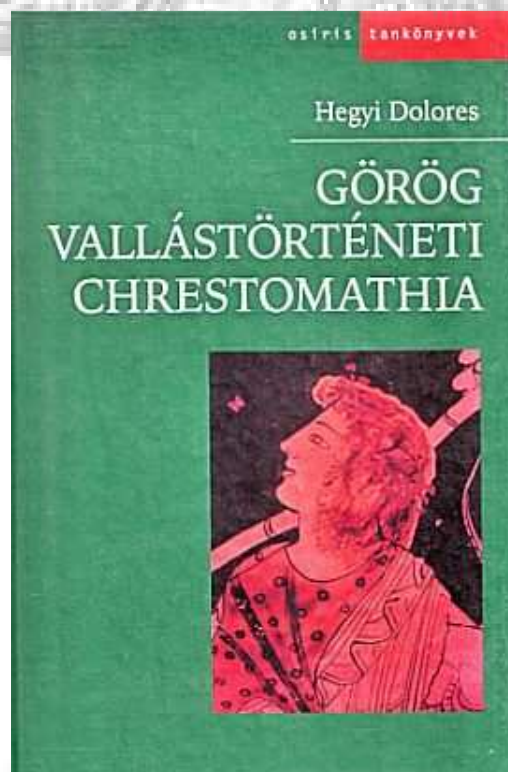

Hegyi Dolores

GÖRÖG VALLÁSTÖRTÉNETI CHRESTOMATHIA

(A digitalizálás az Osiris kiadó 2003-as azonos című kiadvány alapján készült.)
ISBN 963 389 380 1

E forrásgyűjtemény a *Polis és vallás. Bevezetés a görög vallástörténetbe* című kötet tanulmányozásához kíván segítséget nyújtani a különböző vallási jelenségekre vonatkozó, legfontosabb szövegek közreadásával. A kötetben közölt szemelvények átfogó képet adnak mind a görög kultuszokról, mind a vallási nézetekről. A kultuszokra vonatkozóan néha csak egy-egy késő ókori, illetve bizánci lexikonszócikk vagy a szövegekhez írt lapszéli jegyzet (*scholion*) állt rendelkezésünkre, máskor pedig viszonylag bőséges felírt anyagból válogathattunk.

TARTALOM

Bevezetés	7
I. PREANTHROPOMORF KULTUSZMARADVÁNYOK	9
A kövek kultuszának emlékei	9
A fakultusz csökevényei	11
A thériomorfizmus egyes elemeinek tovább élése	14
II. A KULTUSZHELY	17
A temenos	17
A temenos védelme és gondozása	19
A fogadalmi ajándékok	28
Az áldozat	34
III. A POLIS KULTIKUS TISZTSÉGVISELŐI	45
A pap	45
A papi nemzetségek	47
Előírások és tilalmak a papság és a hívők számára	48
Fiatalok a kultuszban	63
IV. ÜNNEPEK ÉS SPECIÁLIS KULTUSZOK	65
Az athéni állam ünnepei	66
A spártai állam ünnepei és kultuszai	81
Egyéb ünnepek és kultuszok	85
A pánhellén ünnepek	94
A misztériumok	100
A keleti eredetű kultuszok	115
A magánélet kultuszai	125
Bajelhárítás és rituális tisztító szertartás	129
Gyógyulások Asklépios epidaurosi szentélyében	132
V. HOGYAN JÓSOLTAK A GÖRÖG JÓSHELYEKEN?	139
Inspirációs jóslás	139
A jelekből való jóslás	146
VI. A GÖRÖG HITVILÁG	153
Az ős vallás	153
Az istenek és a természet	153
Az istenek és a kozmosz	155
Az istenekbe vetett hit eredete	163
A <i>theologia</i> születése	167
Az emberi lélek	169
A szenvedés oka és értelme	174
Hogyan áldozunk az isteneknek?	179
Az isten és az ember viszonya	181
IRODALOMJEGYZÉK	189

BEVEZETÉS

E forrásgyűjtemény elsősorban a *Polis és vallás. Bevezetés a görög vallástörténetbe* című kötet (Osiris, 2002) tanulmányozásához kíván segítséget nyújtani a különböző vallási jelenségekre vonatkozó, legfontosabb szövegek közreadásával. Az itt közölt szemelvények- a forráshelyzetből adódóan - óhatatlanul egyenetlen képet adnak mind a görög kultuszokról, mind a vallási nézetekről. A kultuszokra vonatkozóan néha csak egy-egy késő ókori, illetve bizánci lexikonszócikk vagy a szövegekhez írt lapszéli jegyzet (*scholion*) állt rendelkezésünkre, máskor pedig viszonylag bőséges feliratos anyagból válogathattunk. A vallási eszmék története is csak nagyon hézagosan követhető. Az ókori görögség hitéletét ugyanis nem szabályozta valamilyen „szent” könyv, s miközben a kultuszok esetében akadt néhány alapvető, mindenki számára kötelező előírás, a hit kérdéseiben meglehetősen szabadság uralkodott. A vallási nézetek alakulását csak a görög írók műveiben található - olykor csak lakonikusan megfogalmazott - kijelentések alapján tudjuk nyomon követni. Nehezíti a helyzetet az, hogy sok görög író műveit csak töredékesen, más íróknál fennmaradt idézetek formájában ismerjük, eredeti szövegösszefüggésükből kiszakítva, s ez téves interpretáláshoz is vezethet.

A szemelvényekhez fűzött magyarázatoknál csupán a tárgyi tudnivalókra szorítkoztunk, a szövegek részletesebb vizsgálatára ebben a keretben természetesen nem térhettünk ki. Erre vonatkozólag az idézett antik szerzők magyar, illetve idegen nyelvű kiadásainak kommentárjai adnak további eligazítást. Az egyes szemelvényeknél megadtuk a fordító nevét - kivéve a szerző fordításait -, ennek alapján könnyen kikereshetők a magyar nyelvű kiadások. A magyar és idegen nyelvű szöveg- és feliratgyűjtemények, amelyekből a kötetbe felvett szövegek egy része származik, az irodalomjegyzékben megtalálhatók. A görög szerzők műveiből fennmaradt töredékek számozása az irodalomjegyzékben feltüntetett fragmentumgyűjteményekét követi. A görög szavak átírásánál a magyarázatokban a tudományos átírást alkalmaztuk, a fordításoknál pedig a műfordító gyakorlatát követtük. [7]

I. PREANTHROPOMORF KULTUSZMARADVÁNYOK

Amikor az első görög nyelven írott források megjelennek, a görögség már hosszú fejlődést tudhat maga mögött, ez vonatkozik természetesen a vallási szokásokra és képzetekre is. A klasszikus kor gondolkodói már észreveszik, hogy a görög vallásban több olyan ősi vallási elképzelés nyomai fedezhetők fel, amelyeknek párhuzamai egyes a görögökénél alacsonyabb kultúrfokon élő népeknél is fellelhetők. A kérdés - úgy tűnik - már a Sókratés-kört is foglalkoztatta.

Egyesek sem templomot, sem oltárt, sem más istenit nem tisztelnek, mások pedig az elébük kerülő köveket, fákat, sőt még az állatokat is imádják.¹ (Xenophón: Emlékeim Sókratésről I. 1,14)

A KÖVEK KULTUSZÁNAK EMLÉKEI

Pausanias (szül. Kr. u. 111-115 között) a *Hellas leírása* című művében, amely körülbelül 160 és 180 között keletkezett, az ősi kultuszok számos emlékét őrizte meg számunkra. A régi időkben a hellének is szobrok helyett faragatlan kövek formájában tisztelték az isteneket. (Pausanias VII. 22,4-5)

ZEUS MEILICHIOS ÉS ARTEMIS PATRÓA

(Sikyónban) Aratos héraónja és Poseidón Isthmios oltára után következnek Zeus Meilichios és Artemis Patróa elég felületesen megmunkált szobrai, ugyanis Meilichioszt inkább piramisnak, Artemist pedig oszlopnak néznénk. (Pausanias II. 9,6) [9]

APOLLÓN KARINOS

(Megarában) az úgynevezett Nymphák Kapujánál lévő régi gymnasionban található egy kő, melynek alakja kisebb piramisra emlékeztet. Ezt Apollón Karinosnak² nevezik, és itt van az Eileithyia-szentély is. (Pausanias I. 44,2)

ERÓS THESPIAIBAN

Thespiiai lakói az istenek közül kezdettől fogva Eróst veszik körül legnagyobb tisztelettel, ősidők óta tisztelt képmása egy faragatlan kő.³ Nem tudom megmondani, ki honosította meg itt Erós isteni tiszteletét. (Pausanias IX. 27,1)

APOLLÓN AGYIEUS

Agyieus a házak kapuja előtt álló kúpszerű oszlop, Apollónnak szent, és ez egyben maga az isten.

¹ Az ember alakú, anthropomorf görög istenek kultuszaiban már csak igen csökevényes formában mutatható ki a kövek, fákat, állatok kultikus tiszteletének emléke. Kifejezett állatimádással Hellasban nem találkozunk, de az a hiedelem, hogy az istenek állat alakban is megjelenhetnek, legalábbis a mítoszok keletkezése idején még nagyon elterjedt, s maradványai szóróványosan a klasszikus kor kultuszaiban is felfedezhetők. Xenophón (szül. Kr. e. 430-425 között, meghalt 355 után) az idézett szövegben *asebomai* görög igét használja, amely kifejezetten az istenek tiszteletét fejezi ki a görög nyelvben.

² Azaz Kár vagy Káriai Apollónnak. Megara őslakói a görög hagyomány szerint károk voltak, meglehet, hogy a kő régi kultusztradíciót őriz. Ez az ábrázolásmód, mint a sikyóni példa is mutatja, az Észak-Peloponnésoson volt otthonos.

³ Valószínűleg ilyen lehetett az a kő is, amely a Malea-hegyfoknál Apollón Lithésioszt (Köves) jelképezte. (Stephanos Byzantios: Lithésios címszó)

(Suda: Agyieus címszó)

Az agyieust a kapuk elé állították. Ez pedig egy hegyesen végződő oszlop. A kapuk elé mint a bajelhárító és utakat őrző Apollón képmásait állították fel. (Euripidész: Phoinissai 631 scholionja)

A HERMA

(A herma) fa vagy kő téglalap, amelynek felül Hermés-feje van, az alsó lapos részén pedig feliratok (találhatók). (Démostenész: Leptinész ellen 263 scholionja) [10]

A KERTI APHRODITÉ

A területre vonatkozólag, amelyet "Kert"-nek neveznek, és Aphrodité szentélyére vonatkozólag (az athéniak) semmit sem tudnak mondani. Sem Aphroditéra vonatkozólag, akinek a szentélye a közelben áll. Képmása hasábra emlékeztet, hasonlít a hermákra. A felirat szerint Aphrodité Urania (Égi) a Moirák közül a legidősebb. (Pausanias IX. 19,2)

A FAKULTUSZ CSÖKEVÉNYEI

ARTEMIS KARYATIS

Karyai Artemis és a Nymphák birtoka, itt áll Artemis Karyatis képmása a szabadban. A lakedaimoni szüzek évente körtáncot lejtenek tiszteletére, egy helyi táncfajta van számukra előírva. (Pausanias III. 10,7)

Amikor kitört a görög-perzsa háború, és egész Hellast rettegésben tartotta a félelem, elérkezett Artemis Karyatis ünnepe, a szüzek azonban a háborús nyugtalanság miatt visszavonultak. Ekkor néhány falusi ember bement a szentélybe, és saját himnuszukat énekelték el Artemis tiszteletére.⁴ (Theokritos: Bukolika, prolegomena B. A 4—8. scholionja)

ARTEMIS KEDREATIS

Az orchomenosiak ősi városa a hegycsúcson állt, az agorának és a falaknak a romjai még fennmaradtak. A mai város a körfal alatt épült, nevezetes egy forrás, melyből vizet nyernek, valamint Poseidón és Aphrodité szentélye és kőszobraik. A város közelében van Artemis *xoanonja*.⁵ Ez egy hatalmas cédrusból készült, és az istennő is erről kapta melléknevét: Kedreatis. (Pausanias IX. 13,2-3) [11]

AZ ARGOSI HÉRA

Azt mondják, hogy Peirias, aki először emelt templomot az argosi Hérának, és a saját lányát, Kallithyiát tette papnőjévé, a Tiryns környéki fák közül vágott ki egy görcsös körtefát, s ebből formálta ki Héra szobrát; követ ugyanis, mint ami kemény, nehezen munkálható és lélektelen, nem akartak isten képmásává faragni. (Euszebios: Előkészületek az Evangéliumhoz III. 8 - Szilágyi János György fordítása)

A XOANONOK

Plutarchos azt mondja szinte szó szerint: A xoanonok készítése ősrégi szokás. Ha valóban fából

⁴ Vö. Pausanias IV 16,9-10. Artemis Karyatis, a Diófás Artemis már csak nevében őriz egy régi kultusztradíciót. Rituális táncosnői, a Karyatidák messze földön híresek voltak. Szobraik oszlopokként díszítették az athéni Erechtheiont.

⁵ A *xoanonok* az első fából készült görög istenszobrok voltak, rendszerint egyetlen fatörzsből faragták ki őket, ezért kissé oszlopszerű alakot nyertek. A fakultusz maradványai főleg a Peloponnésoson élnek tovább, s krétai előzményekre vezethetők vissza.

készült az a szobor, amelyet Erysichthón küldött Apollónnak a theórosokkal⁶ Délosra, és fából (Athéné) Poliasé, amelyet az őslakosok állítottak, s amelyet az athéniak máig is tiszteletben tartanak. Hérának is fából készült szobrát őrizték a samosiak, ahogy Kallimachos (100. töredék) írja:

Még nem a skelmisi jól faragott mű: régi szokásként
deszkadarab voltál, nem faragott ki a kés.
Akkor még nem volt más istenkép, s Athénának
Lindosban Danaos síma hasábot emelt.⁷
(Plutarchos 158. töredék = Eusébios: Előkészületek
az Evangéliumhoz III. 8
- Szilágyi János György fordítása nyomán)

AZ ELSŐ KULTUSZSZOBOR EPHEOSBAN

Kallimachos az ephesosi kultusz eredetmondáját meséli el. Artemis préhellén előde valószínűleg az itt említett Upis volt, akinek neve idegen eredetre vall. Önállóan vagy kultikus melléknévként más kultuszokban is előfordul.

És az Amazonok is, kik a harcért gyúlnak tűzre,
néked a tengeri szép Ephesosban emeltek bálványt (*bretas*)
bükk alján, és Hippó áldozatot mutatott be.
Ők maguk, Úrnők, Upis, a fegyvertáncot járták
körben, először pajzsosot, aztán szélesen álltak
körbe, s a syrinxek csendültek dallamosan föl, [12]
éles hangon, hogy dobbantsanak együtt a lányok
(mert akkor a sarvascsontokat át nem fúrták,
mely Pallas munkája, a sarvas vésze); a visszhang
szállt berekynthosi berkekhez s Sardisba. - Sűrűen
dobbantott lábuk s meg-megcsörrentek a tegzek.
Bálványod körül ott épült fel végül a széles
szentély, melynél istenhez méltóbbat hajnal
nem lát, sem dúsabbat; Pythót⁸ messzehaladja.

(Kallimachos: Artemishez 237-250
- Devecseri Gábor fordítása)

APOLLÓN LYKIOS

Argos leghíresebb nevezetessége Apollón Lykios-szentélye. A benne ma is látható szobrot az athéni Attalos készítette, a templomot és a fából készült (isten) szobrot eredetileg Danaos ajánlotta fel. Abban az időben - tudomásom szerint - minden szobor, főleg az egyiptomiak, fából készült. (Pausanias II. 19,3)

A SZENT FÁK HORDOZÁSA

Strabón (kb. Kr. 64/63 - Kr. u. 23 után) sztoikus történetíró és geográfus, ránk maradt földrajzi munkájában is élénk érdeklődést mutat történeti és vallási kérdések iránt. A legtöbb hellén Dionysosnak, Apollónnak, Hekaténak, a múzsáknak, s különösen Démétérnek tulajdonította az *orgiák*⁹ ünneplését, a bakkhikus rajongást, a kartáncot és a beavatások

⁶ Azaz a Délia ünnepére kiküldött hivatalos vallási küldöttséggel.

⁷ Hasonló volt a délosi Aphrodité ősi kultuszszobra is. (Pausanias IX. 40,3)

⁸ Azaz a delphoi Apollón-szentélyt.

⁹ Az *orgia* az ókori görögség számára zenével és tánccal kísért, olykor misztérium jellegű szertartást

titokzatosságát, s Dionysost Iacchosnak is nevezik, és a misztériumok vezetőjének, Démétér védőszellemének. A szent fák körülhordozása, a kartáncok és a beavatások közös vonások ezeknek az isteneknek a tiszteleténél. (Strabón X. 3,10 C 468 - Földy József fordítása) [13]

A THÉRIOMORFIZMUS EGYES ELEMEINEK TOVÁBBÉLÉSE

Az ősi képzet, hogy az istenek állat alakban is megjelenhetnek, szakkifejezéssel élve *thériomorf* jelenségek is lehetnek, már csupán csökevényes formában fedezhető fel az ókori szerzők leírásaiban.

MADÁR-EPIPHANIA

Az ősi mítoszok keletkezése idején még széles körben elterjedt az a hiedelem, hogy az istenek madáralakot is ölhetnek, mint az alábbi példából is kitűnik, ahol Homéros Hektór és Aias párviadalának előkészületeit írja le.

Pallasz Athénaié s az ezüstíjas nagy Apollón
saskeselyű képében a pajzsos Zeusz atya roppant
bükkfájára leült együtt, s ama férfiseregnek
látványát élvezte: az ott ült sűrű sorokban
pajzsokkal, sisakokkal, lándzsákkal meredezve.
Mint amidőn Zephürosz borzolja színét a vizeknek,
indul, s már feketévé válik a tenger...¹⁰
(Homérosz: Iliász VII. 58-64 - Devecseri Gábor fordítása)

AZ ISTENEK SZENT ÁLLATAI

A görögök helyesen gondolják, hogy Aphroditének a galamb szent, Athénának a kígyó, Apollónak a holló, Artemisnek a kutya...¹¹ (Plutarchos: De Iside et Osiride 71 379 D 5)

A PHIGALÉI DÉMÉTÉR-SZOBOR

A phigaléiak szerint a barlang Démétér szentélye. Ott egy fából készült szobrot ajánlottak fel neki. A szobrot a következőképpen alakították ki: sziklán ül, nőalakhoz hasonlít a fején kívül, ugyanis lófeje és sörénye van. Kígyók és más állatok [14] csimpaszkodnak a sörényébe, földig érő chitón van rajta, egyik kezében delfin, a másikban galamb... (Démétér) Melainának nevezik, mivel sötét ruha van rajta. (Pausanias VIII. 42,4-5)

AZ ÉLISI DIONYSOS-HIMNUSZ

Az élisi Thyia ünnep alkalmával egy tizenhat papnőből álló testület még a római korban is olyan ősi himnuszt énekelt, amelynek szerzője az isten megjelenését, *epiphaniáját* bika alakjában képzelte el.

Jöjj el, hérós Dionysos,
Élisbe szentély vár
Tisztán, jöjj Charisokkal

jelentett minden pejoratív értelem nélkül. Ez utóbbit először az ilyen kultuszokat rossz szemmel néző rómaiak kölcsönözték a szónak.

¹⁰ Vö. még Ilias XV 237.

¹¹ Az itt felsorolt állatok az archaikus kortól kezdve már csupán isteni attribútumok, *nem* az egyes istenek megjelenési formái.

Szentély vár,
Jöjj rohanó bikalábbal,
Jere közénk,
Drága bikánk, te,
Drága bikánk, te.
(Plutarchos: Quaestiones Graecae 299 A
- Németh Béla fordítása)[15]

II. A KULTUSZHELY

A POLIS TERÜLETÉNEK FELOSZTÁSA

(Hippodamos)¹² három részre osztotta a földet: a szent földekre, a közföldekre és a magánföldekre: az a rész, amiből az isteneknek szokásos áldozatokat bemutatják, a szent föld... (Aristotelész: Politika II. 8 1267b)

A TEMENOS

A temenosok mérete a helyi adottságoktól és a kultuszhely jelentőségétől függően igen eltérő lehetett. Talán a legnagyobb az ephesosi Artemis *temenosa* volt. Ennek kicsinyített mását Xenophón rendezte be a peloponnésosi Skillusban.

A SKILLUSI TEMENOS

Midőn Xenophón már Skillusban lakott Olympia közelében, ahová a lakedaimoniak telepítették le, megérkezett hozzá Megabyzos, aki *theórosként*¹³ jött Olympiába, és elhozta a nála letétbe helyezett pénzt. Ebből Xenophón földet vásárolt az istennőnek, ahogy az isteni jóslat meghagyta. Történetesen ezen a földön keresztül folyik egy Selinus nevű patak, Ephesosban szintén egy Selinus nevű patak folyik el az Artemis-szentély mellett, mindkettőben halak és kagylók vannak. A skillusi földön minden vadászható állat megtalálható. Oltárt és szentélyt emelt a szent ezüsből, a föld többi részét bérbe adta, és a termés tizedéből fedezte mindig az istennőnek kijáró áldozatokat. Valamennyi polgár és a környéken lakó férfiak és nők részt vettek az ünnepen. Az istennő árpadarát, búzakenyereket, bort, szárított gyümölcsöt adott az ott sátorozóknak, valamint az áldozatot bemutatóknak egy kisorsolt részt a szent legelőből, a vadászaton résztvevőknek pedig a zsákmányból. Ugyanis vadászatot is rendeztek az ünnep alkalmával. Xenophón fiai és néhány polgár, a férfiak, akik akartak, részt vehettek benne. Részben a szent területen, részben Pholoéban ejtettek el állatokat: vaddisznókat, szarvasokat és őzeket. [17]

Ez a terület azon út mentén fekszik, amelyen Lakedaimónból Olympiába mennek, az olympiai Zeus-szentélytől húszstadionnyi távolságra. A szent területen található rét és a fákkal teli hegyek elegendőek ahhoz, hogy disznókat, kecskéket, szarvasmarhát és lovakat tenyészsenek rajta, úgyhogy az ünnepre igyekvők is jóltarthatják igásállataikat. A szentély körül szelíd fákból álló ligetet telepítettek, termésük, ha megérett, nyersen fogyasztható. A szentély kicsiben hasonlít az ephesosihoz. A ciprusból készült *xoanon* is hasonlít az ephesosi kultuszszoborhoz, amely aranyból van. A szent terület bejárata előtt kőtábla áll a következő felirattal:

ARTEMIS SZENT FÖLDJE

AKI RENDELKEZIK A HASZON EGYTIZEDE FELETT, AZ ÉVENTE MUTASSA BE AZ ÁLDOZATOKAT, A FENNMARADÓ ÖSSZEGBŐL PEDIG TARTSA RENDBEN A SZENTÉLYT. HA VALAKI EZT NEM TESZI MEG, AZ ISTENNŐNEK GONDJA LESZ RÁ.

(Xenophón: Anabasis V 3,6-11)

¹² Valójában Hippodamos csak alkalmazta a már korábban kialakult gyakorlatot. A szent föld (*gé hiera*) már az első évezred elején, a polisok kialakulása idején - de lehet, hogy már a mykéniai korban is - elvált a profán földektől, és szent telkek ún. *temenosok* formájában került az istenek, illetve a szentélyek birtokába.

¹³ A Megabyzos az ephesosi Artemis-szentély főpapja volt, ez alkalommal hivatalos kiküldetésben, *theórosként* járt Olympiában.

ASKLÉPIOS TEMENOSA EPIDAUROSBAN

Asklépios szent ligetét mindenfelől határkövek veszik körül. Senki nem hal meg, és egyetlen asszony sem szül a *periboloson*¹⁴ belül, a délosihoz hasonló törvény értelmében. Ami pedig az áldozatokat illeti, akár epidaurosi, akár idegen az áldozó, az áldozati részeket a határköveken belül fogyasztják el.¹⁵ (Pausanias II. 27,1) [19]

A DIDYMAI TEMENOS

Mindjárt a milétosi Poseidion után a didymai Apollónnak a Branchidáknál lévő jósdája következik, ha körülbelül 18 stadiont megyünk befelé. Xerxés ezt is fölégette, mint a többi templomot az ephesosi kivételével. A Branchidák, akik kiadták az isten kincseit, a menekülő perzsákkal együtt elfutottak, hogy a templom-rablás és árulás miatt meg ne lakoljanak. Később azonban a milétosiak felépítették valamennyi között a legnagyobb templomot, de magassága miatt tető nélkül maradt.¹⁶ A szent hely kerülete ugyanis egy falu nagyságával ér fel, s pompás liget van belül is, kívül is. Más helyiségek a jósdát és a szent tárgyakat foglalják magukba. Ide helyezi a monda Branchosnak és Apollón szerelmének történetét. A templom a régi művészet legdrágább ajándékaival van ékesítve. Innen a városig nem nagy az út, sem szárazon, sem tengeren. (Strabón XIV 1,5 C 634 - Földy József fordítása nyomán)

A TEMENOS VÉDELME ÉS GONDOZÁSA

A NYMPHÁK FORRÁSÁNAK VÉDELME DÉLOSON

Felirat. Kr. e. 5. század

Tilos mosni a forrásban,
tilos a forrásban fürdeni,
ürüléket vagy bármit
beledobni. A büntetés
húsz szent drachmé.

(SEG XIV 495 = LSAM no. 50.)[19]

APOLLÓN ERITHASEOS SZENT LIGETE

Attikai felirat. Kr. e. 4. század vége

Istenek

Apollón Erithaseos papja kihirdeti és saját maga, démostársai és az athéni nép érdekében megtiltja, hogy az Apollón-szentély¹⁷ területén bárki is fát kivágjon, vagy fát, leveles ágat, száraz

¹⁴ A *peribolos* a szent terület határa, amelyet vagy határkövek (*horoi*) jeleznek, vagy fal áll rajta. Ezen belül nem fordulhat elő haláleset vagy szülés, mivel ezek vallási értelemben tisztátalanná tennék a szentélyt.

¹⁵ Argolis szívében, a Kynortion-hegyen a Kr. e. 16. század óta tiszteltek egy istenséget, akinek kultuszát később Apollón asszimilálta. Az ősi, bennszülött istenség neve csak hellenizált formában, kultikus *epiklésisként* élt tovább Apollón Maleatas melléknevében. Eltérően más kultushelyektől, a Kr. e. 6. században Apollónnak isteni vetélytársa akadt az ekkor már Epidau-rosnak nevezett városban: Asklépios, aki háttérbe is szorította őt. A görög mítosz szerint Asklépios, Apollón és egy thessaliai királylány, Korónis fia eredetileg egy a gyógyítás képességével megáldott király volt, majd halála után hős, illetve isten lett. Epidaurosi kultuszának első bizonyítékai az oltár mögött előkerült, a Kr. e. 6. századból származó feliratok, templomot csak a Kr. e. 5. századi források említene. A ma látható szentélymaradványok a Kr. e. 4. századból származnak.

¹⁶ Valójában a templom alaprajza anatóliai hagyományokat követett, s a tulajdonképpeni szentély Strabón korában a falakon belül, az udvar közepén állott, ezért tűnhetett a templom befejezetlennek. Az itt említett templomfal nem azonos az egész *temenost* körülzáró *peribolos*-fallal.

¹⁷ A görög *hieron* kifejezés szentélykörzetet is jelent, a szent terület határát valószínűleg csak határkövek (*horoi*) jelölték, ezért volt szükség szigorú intézkedésekre. A szentély helye ismeretlen, a feliratos követ

rőzsét vagy lombja vesztett gallyat elvigyen a szentélyből. Ha pedig valakit rajtakapnak, hogy fát vág, ha rabszolga a rajtakapott, ötven korbácsütést kap, és a pap átadja őt, és jelenti gazdájá nevét is a basileusnak és a tanácsnak,¹⁸ a tanács és az athéni nép határozatának megfelelően. Ha pedig szabad az (illető), a pap a démarchossal együtt megbírságolja ötven drachmára, és bejelenti nevét a basileusnak és a tanácsnak, a tanács és az athéni nép határozatának megfelelően. (IG II² 1362 = LSS no. 37 - Sarkady János fordítása)

NÉLEUS ÉS BASILÉ ATHÉNI TEMENOSÁNAK BÉRBEADÁSA

Felirat. Kr. e. 218

Istenek

Így határozott a bulé és a démos. A Pandionis prytaneíája idején, amikor Aristoxenos volt a grammateus, Antiochidés az epistatés, Antiphón az archón,¹⁹ Adósios nyújtotta be a javaslatot: kerítsék körül Kodros, Néleus és Basilé templomát, és a temenost adják bérbe az előírások szerint. A körülkerítésre a pólétések adjanak megbízást, a temenost pedig a basileus adja bérbe. Küldjenek ki földmérőket, hogy jelöljék ki a szent területek határait, ahogy az a legjobb és legméltá-nyosabb az istenekkel szemben. A körülkerítésre az ezüstpénz a temenosból származzék. Adják ki a munkákat ezen bulé (ülésezésének) befejezése előtt, ellenkező esetben a mondottak szerint fizessen mindenki tízezer drachma büntetést ... hiány) ... Adósios javasolta: A bulé határozatának megfelelően a basileus és a pólétések adják bérbe Néleus és Basilé temenosát húsz évre az előírásoknak megfelelően. A bérlő pedig kerítse körül Kodros, Néleus és Basilé templomát²⁰ a saját költségén. Amint megkapja a temenos bérletét, minden évben a kilencedik prytaneia idején fizesse ki az ezüstpénzt az apodektéseknek, az apodektések pedig adják át a többi istenség tamiasainak a törvény értelmében. Ha a basileus vagy valaki más, aki ebben az ügyben érintett, nem tesz eleget a határozatnak az Aigeis [20] prytaneíája idején, fizessen ezer drachma büntetést. Aki megvásárolja az iszapot, szállítsa el az árokból ezen bulé (ülésezése) idején, és a vételárat Néleusnak²¹ adja át. Abasileus törölje azt (annak a nevét), aki az iszapot megvásárolta, miután megfizette a megállapodás szerinti összeget. A basileus írassa fel a falra a bérlő nevét és azt, hogy mennyiért bérl, valamint a kezeseket a temenosokról szóló törvény értelmében. A bulé grammateusa írassa fel ezt a néphatározatot egy kősztelére, hogy minden érdeklődő láthassa, és helyezze el a Néleionban az állványzatnál (a lelátónál?). A kólakretések pedig adjanak ezüstpénzt ezekre ... (hiány) ... Néleus és Basilé temenosát a következő feltételek mellett adja bérbe a basileus: a bérlő kerítse be Kodros, Néleus és Basilé templomát az előírások szerint a következő buléig, Néleus és Basilé temenosát pedig a következőképpen művelje meg: telepítsen legalább kétszáz olajfacsemetét vagy többet, ha úgy akarja. A bérlő gondoskodjék a Zeus-szentélytől²² vezető árokról és a vízről, amely a Dionysos-szentély és azon kapuk között folyik, ahol a mystések a tengerhez vonulnak,²³ valamint az állami házak és azon kapuk között, amelyeken át az Isthmonikés fürdőjéhez vezet az út. A bérlet húsz évre szóljon. (IG I(3) Attica 84 = LSCG no. 14)

Közép-Attikában a mai Kamatero területén ásták ki, kérdéses azonban, hogy honnan került oda. A klasszikus kori szerzők nem ismerik Apollón ezen melléknevét, csupán a Hésychiosnál olvasható Ersatheus fogható fel úgy, mint ennek torzult alakja.

¹⁸ Az archón basileus és a bulé értendők ezen.

¹⁹ Antiphón Kr. e. 418-ban volt archón eponymos. A basileus kifejezés a szövegben az archón basileust jelöli.

²⁰ Az ősi templom az Ilissos jobb partján, a városkapu előtt épült. A temenos, amely csak Néleus és Basilé szent tulajdona volt, a jelek szerint a bal parti részekre is átterjedt. A peloponnésosi háború első éveiben sokan az athéni szentélykörzetekbe húzódtak, feltehetőleg ezeket akarták evakuálni.

²¹ Vagyis a Néleus-templom számára.

²² Azaz az Olympieiontól, Zeus Olympieios-szentélyétől.

²³ A mystések a Phaléron kikötőben vettek rituális fürdőt, tehát a Phaléron kikötőbe vezető útról van szó.

EGRETÉS ATHÉNI SZENTÉLYKÖRZETÉNEK BÉRBEADÁSA

Felirat. Kr. e. 307-306

Istenek

Az orgeónok bérbe adják Egretés²⁴ szentélykörzetét a melitéi Diognétosnak, Arkesilas fiának tíz évre, évi kétszáz drachmáért, a szentélykörzetet és a területén lévő házakat szentként kell kezelni.²⁵ Diognétos ki fogja javítani a sérült falakat, építhet, berendezhet bármit, amit akar. Ha letelt a tízéves időszak, elviheti a fát, a cserepet és az ajtókat, mást nem mozdíthat el. Gondoskodik a szentélykörzet területén növő fákról, ha valamelyik kipusztul, pótolja, és ugyanolyan számban szolgáltatja vissza. A bérleti díjat Diognétos az orgeónok hivatalban lévő tamiasának adja át évente, az egyik felét, száz drachmát Boédromiön hónap újholdjakor, a másik száz drachmát Elaphéboliön hónap újholdjakor. Amikor pedig az orgeónok áldozatot mutatnak be a *hérósnak* Boédromiön havában, Diognétos tartsa nyitva azt [21] az épületet, ahol a szentély²⁶ is van, valamint a szálláshelyet és a főzőhelyiséget, s bocsássa rendelkezésükre a heverőket és asztalokat a két *triklinion*²⁷ számára. Ha nem fizeti ki a bérleti díjat az előírt időre, vagy nem tartja be a megállapodásokat, a szerződés legyen érvénytelen, vegyék el tőle a fát, a cserepet és az ajtókat, és adják bérbe a szentélykörzetet, akinek akarják. Ha valamilyen befizetés történik, az összeg az orgeónoké legyen. A bérleti szerződést írják fel a szentélykörzetben lévő sztélére. A szerződés kezdete a Koroibost követő archón hivatali éve. (IG II² 2499 = LSS no. 47)

A KOROPÉI APOLLÓN SZENT LIGETÉNEK VÉDELME

Felirat. Kr. e. 2. Század

Krinónnak, Parmeniön fiának papsága idején, Artemisiön hónap tizedik napján. Krinón, Parmeniön fia Homoléból,²⁸ Zeus Akraios papja, Dionysodóros Ephraios fia Aiolisből,²⁹ a közös stratégos, a stratégosok és a nomophylaxok³⁰ javasolták: mivel Apollón Koropaios szentélykörzetében lévő fák tönkrementek, szükségesnek és hasznosnak tartjuk, hogy ezekről gondoskodás történjék, hogy a *temenos* gyarapodásával egyidejűleg ez a nagy kiterjedésű terület fenségebb látványt nyújtson.

Ezért úgy határozott a bulé és a nép, hogy a hivatalban lévő neokoros³¹ hozza a szentélykörzetbe látogatók tudomására, hogy sem az őslakos polgárok, sem a betelepedett idegenek nem metszhetnek le ágat és nem vághatnak ki fát a megjelölt területen. Továbbá tilos nyájat behajtani legeltetés vagy megállás céljából.

Ha valaki ezt áthágja, fizessen a városállamnak 50 drachmát, a feljelentőnek pedig azonnal adják oda a tamiasok a behajtott összeg felét. Ha pedig rabszolga, a stratégosok és a neokorosok korbácsoltassák meg az agorán száz korbácsütéssel, s fizessen minden egyes állat után egy obolost. Erről tegyenek jelentést az ezt elrendelő tisztségviselőknek.

A határozat másolatát írják fel Apollón ... (hiány) ... tegyenek a *neokoreion* bejáratához, a pénzt a teichopoiosok³² utalják ki, hogy az arra járók tudomására jussanak a határozatok. Adják át ezt a határozatot a megválasztandó stratégosoknak és nomophylaxoknak is a törvényhozás rendje szerint.

A bulé és az ekklesia határozata.

(IG IX, 2 1109 II. = LSCG no. 84) [22]

²⁴ Egretés az orgeónok (*orgeónes*), egy vallási kisközösség tagjai által tisztelt *hérós* volt, más antik forrás nem tesz róla említést.

²⁵ Az igéből csak az infinitivusvégződés olvasható.

²⁶ Valószínűleg a kultuszszobor cellája.

²⁷ Három heverőt magába foglaló ebédlő.

²⁸ Homolé vagy Homolion: város a Péneiös jobb partján, a Tempé-völgy kijáratánál.

²⁹ Tengerparti város Aitóliában (Thukydides III. 102,5).

³⁰ A törvények megfogalmazásával és őrzésével megbízott tisztségviselők.

³¹ A szentély gazdasági ügyeit intéző tisztségviselő.

³² Építkezésekkel foglalkozó tisztségviselők.

APOLLÓN ÁLLATÁLLOMÁNYA DELPHOIBAN *Felirat. Kr. e. 125 körül. Részlet*

Apollónnak a nyájakból és háziállatokból származó hasznát számba kell venni. Hogy ezekből mennyi hiányzik, (az amphiktyónok) nem állapították meg, mert senki nem számolt el arról, mennyit vett át, mennyit adott át és mennyi volt a haszon.³³ Akiket megidéztek és megkérdeztek, hogy mennyit vettek át és mennyit adtak át, azt válaszolták: nem tudják. Az állami iratokban sem található semmi. Mivel megállapíthatatlan volt, nem hoztak döntést. Ebből kifolyólag nem tudták megállapítani az állatok számát és nem tudták (hivatalosan) számba venni azokat, mivel a megkérdezettek sem azt nem tudták megmondani, mennyit vettek át, sem azt, mennyit adtak át s az állami iratokban sincs semmi feljegyezve. Az epimeletések, akiket a nép állított...³⁴ (FD III/4 no. 282 D column 20. sortól)

AZ AMPHIARAION SZENT TÁRGYAINAK FELÚJÍTÁSA *Felirat. Kr. e. 240 körül*

A boiót szövetség archónja Stratón volt, Amphiaraios papja (*hiereus*) pedig Epikratés. Pigrés, Archipidés fia nyújtotta be a javaslatot a szent tárgyakkal kapcsolatban, miután tárgyalt a buléval és a néppel, mivel az Amphiaraios asztalán lévő ezüstedények közül néhány használhatatlanná vált, néhány pedig javításra szorul, a falakon elhelyezett tárgyak közül pedig néhány leesett, vert arany- és ezüstpénz, valamint megmunkálatlan (arany és ezüst). A hierarchések által átvett tárgyak közül sérült és használhatatlanná vált az asztalra való aranykehely (*phialé*) is, amelyből az italáldozatot önti a pap. Úgy határozott a bulé és a nép, hogy a [23] néphatározat lépjen hatályba. Válasszanak három férfit az összes polgárok közül. A megválasztottaknak adják át a hierarchések a lehullott pénzt szám szerint és a használhatatlan ezüstedényeket kiolvasztva és levakarva az ónt. Hasonlóképpen a veretlen aranyat, amit átvettek, és az aranykelyhet. Ezeket adják át a hierarchések az archénak, miután hőkezelésnek vetették alá és rendben odatették a vert pénzhez, és így mérjék le. Mindezt súly szerint adják át a polemarchosok és a katoptések jelenlétében, és az átadottakért a katoptések tartozzanak elszámolással. Akik pedig átveszik, javíttassák meg azt, ami javításra szorul, a többiből pedig csináltassanak ezüstedényeket az isten számára, megtárgyalva az elkészítést a polemarchosokkal, a hierarchésekkel és a polis synégorosaival, utaljanak ki pénzt a katoptéseknek az előállításra és a javításra. A vezetőség (*arché*) az általa átvett vert és veretlen aranyból utaljon ki, hogy aranykelyhet készítsenek az isten számára, megadva a mintát (modellt), amely szerint elkészítsék, (az aranyat) a hierarchéseknek adják át, és a polemarchosok és katoptések jelenlétében mérjék le. A syllogeus pedig felnyitva a kincstárát, vegye ki a felmerülő költséget, ahogy (jogosnak) ítéli, és az utasítás szerint tegye meg a munkálatokhoz szükséges kiutalásokat. Ha pedig nincs a költség összege a kincstárban, a hiányzó összeget pótolja a vezető tamias, és a katoptések tartozzanak elszámolással.

Hogy pedig azoknak a felajánlóknak az emléke fennmaradjon, akik fogadalmi ajándékokat készíttettek, a hierarchések, felállítva az egyes áldozati ajándékokat, írják fel egy kősztlére az adományozó nevét, szülővárosát, a fogadalmi ajándék súlyát és a pénzösszeget. Írják fel az ezekre vonatkozó érvényes határozatot egy sztlére, és ajánlják fel a legszebb helyen, s a felmerülő költséget utalják ki.

Ha pedig a megválasztott arché valamit nem tesz meg a határozatban írásba foglaltak közül, akár

³³ Miután Kr. e. 146-ban Hellas Macedonia provincia részévé vált, a görögöknek is minden jövedelemről számot kellett adni a római államnak. Az állatállomány általában meglehetősen nagy lehetett, hiszen tudjuk, hogy csupán egyetlen kis lakóniai településtől is már ötven ökröt kapott ajándékba az Apollón-szentély (Kr. e. 275 körül. FD III/1 no. 68). Egy másik felirat szerint, mely ugyanezen a kősztlén (D column 7. sortól) olvasható, a kincstár és az állatállomány hasznából származó hiány együttesen három szövetségi talanton és harmincöt mina volt.

³⁴ A felirat további részéből csak néhány szó, illetve betű vehető ki.

a hierarchések, akár a syllogeus vagy a tamias legyenek felelősségre vonva a gazdasági ügyintézésre vonatkozó törvény szerint, mint olyanok, akik megrövidítették az isten bevételeit. (IG VII. 303 = LSCG no. 70)

KORA SZENTÉLYE AZ ARKADIAI MANTINEIÁBAN

Felirat. Kr. e. 64-61 körül

Jó szerencsével!

Mivel Nikippa Pasia már származásánál fogva is hírnévnek örvend, és maga is kiválóan ápolja az ősök erényét, nemcsak az emberi dolgokban járt el jogszerűen, hanem az isteni dolgokban is; istenfélő magatartást tanúsított, tisztelte valamennyi istenséget, a kellő időben ellátta Kora szolgálatát, és a mindenkori papsággal együtt részt vett annak szabályozásában, ily módon az istennő tiszteletéhez és megünnepléséhez szükséges minden dologban készségesen helytállt. Nyolcvanöt éves korában, amikor a nyolcadik hónapban már esedékes volt a Koragia³⁵ áldozata, és sürgősen le akarták folytatni a titkos szertartásokat, mivel a papok már meghirdették, Nikippa habozás nélkül vállalta a *leiturgiát*, minden költséget szerfelett [24] bőkezűen fedezett, amelyre az istennőnek, és a közösségnek szüksége volt. Kiválóan és nagyszerűen vezette a Koragia-körmenetet, bemutatta az áldozatot az istennőnek és kedvező előjeleket kapott a közösségért bemutatott áldozatnál, magához és a közösséghez méltó módon. Nyolcvan drachmával hozzájárult az utólagos költségekhez. *Peplost*. szolgáltatott be, illendően őrizte az istennő titkos misztériumait, saját házába fogadta az istennőt, ahogy az szokás a mindenkori papságnál. A szentély megnyitásakor nagyvonalúan elvégezte a Triakosta³⁶ alkalmával hagyományos szertartásokat, és felmérte, hogy a szentélynek milyen építkezésekre van szüksége. Ezért a Koragosok közössége úgy határozott, hogy elismerésben részesíti Nikippát, mivel mindig szeretetet tanúsított az emberek iránt, istenfélelmet az isten iránt és jóindulatot a közösséggel szemben, a házigazdák vendégléj meg őt tiszteletajándékként (*geras*) ugyanúgy, mint a többieket, akiket elismerésben részesített a közösség, ugyanazokon a napokon és ugyanannyi részt küldjenek neki. Ha a házigazdák közül valaki nem vendégeli meg őt, hívják az epignómaszt,³⁷ és kényszerítsék az illetőt, hogy vendégje meg. Ha valaki nem teszi, büntessék ötven drachmára, és vonják felelősségre, mint aki semmibe vette a közösség által Nikippának adományozott kiváltságokat, hogy ezek végrehajtása által nyilvánvalóvá váljék, hogy a közösség hálás és jó reményeket helyez kilátásba a jövőre nézve is. Jelöljék ki a papok azokat, akik felírják e határozat szövegét egy kősztelére, és felajánlják a szentély legszebb részében. Hasonlóképpen a nyilvános hirdetőtáblára. A jelöltek: Alexinikos, Alexón fia, Thyónidas, Thyónidas fia, Simias, Anthemokritos fia, Aristarchos, Menipposz fia, Philésios, Samis fia, Alkamenés, Mandrékidas fia, Aithón, Philosthenés fia, Ménas, Ménas fia. (IGV, 2. no. 265)

AZ EPHEOSI ARTEMISION RESTAURÁLÁSA

*Felirat. Kr. u. 44 körül*³⁸

Asia proconsulja bocsátotta ki ezt az edictumot Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus utasítása szerint az ephesosiak városa és az egész provincia érdekében, aki gondoskodott arról, hogy április Calendaeja előtt öt nappal rávessék azt egy kősztelére, és felállíttatta Ephesos városában, e mindenre kiterjedő [25] válasziratban mindenekelőtt azt kezdeményezve, hogy a provinciák élén álló vezetők teljes erejükkel és tisztességgel gondoskodjanak a rájuk bízott

³⁵ A Koragia Kora mantineiai ünnepe, a Koragoi pedig a Kora-tisztelők közössége. A dór Kora azonos az ión-attikai Koréval, Démétér lányával. Mint a szövegből is kiderül, a mantineiai kultusz misztérium jellegű volt, tehát csak a felvettek, vagyis a beavatottak vehettek részt a szertartásokon. Eleusistól eltérően itt nem Démétér, hanem Kora/Koré állt a kultikus események központjában.

³⁶ A Triakosta általában a temetés utáni harmincadik napon tartott szertartás. Itt valami más funkciója lehetett.

³⁷ Az epignómas egy tisztség neve Mantineiában.

³⁸ A latin nyelvű eredeti példánynak két görög nyelvű másolata maradt ránk.

országreszről, úgyhogy egész életükben állandóan a provincia és a város javát tartásuk szem előtt. Örömmel vetem alá magamat a leghatalmasabb és legigazságosabb császár utasításában megnyilvánuló elgondolásnak, azon császárénak, aki az egész emberi nemet saját gondjaiba véve az elsők között adta meg azt a kedvezményt, hogy valamennyi igen szeretetre méltó és jóindulatú ember visszakapja a magáét.

Mivel egy szomorú értesülés jutott el hozzám, az tudniillik, hogy az ephesosiak fényes városának szüksége van... (legalább 16 sor hiányzik) ... ugyanis sok templomi épület vagy tűz által pusztult el, vagy beomlás következtében felismerhetetlenségig összedőlt, Artemis szentélye pedig, amely az egész provincia díszje az alkotás nagyságából, az istennő ősi tiszteletéből, és az Augustus császár által neki juttatott jövedelmekből kifolyólag, nélkülözi a magánpénzeket, amelyek elegendőek voltak a fogadalmi ajándékok gondozására és díszítésére. Ugyanis elterjedt azok jogtalan törekvése, akik úgy viszonyulnak a közösséghez, hogy a saját hasznukra gondolnak. Valahányszor egy tehetősebb követség érkezik Rómából, ezt pénzszerzésre használják fel, a templom megtekintésének szokását ürügyül használva fel, a papi tisztségeket mintegy poggyászként árulják, és minden fajból azok megvásárlására szólítják fel az embereket, így aztán nem a legérdemesebbeket választják ki maguknak, akiknek a fejére kerülhetne az őket megillető koszorú. A papi tisztséget viselőknak annyi bevételt állapítanak meg, amennyit a tisztség elnyerői óhajtanak, hogy azután a legnagyobb részét elsikkasszák. ... (bizonytalan hosszúságú szöveg hiányzik) ... Nem szükséges ugyanis, hogy a papi tisztségek megvásárlói akkora költségeket vállaljanak, úgyhogy (inkább) a démos által megállapított bért tartsa magához méltónak mindig az arra legérdemesebb. A város túl nagy hasznát eme döntés értelmében jogos megnyirbálni. Mivel a pénzek visszafizetését a város részéről kivihetetlennek és teljességgel lehetetlennek tartom, ha arra kényszerülne, hogy elszámoljon azzal, amit átvett a papi tisztségek megvásárlóitól, elegendő, ha a város a papoknak nem ad többet, mint a Vedius Pollio rendeletében megállapított és Augustus által megerősített ár századrészét. Nem tartom helyesnek, hogy a papok adjanak valamit a bulénak, és azután attól kapják vissza részletekben. Hasonlóképpen azokat, akik szabad ember létükre állami rabszolgák feladatát látják el, és felesleges költséggel terhelik a közpénzeket, határozatban fel kell menteni, miután állami rabszolgákat állítottak azok szolgálati helyére. Hasonlóképpen ami az állami rabszolgákat illeti, akiket Artemis valamilyen sorscsapás miatt gyermekkorukban megvásárolt, egyesek azt javasolják, hogy szenteljék fel azokat, hogy az ő (Artemis) jövedelmeiből lássák el az állami rabszolgákat, nekik elég az, ha a saját rabszolgáikat kell ellátni. Hasonlóképpen a hieroneikéseket, akik Artemisnek vannak szentelve... (kb. 12 sor hiányzik) ... azokat adják kölcsönbe a törvény értelmében, amely erről intézkedik. Úgy határozok, hogy az archónok ne vegyenek fel kölcsönt más szükségletekre és kiadásokra. Hasonlóképpen a négyévenként megtartott versenyekre ne költsenek többet [26] négyezeröttszáz denariusnál, ahogy Vedius Pollio elrendelte. Hasonlóképpen úgy határozok, hogy a himnuszénekeseket, akikre a városi jövedelem nem kis részét költik, fel kell menteni a kötelezettség alól, az ephébosok pedig, akiknek életkora, tisztsége és tanulásra való hajlama leginkább illik ehhez a feladathoz, fizetség nélkül teljesítsék e szolgálatot.

Hogy bemutassam, hogy nem mindenütt írja elő ezt a törvény a himnuszénekesek számára, hivatkozom azokra, akik Pergamonban az Asia provincia által felajánlott szentélyben az isteni Augustusnak tiszteletére énekelnek himnuszokat, akiknek első összejövétele nem a díjazás miatt történt, hanem önkéntesen és fizetség nélkül. Ezért az isteni Augustus az ezután nekik megszavazott kedvezményekben gondolt a tőlük származók örökségére is, s elrendelte, hogy az azoknak járó összeget ne csupán a pergamoniak, hanem egész Asia provincia fedezze, belátva, hogy egyetlen város számára ez túl nagy anyagi kötelezettség (*eisphora*).

Ephesos városának, mely megszabadult e kiadástól és ezt a kötelezettséget az ephébosokra róttá azok javaslata alapján, figyelmet kell fordítania arra, hogy odaadással és az azt megillető tisztelettel lássák el szolgálatukat, ahogy az isten templomában himnuszt éneklőkhöz illik.

Mivel pedig régtől fogva istenekéhez hasonló tisztelet jár Iulia Augustának ... (hiány) ...

(Merkelbach no. 17-18)

A KÓSI APOLLÓN-SZENTÉLY ASYLON-JOGA

Felirat. Kr. e. 242

A lakedaimóniak határozata. Euxenos ephoros hivatali évében.

Örök időkre elfogadjuk Asklapios szent békéjét (*ekecheiria*), amelyről a kósiak, a vallási küldöttség vezetője, Aristolochos, valamint Hérakleitos és Makareus hoztak hírt. Megadjuk a kósiaknak, amit kértek, asylon-jogot a kósi Asklapios-templomnak.³⁹ (Pfohl no. 112) [27]

A KORINTHOSI PALAIMONION RESTAURÁLÁSA

Felirat. Kr. u. 2. század

Az ősi isteneknek és a hazának!

P. Likinios P. fia Aim[ilia] Preiskos Juventianos, örökös archiereus az oikumené területéről az Isthmiára érkező athlétáknak szálláshelyeket készített. A saját költségén restauráltatta a Palaimoniont a műtárgyakkal és az *enagistériont*,⁴⁰ a szent bejáratot, az ősi istenek oltárait a *peribolos*szal és az előcsarnokkal együtt, a felülvizsgálati helyiségeket, Hélios szentélyét a benne lévő szoborral és a *peribolos*szal, a szent szurdokot a *peribolos*szal s az ott lévő Démétér-, Koré-, Dionysos- és Artemis-szentélyeket a műtárgyakkal és az előcsarnokokkal együtt. Újjáépíttette Euetéria és Koré szentélyeit, valamint a Plutóneiont, a feljáratokat és a földrengés meg az előregedés miatt összeomlott alapzatokat. Ő ajánlotta fel fogadalmi ajándékként a sztoát a boltíves helyiségekkel a stadion és a műtárgyak részére, hálából agoranomosi tisztségéért.

P. Likinios Preiskos ajánlata

Ha nekem adjátok el az említett ...ért járó aranyrudakat (?) ... (hiány) ... (IG IV. no. 203)

A FOGADALMI AJÁNDÉKOK

Minden kedvező esemény vagy sikeres vállalkozás után a görög városok vagy azok vezetői - olykor magánszemélyek is - fogadalmi ajándékokat helyeztek el a nagy görög szentélyekben. Néha ez valamilyen okból rendszeressé vált. A terményáldozatoknál a legszebb részt választották ki s ajánlották fel zsengeáldozatként (*aparché*) valamely istenségnek. Zsengeáldozat lehetett bármi, ami valaminek a legjavát képviselte.

AZ ATHÉNIÁK FOGADALMI AJÁNDÉKA DELPHOIBAN

Felirat. Kr. e. 480(?)⁴¹

Az athéniaiak ajánlották fel az oszlopcsarnokot, valamint az ellenségtől származó felszereléseket és a hajóorrokat. (Pfohl no. 52) [28]

EGY BRONZKOVÁCS FOGADALMI AJÁNDÉKA KAMEIROSBAN

Felirat. Kr. e. 550 és 525 között

Onésos ajánlott fel engem Apollónnak, a bronzkovács, egy kocsikereket.⁴² (Pfohl no.45)

³⁹ A kósiak a Kr. e. 3. században igyekeztek az Asklapeia ünnepét (= ión-attikai Asklépeia) elismertté tenni a görög világban, ezért volt szükség az *asylon*-jog, azaz a sérthetlenséget biztosító menedéjog általános elfogadására. A spártaiak lakonikus rövidséggel megfogalmazott válaszában kívül ránk maradtak ugyanazon a kövön a messénéiek, az arkadiai Telphusa, Élis és az achaiak Aigeira határozatai.

⁴⁰ A halotti áldozatok számára kijelölt hely.

⁴¹ A görögök általában a zsákmány értékének egytizedét ajánlották fel valamelyik istenségnek. Az athéniek Delphoiban épített oszlopcsarnokán olvasható felirat valószínűleg a salamisi csatára utal. Más magyarázat szerint az athéniek Kr. e. 506. évi győzelmére vonatkozna, melyet az athéniaiak aratták a boiótok és chalkisiak felett az Euriposnál.

⁴² A rhodosi Kameiros Akropolisán felajánlott kocsikerék egy bronzkovács zsengeáldozata (*aparché*) lehetett a műhelyből származó haszonból.

FOGADALMI AJÁNDÉK A PERACHORAI HÉRA LIMENIÁNAK
Felirat. Kr. e. 600-550 között

Egy köteg (*drachma*) vagyok, fehér karú Héra, fogadj el engem...⁴³ (Pfohl no. 42)

KALÓZOK FOGADALMI AJÁNDÉKA DIDYMÁBAN
Felirat

...?nek
a kalózok. Az isten
úgy nyilatkozott,
jogos ezt tenni,
úgy mint atyáink.
(SEG 30, 1291 = Wiegand no. 11)

ZSENGEÁLDOZAT (*APARCHÉ*) DÉLOSON

Kallimachos Déloshoz írott himnuszában a gabonaadományok és a nagykorúsítással járó kultuszok eredetmítoszát a következőképpen írja le:

És minden szigetek közt legszentebbnek azóta
hívják téged, Apollón dajkája; s tereád nem
lép Enyó, sem Hádés és Arés paripái;⁴⁴ [29]
ám neked évenként zsengejéből tizedet küld
minden város, a szent körtáncot rendezi néked,
minden város, mely Keleten van, vagy Nyugaton, vagy
Délien fekszik; s még azok is, kik az északi parton
túl laknak, legidősebb népek a földilakók közt.
Nádat először azok s megszentelt búzanyalábot
küldenek el néked, s az Dódónába először
ér el a távoli földről, s átveszik ott a pelasgok,
kik földönháló szolgái a jósszavu üstnek,⁴⁵
másodszor Hierónba s a Mélis-földi hegyekre
érkezik el s vízen át az abasok szép mezejére:
Lélantos földjére, a tengeri út nem hosszú
Euboiából, mert tied a szomszéd kikötő mind.
És legelőször a szőkehajú arimaspos néptől
Úpis meg Loxó s a nagyonszent lány, Hekaergé,
Észak lányai hozták s velük az akkori legjobb
ifjak: ezek nem tértek földedről haza többé,
boldoggá vált mind, soha nem hír nélküli egy sem.
Mert ha a délosi lányok kamráját a nagyon szép
nászdal megfélemlíti, kislány-fürtjüket akkor
ők ama szüzeknek vágják le, s a délosi ifjak
zsenge szakállt amaz ifjaknak vágnak le először.

(Kallimachos: Déloshoz 275-299
- Devecseri Gábor fordítása)

⁴³ A drachma eredetileg hat vasnyársból (*obolos*) álló, egy marékban (*drachma*) elférő köteg volt, amelyet a pénzverés bevezetése előtt értékmérőként használtak. Ezt a példányt a perachorai Héra Limenia szentélyében ajánlotta fel egy hívő, akinek a neve ki töredezett a feliratos kövön.

⁴⁴ Délos teljes egészében Apollón szent tulajdona volt, tehát a szent területen sem harc nem folyhatott, sem haláleset nem történhetett.

⁴⁵ Erre vonatkozólag lásd a Dódónáról szóló szemelvényeket.

A ZSENGÉK FELAJÁNLÁSA ELEUSISBAN

Felirat. Athéni néphatározat, Kr. e. 422 körül

Az acharnaibeli Timotelés látta el a grammateus tisztségét.

Így határozott a bulé és a nép, a Kekropis prytaneíja idején, Timotelés volt a grammateus, Kykneas az epistatés.

Az athéniaiak küldjenek zsengeáldozatot az istennőknek ősi szokás és a delphoi jóslat szerint, száz medimnos árpa után legkevesebb egy hektheust, búzából pedig legkevesebb fél hektheust.⁴⁶ Ha valakinek ennél több vagy kevesebb a termése, hasonló arányban küldjön zsengeáldozatot. Ezt gyűjtsék be a démarchosok démosonként, és adják át az eleusisi hieropoiosoknak Eleusisban.

[30] Építsenek három gabonátárolót Eleusisban az istennők ezüstpénzéből az ősi szokás szerint, úgy, ahogy azt a hieropoiosok és az architektón megfelelőnek ítélik. Ezekbe helyezték a termést, amelyet átvesznek a démarchosoktól. A szövetségesek hasonlóképpen küldjenek zsengeáldozatot. A városok válasszanak eklogeusokat a termés begyűjtésére úgy, ahogy a legjobbnak tartják. Miután megtörtént a begyűjtés, küldjék Athénba, a szállítók pedig adják át az eleusisi hieropoiosoknak Eleusisban. Ha nem veszik át öt napon belül ... (hiány) ... miután bejelentették, hogy melyik városból való a termés és az egyes városokból jövők azt átadták, a hieropoiosokat büntessék meg ezer ... (hiány) ... drachmára, mindegyiküket. A démarchosoktól hasonlóképpen vegyék át. Válasszon hírnököket a bulé, és küldjék el azokat az egyes városokba, hogy hírről adják azokat, amiket megszavazott a nép, a mostanit a lehető leggyorsabban, a többit akkor, amikor a bulé úgy dönt.

A hierophantés és a daduchos szólítsa fel a helléneket, hogy a misztériumokra küldjék el a zsengeáldozatot a termésből az ősi szokás és a delphoi jóslat szerint. Táblára írják fel a démarchosoktól átvett termés mennyiségét démosok szerint, a városokét pedig városonként, és helyezték el az Eleusinionban Eleusisban és a buleutérionban. A bulé adja tudtára a többi hellén polisnak is, ahol erre lehetősége nyílik, hogy hogyan küldenek zsengeáldozatot az athéniaiak és a szövetségeseik, de ne adjanak utasítást, csak buzdítsák őket, hogy küldjenek ők is zsengeáldozatot, ha akarnak az ősi szokás és a delphoi jóslat szerint. Ezen polisoktól, ha valamelyik odaszállít, ugyanúgy vegyék át a hieropoiosok. Áldozzanak a pelanosból,⁴⁷ ahogy az Eumolpidák előírják, mutassák be a hármasáldozatot az aranyozott szarvú ökörrel a két istennő mindegyikének az árpából és a búzából, Triptolemosnak, az istennek, az istennőnek és Eubulosnak, mindegyiknek egy-egy hibátlan áldozati állatot, Athénának pedig egy aranyozott szarvú ökröt. A többi árpát és búzát a hieropoiosok a buléval együtt bocsássák áruba és (ennek árából) olyan fogadalmi ajándékokat ajánljanak fel a két istennőnek, amilyeneket az athéni nép megszavaz, és írják rá, hogy a zsengekből ajánlották fel és az adományozó hellének neveit. Akik mindezt megteszik, jó szerencsével fognak járni, szép és bő termésük lesz, ha nem követnek el jogtalanságot sem az athéniaiak, sem az athéni polis ellen, sem pedig isten ... (hiány) ... Lampón nyújtotta be a javaslatot: egyébként az istennőknek járó zsengeire vonatkozó előírások szerint. Az előírásokat és ezt a néphatározatot a bulé grammateusi írassa fel két kősztelére, az egyiket helyezték el Eleusisban a szentélyben, a másikat a városban. A pólétések készíttessék el a sztéléket. A kolakretések utalják ki a pénzt. Az istennőknek járó zsengekre vonatkozó ezen határozatot pedig írják rá a sztélékre.

A következő év archónja toldjon az évhez szökőhónapként egy második Hekatombaiónt.⁴⁸ A

⁴⁶ Az attikai (euboiai) *medimnos* 52,5 liternek felelt meg, ami hat *hektheusx*. foglalt magába.

⁴⁷ A *pelanos* búza és árpaliszt keveréke, illetve az ebből készített lepény. Máshol „áldozati díj” értelemben is előfordul.

⁴⁸ Szökőévben az athéniaiak általában a téli napéjegyenlőség tájára eső Posideión hónapot kettőzték meg, de van adatunk a Gamelióon (kb. január) és az Anthestérión (kb. február) megkettőzésére is (IG II² 1487,54. sor és 844, 33. sor). A Hekatombaión (kb. július) megkettőzése azt a célt szolgálhatta, hogy több idő legyen a begyűjtésre.

basileus⁴⁹ pedig jelölje meg a szent területek határait a Pelargi-konban,⁵⁰ és többé ne építsenek oltárt a Pelargikonban a bulé és a nép engedélye nélkül. Ne fejtsenek követ a Pelargikonba, és se földet, se követ ne vigyenek be. Ha pedig valaki áthágja ... (hiány) ... fizessen ötszáz drachmát, és a basileus [31] jelentse fel a bulénál. Az olajból származó zsengékre vonatkozó dolgokat Lampón írja össze és mutassa be a bulénak a kilencedik prytaneia idején. A bulé köteles a nép(gyűlés) elé vinni. (SEG X. 110 = Meiggs-Lewis no. 73 = Sokolowski LSCG no. 8)

NEKÓS (NECHÓ) FÁRAÓ FOGADALMI AJÁNDÉKA DIDYMÁBAN

...Nekós háborús előkészületekbe kezdett. Az északi tengeren, illetve az Arab-öbölben, vagyis a Vörös-tengeren háromevezősoros hajókat készíttetett, azok a csúszdák, amelyeken vízre bocsátotta őket, ma is megvannak. A szüroszok (szírek) elleni háborúban mindjárt használta is őket, de a szüroszokat valójában szárazföldi ütközetben győzte le Magdólosznál,⁵¹ és elfoglalta Szüria egyik nagyvárosát, Kadütiszt.⁵² Azt a köntöst, amelyet e csatákban viselt, felajánlotta Apollónnak, és elküldte a Branchidák⁵³ milétoszi papi nemzetségének. (Hérodotos II. 159 - Muraközy Gyula fordítása)

A LYDIAI GYGÉS (GÜGÉSZ) ÉS A PIIRYGIAI MIDAS (MIDASZ) FOGADALMI AJÁNDÉKAI

Gügész (Gygés)⁵⁴ pedig, amikor király lett, nem kevés fogadalmi ajándékot küldött Delphoiba. Igen sok ezüst áldozati ajándék látható itt tőle, és az ezüsttárgyakon kívül mérhetetlen mennyiségű aranyat is küldött. Különösen említésre méltó [32] többek között hat arany vegyítőedény, amelyet ő ajánlott fel. Ezek most a korinthosiai kincsházában⁵⁵ vannak, s súlyuk harminc talanton... Tudomásunk szerint Midasz,⁵⁶ Gordiasz fia, Phrügia királya után Gügész volt az első barbár, aki áldozati ajándékot küldött Delphoiba. Mert Midasz felajánlasként elküldte azt a roppant értékes királyi trónt, amelyről ítéleteit hirdetett, s most ezt a trónt is ott őrzik, ahol Gügész vegyítőedényeit. A delphoiak ezüst- és aranyadományait az ajándékozó nevéől Gügadesznek nevezik. (Hérodotos I. 14 - Muraközy Gyula fordítása)

KROISOS (KROISZOSZ) LYDIAI KIRÁLY FOGADALMI AJÁNDÉKAI

Kroisos (uralkodott Kr. e. 560-546) miután próbára teszi a görög jósdákat, Delphoit találja a legmegbízhatóbbnak, ezért értékes fogadalmi ajándékokkal halmozza el a szentélyt.

(Kroisosz) rengeteg aranyat összeolvasztott, és fél téglákat készíttetett belőle, összesen száztizenhét darabot. Ezeknek hosszúsága hat-, szélessége három-, vastagsága egytenyérnyi volt. Négy színaranyból készült, ezek súlya két és fél talanton, a többi fehéraranyból öntötték, s ezek két talantont nyomtak. Öntetett ezenkívül tiszta aranyból egy tíz talanton súlyú oroszlánszobrot is. Mikor Delphoiban a szentély leégett, ez a szobor ledőlt a téglákról, amelyeken állott... Mikor mindez elkészült, Kroisosz elküldte Delphoiba, s még sok egyéb adományt. Így két jókora vegyítőedényt, az egyiket aranyból, a másikat ezüsből: az aranyedényt a szentély bejáratától

⁴⁹ Azaz az archón basileus.

⁵⁰ A Pelargikon egy az athéni Akropolistól délre fekvő terület neve volt.

⁵¹ Migdol. Sémi eredetű szó, jelentése „torony”. Több helység neve. Valószínűleg itt a Pelusiontól 12 kilométernyire délre fekvő, a mai Tell el-Her területén lévő településről történik említés.

⁵² Gaza. Nechó (uraik. Kr. e. 610-595) Kr. e. 601-ben aratott itt győzelmet.

⁵³ A Branchidák papi nemzetsége a Milétos melletti Didyma Apollón-szentélyében teljesített szolgálatot a perzsa háborúk végéig, ekkor azonban perzsabarát magatartásuk miatt helyzetük bizonytalanná vált, ezért Perzsiába emigráltak.

⁵⁴ Gygés Kr. e. 652-ben esett el egy kimmérek elleni háborúban. Hérodotos jóval korábbra helyezi uralkodását.

⁵⁵ A nagy görög városállamoknak önálló kincsháza volt Delphoiban.

⁵⁶ Valószínűleg több ilyen nevű uralkodó is létezett.

jobbra, az ezüstöt pedig balra állították fel. A templom leégése⁵⁷ után ezek is máshova kerültek... Küldött még négy- ma a korinthusziak kincsházában látható - ezüstedényt és két vízmedencét, az egyiket aranyból, a másikat ezüsből... Ezeken kívül Kroiszosz még sok más, kevésbé értékes fogadalmi ajándékot is küldött: kör alakú ezüstitálakat, egy három könyök magasságú, aranyból készült női szobrot, amely a delphoiak szerint Kroiszosz kenyérsütő asszonyát ábrázolta,⁵⁸ s ezenfelül még felesége nyakláncait és díszköveit is felajánlotta. .. Kroiszosznak az említetteken kívül még sok fogadalmi ajándéka található Hellaszban: a boiótiai Thébaiban egy aranytripusz Apollón Iszméniosznak ajánlva, Epheszoszban aranytehének és több hatalmas oszlop, s Delphoiban, Athéna Pronaia szentélyében egy aranypajzs. Ezek az én időmben még mind megvoltak,⁵⁹ a többi adománya viszont elveszett. Azok az ajándékok, amelyeket Kroiszosz a milétoszi Brankhidák szentélyébe küldött, úgy hallottam, súlyra és formára éppen megegyeznek a Delphoiban található adományokkal.

(Hérodotos I. 50-51 és 92 - Muraközy Gyula fordítása) [33]

A PARTHENÓN KINCSEI KR. E. 434-433-BAN

A delphoi kincstárnál jóval szegényebb volt a Hérodotos és Periklés korabeli Parthenón és Hekatonpedon - ma ezt a kettőt együtt értjük Parthenónon - kincstára. Bár a peloponnésosi háborúk után gyarapodott a fogadalmi ajándékok száma, ezek értéke még mindig jóval elmaradt a Delphoiban őrzött tárgyakétól. Most a Periklés korabeli első fennmaradt átvételi szerződések egyikét idézzük, a Parthenónét. A Hekatonpedonban ugyanekkor mindössze két aranyozott áldozati tál, egy aranyozott lányszobrot és egy ezüst áldozati locsolóedényt tartottak számon. A kincstárosok, akiknek jegyzője a Lamptrai községbeli Kratés volt, átadták a kincstárosoknak, akiknek jegyzője az Anaphlystos községbeli Euthias, Aischrón fia volt, a Parthenónban (a következőket): aranykoszorú, súly 60 drachmé; 5 arany áldozati tál, súlyuk 782 drachmé; veretlen arany, súly 100(?) drachmé; arany ivóedény aranyozott ezüst talppal, az elaiuszi Héraklésnek szentelve, súly 138 drachmé; 2 aranyozott ezüstszőg, súlyuk 104 (?) drachmé; aranyozott ezüst álarc, súly 116 drachmé; 138 ezüst áldozati tál, egy szarv alakú ezüst ivóedény, 723 (?) drachmé. A következők (darab) szám szerint: 6 aranyozott perzsa kard; álló vetéstábla 12 aranyozott kalászból; 2 aranyozott fakosár; aranyozott füstölőedény fából; aranyozott leányszobor oszlopon; aranyozott fadoboz; Gorgófej, aranyozott kígyófürttel (?); ló, griff, griff mellképe, griff, oroszlánfej, virágkoszorú, kígyó, mindez aranyozva; aranyozott sisak; 13 aranyozott fapajzs.

Évi gyarapodás azoknak a kincstárossága alatt, akiknek jegyzője a Lamptrai községbeli Kratés, Naupón fia volt: 8 chiosi művű ág; 10 milétosi művű ág; 9 kard; 5 tőr; 51 feliratos pajzs; 31 bronzborítású pajzs; 12 díszes karosszék; 4 szék; 9 összecusukható szék; aranyozott lyra; 4 elefántcsont lyra; 8 lyra; elefántcsont berakású asztal; 8 bronzsisak; 12 ezüstözött ágyláb. (IG I² 276-Szilágyi János György fordítása)

AZ ÁLDOZAT

A görögök az áldozatok különféle formáit ismerték aszerint, hogy az égi (*uranios*), a földben lakó (*chthonios*), avagy a tenger isteneinek mutattak be áldozatot. Első szemelvényünkben egy égi istenségnek bemutatott áldozatról van szó. Ilyenkor az áldozati állat értéktelenebb részeit elégették az oltáron (*thysia*), az értékesebb részeket viszont megsütötték, és az áldozók kultikus lakoma keretében elfogyasztották. Az áldozatot a közösség feje mutatta be népéért. [34]

⁵⁷ A delphoi Apollón-szentély Kr. e. 548-ban égett le.

⁵⁸ Ez figyelmeztette a királyt, hogy meg akarják mérgezni (Plutarchos: *Moralia* 401 e).

⁵⁹ Tehát átvészelték a perzsa háborúk pusztításait.

NESTÓR ÁLDOZATA PYLOSBAN

Megjött a mezőről
már az ökör, s megjöttek az ívelt fürge hajóról
nagyszivű Télemakhosz követői, az ötvös is eljött,
hozva az eszközeit, művének végbevívóit:
üllőt és kalapácsot, a jó csípővasat is még,
így öntött aranyat; s megjött maga Pallasz Athéné,
várva az áldozatot. S az öreg Nesztór lovag adta
át aranyát; a kovács az ökör szarvát körülönté
mesterien, hogy az úrnő, nézve a művet, örüljön.
Azt meg a szarvánál vont a Sztratosz meg Ekhephrón.
Jött ki a kamrából és hozta virágos edényben
Arétosz mosdóvizüket, s másik keze fogta
árpadarás-kosarát. S a csatában erős Thraszümédész
éles bárdal várt, az ökörre lesujtani készen.
Csészét meg Perszeusz tartott. Nesztór, az öreg hős
kezdte a mosdást és darahintést, hosszan Athénét
híva, amíg a barom fejeszórét tűzrevetette.
És miután könyörögtek s árpadarát hintettek,
akkor a Nesztór-sarj, a merészszivű Thraszümédész
állt oda és sujtott: a csapás elvágta nyakizmát
és erejét oldotta az állatnak...

(Homérosz: Odüsszeia III. 430-450
- Devecseri Gábor fordítása)

PAIAN APOLLÓN TISZTELETÉRE

A paian a himnusz egyik fajtája, amelyet áldozati cselekményeknél vagy egyéb alkalmakkor énekeltek, főleg Apollón tiszteletére.

Jónok, Athénbeliek
Birtokba vevék Euboiát.
Üdv, délosi isten, Apollon!
Bételepítve juhtermő
Sporadok szigetét, Delosban is úrrá
Lettenek ők, miután szép
Asteriát nekik adta
Lakni aranyhaju Phoibos.
Üdv, delosi isten, Apollon!
Leto gyermeki, kérlek, [35]
Hogy kegyesen fogadjatok engemet, a ti
Hív szolgátok, amint
Pengetem a hurokat
S paiant zengve közelgek.

(Pindaros 5. paianjának töredéke
-Csengery János fordítása)

DITHYRAMBOS DIONYSOS TISZTELETÉRE

A dithyrambos a kórusdal egyik formája, amelyet Dionysos áldozati ünnepén énekelt a kar.

Jertek e karba, olümposziak,
s küldjétek a szép Khariszt ide, istenek,

akik a város köldökét, hol füstöl az oltár
Athénban a szent falak között,
látogatjátok s a remek piacot,
e tavaszban szaggatott
ibolyából font koszorút
vegyétek el áldozatul
s nézzétek a rangban
Zeuszt követő repkénykoszorús
istent, ahogy énekszóra kiállunk,
Bromioszt, akit emberi szóval nevezünk zajosnak.
Jöttem, hogy az égi atyát
s a kadmoszi nő ivadékát zengje dalom.
Argoszbán, Nemeában a dalnok
a sudár pálmát sem felejt, mikor
a Hórák nyoszolyája illatozik s a tavasz
szétszórja virágait s árad a nektár.
Akkor hullik, akkor a szent
földre a vágyat lehelő ibolya,
s hajfűrtbe a rózsák szirma vegyül.
Zengje a visszhang, a dal s fuvola
zengje Szemelét, a szalagkoszorút viselőt a kar.

(Pindaros: Az athéniaknak. Dithyrambos-töredék

-Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása) [36]

ÁLDOZAT ZEUS MEILIGHIOSNAK

Xenophón athéni történetíró, aki csupán afféle haditudósítóként kíséri el a lázadó ifjabb Kyros mellett harcoló görögöket, a kynaxai vereség után végül is maga kényszerül Kis-Azsián keresztül a Fekete-tenger partjáiig vezetni az életbenmaradottakat. Ezután történik az alábbi eset.

Ezután Lampszakovszba hajóztak. Xenophónnal itt találkozott Eukleidész phliuszi jós, Kleagorasznak a lükeionbéli „álomlátások” alkotójának a fia. Eukleidész vele együtt örvendezett szerencsés megmenekülésén, és kérdezte, hogy mennyi pénze van. Xenophón esküdözött: ha el nem adja lovát, meg amije még van, hát annyi pénze sem lesz, amennyi a hazajutáshoz kell. Eukleidész nem hitt neki. Xenophón, miután a lampszakovsziai vendégajándékokat küldtek neki, most végre áldozatot mutatott be Apollónnak, és odahívta Eukleidészt is. Eukleidész a belsősegeket meglátva kijelentette, most már elhiszi neki, hogy nincs pénze. De azt is tudom - tette hozzá -, hogy valami akadály van, hogy valaha is így legyen. Ha más nem, te magad.

Xenophón egyetértett vele, a jós pedig így folytatta: a kegyelmes⁶⁰ Zeus állja utadat. Majd azt kérdezte: Áldoztál-e már úgy, ahogy én szoktam áldozni otthon értetek, azaz hagyva, hogy az állat teljesen elégjen?⁶¹

Xenophón bevallotta, hogy amióta otthonról eljött, nem áldozott ennek az istennek. Eukleidész azt tanácsolta neki, mutasson be áldozatot a szokásos módon, és ettől majd jobbra fordul a sorsa. Másnap Xenophón, Ophrúnionba érkezve, áldozatot mutatott be. Ősi szokás szerint teljesen elégette a malacokat, és az áldozat kedvező jeleket mutatott. Ugyanezen a napon érkezett oda Bitón és vele együtt Eukleidész, és pénzt adtak a katonáknak. Xenophón vendégül látta őket, ők pedig visszaadták neki a lovát, amelyet Lampszakovszban adott el ötven dareikoszért, és amelyet ők visszaváltak, mert sejtették, hogy szükségéből adta el - hallották ugyanis, hogy Xenophón szereti a lovakat -, és az árát nem akarták elfogadni. (Xenophón: Anabaszisz VII. 8 - Fein Judit

⁶⁰ A fordító a kultikus Meilichios melléknevet adja így vissza.

⁶¹ Zeus - Meilichios melléknéven - ktonikus (*chthonios*) istenségnek számított, áldozati állata tehát „teljes egészében elégetendő” (*holokaustos*) volt.

fordítása) [37]

EMBERÁLDOZAT DIONYSOS ÓMÉSTÉSNEK

A salamisi csaca előestéjén a kétségbeesett athéniaiak még az emberáldozattól sem riadnak vissza, mint az alábbi történet is mutatja.

Themisztoklész éppen áldozatot mutatott be a vezérhajó oldalánál, amikor három szép arcú, pompás ruházatú és arany ékszerekkel ékes hadifoglyot vittek eléje. Állítólag Szandakénak, a király nővérenek és Artaüktésznek a fiai voltak. Abban a pillanatban, amikor Euphrantidész jós meglátta őket, fényes láng csapott ki az oltárra odakészített áldozati húsokból, és jobb kéz felől tüsszentés hallatszott.⁶² A jós ekkor kézen ragadta Themisztoklészt, és felszólította, hogy a három ifjút ajánlja fel áldozatul a Nyershúsevő (Ómésztész) Dionüszosznak, és imádkozzék hozzá, mert ez menekvést és győzelmet hoz a görögöknek. Themisztoklészt megrémítette a jós kegyetlen rendelkezése, de a nép, amint nagy veszedelmekben és súlyos helyzetekben történni szokott, inkább az ésszerűtlen, mint az ésszerű cselekedettől remélte a menekvést. Valamennyien az isten nevét kiáltozták, majd az oltárhoz vonszolták a foglyokat, és kierőszakolták, hogy a jós utasításához híven áldozzák fel őket. (Plutarkhosz: Themisztoklész 13 - Máthé Elek fordítása)

HALOTTI ÁLDOZAT

Atossa görög rítus szerint mutat be halotti áldozatot Aischylos Perzsák című tragédiájában (558-622).

ATOSSA:

Szeretteim, ki a bajokban járatos,
az tudja, hogy, midőn az embert ellepi
a sok csapás tajtéka: mindentől remeg;
ha sorsa jó: magát elbízza, azt hiszi,
hogy mindig jószerencse-szél fűtyül neki.
Bennem minden betölt a tompa félelem;
szemem előtt az istenek utálata;
fülemben sem győzelmi zendülés riog.
Vér-tépte döbbenet riasztja lelkemet.
Ezért az utat vissza házamból ide
nem az előbbi díszruhában, nem kocsin
jártam meg, hogy szerezzek áldozat-italt [38]
fiam apjának, holtakat édesgetőt:
szentelt tehén jóízű hófehér tejét,
szép csilla mézet: száz virágon dolgozó
méh cseppjeit; szűz szent forrás vizét;
s a hegyi anya-tő vegyítetlen levét,
a régi szép borág vidító mámorát;
és az örökkön zöldelő, aranyhajú,
szelíd olajfa jószagú gyümölcseit,
a dús Föld lányait: virágfüzéreket.
Barátaim, míg a lentlévőknek áldozunk,
ti zengjétek himnuszt, s Dareios szellemét
hívjátok- én a Mély megannyi istenét
itallal tisztellem, melyet beszí a föld.

(Jánosy István fordítása)

⁶² Tulajdonképpen egyszerre három jel mutatkozik: 1. az áldozati láng viselkedése, 2. egy váratlan dolog: a tüsszentés, 3. a jobb oldal mint kedvező irány.

IPHIGENEIA HALOTTI ÁLDOZATA

Iphigeneia halotti áldozatot mutat be a halottnak vélt Orestésnek.

Ó jaj, ó jaj, rossz istenség,
egyetlen öcsémtől fosztasz meg,
Hádészhoz küldöd; most neki én
vágyom loccsantani, holtat ami
illet: föld hátára nedvet,⁶³
bércen bolygó tehén tejét,
Bakkhosz borát loccsantom,
s mit arany méhek raja munkál,
ez a holtak vigasza mindig.

(Euripidész: Iphigeneia a taurosoknál 156-166
- Devecseri Gábor fordítása)

HALOTTI ÁLDOZAT A PLATAIAI CSATÁBAN ELESETT HŐSÖKÉRT

...a plataiaiak pedig vállalták, hogy az elesett és náluk eltemetett görögök tiszteletére évenként halotti áldozatokat tartanak. Ezt a mai napig a következőképpen végzik: a Maimaktérión,⁶⁴ a boiótoknál az Alalkomenaiosz hónap tizenhatodik [39] napján kora reggel díszmenetben kivonulnak; a menet élén egy kürtös harci indulót fúj, utána szekerek vonulnak fel, megrakva mirtuszágakkal és koszorúkkal, majd egy fekete bika következik, végül szabad ifjak bort és tejet, szelencékben olajat és amphorákban illatos kenőcsöt visznek a halotti áldozathoz. Rabszolgának ennél a szent szolgálatnál semmihez sem szabad nyúlania, mert az elesett hősök a szabadságért haltak meg. A díszmenet végén megy Plataiai archónja, akinek máskor nem szabad vashoz nyúlania, sem más színű ruhát viselnie, csak fehérét, de ekkor bíborköntöst ölt magára, oldalára kardot köt, kezében vizeskorsót visz, amelyet egyébként a városi levéltárban őriznek. (Plutarkhosz: Ariszteidész 21 - Máthé Elek fordítása)

NÉPHALIA

Egyesek azt állítják, hogy mielőtt a bort feltalálták volna, vizet öntöttek az áldozatoknál, mint ma a *néphalia* esetében; amikor pedig megjelent a bor, az emberek annyira csodálták, hogy isteni természetűnek vélték, és úgy gondolták, hogy csak a borral megkötött szerződések legyenek érvényesek, ezeket senkinek sem szabad áthágnia, és a borral megkötött szerződésekben minden hamis dolgot száműzni kell. Innen a mondás: Ami a józannak a szívében, az a részegnek a száján. (Platón: Symposion 217e 5-12. scholionja)

ÁLDOZATI ELŐÍRÁSOK PRIÉNÉBŐL

...Kyanepsión⁶⁵ nyolcadikán ... (hiány) ... Mykalénak ... (hiány) ... és át kell adni a *hieropoiosoknak* esküt téve Mykaléra, Taureón tizenharmadikán a Nympháknak és Mykalénak, a Thargélia ünnepén, nyolcadikán Hermés Ktésinésnek sajtot, hasonlóképpen Mykalénak, a következő napon sajtot Maiandrosnak és a többieknek, akikre az esküt letették. Hermésnek mindenki hozzon a saját kecskenyájából egy fiatal kecskebakot - vásárolni nem szabad! -, egy fél *choinix* lisztből készült kalácsot és két *hémitessarion*⁶⁶ bort az italáldozathoz. A juhtenyésztők vigyenek a nyájából egy bárányt, ha ötöt ellenek. A kecsketenyésztők ugyanúgy hozzanak mindent. A beszolgáltató

⁶³ Vagyis vízáldozatot.

⁶⁴ Kb. november.

⁶⁵ A felirat eleje kitöredezett. A Kyanepsión az athéni Pyanepsiónnak felel meg.

⁶⁶ Csak Priénéből ismert mértékegység. Úrtartalma bizonytalan.

kapja a fiatal állat irháját, a lábszárat, a vesét, a belsősegeket, a hieropoiosok pedig átvéve a fiatal állatok húsát, mutassák be az áldozatot, és osszának részeket fejenként a thébaiaknak⁶⁷ és mindazon polgároknak, akik jelen vannak. (SEG 15, 691 = Gaertringen no. 362 = LSAM 39) [40]

ÁLDOZATI LEPÉNYEK

Amphiphón: egy lepényfajta. Némelyek akkor készülnek, amikor hajnalban a Nap és a Hold a föld felett látszanak. Vagy azért, hogy égő mécsesekkel telerakva hordozzák azokat, mint Apollodóros mondja. (Suda: *amphiphóntes* címszó)

Amphiphón: Artemisnek járó lepény, körben égő mécses van rajta. Philémón a Ptóchéban vagy a Rhodiában:

Artemis, kedves Úrnő, ezt neked hozom,
Ó, Úrnő, *amphiphónt* és italáldozatot.
(Próza fordítás)

Diphilos is említi a Hekatéban. Philochoros pedig *amphiphón*nak nevezi az Artemisnek szóló áldozatot, valamint a keresztutakra vitt áldozatokat, mivel azon a napon a napkelte utoléri lenyugvásakor a holdat, és az ég körben fényes (*amphiphós*) lesz. (Athénaios: *Deipnosophistai* XIV. 53, 4-14)

Anastatosok: lepényfajta. Ez pedig az Arrhéphorosok számára készül. *Charisio*-soknak is nevezik. A megmaradt összegyűrt tésztából készül, és démiurgosok készítik. Aristophanés a Lakomázókban: „Küldök estére *charisios* lepényeket.”

Az *amphiphónok* Munychiön hónap tizenhatodik napján készülnek, és Artemis Munychia templomába viszik őket. *Amphiphón*nak nevezik azokat is, amelyek akkor készülnek, amikor hajnalban a Hold és a Nap egyszerre látszanak az égen. Mint Apollodóros állítja, égő mécseseket erősítenek rá.

A *phthoisok* sütemények, ezeket a véres áldozat után égetik el az isteneknek.

A „holdak” (*selénai*) lapos és kerek sütemények.

A *pelanosok* az isteneknek járó sütemények.

Popanonok. Euripidész az Erechtheusban *pelanosok*nak nevezi a „holdakat”:

„Ugyanis sok pelanost elküldesz a házakból,
Mutasd a friss búzából készült kalácsot!”
(Próza fordítás)

Hat „holdhoz” hetediként egy „ökröt” sütöttek, amelynek szarvai voltak az újhold utánzására. Feláldozták négy *popanon*nal együtt is, és (ilyenkor) ötödik „ökörnek” nevezték. Gyakrabban azonban a hat „holddal” hetedik „ökörként”. (Suda: *anastatoi* címszó) [41]

ÁLDOZATOKRA VONATKOZÓ TILALMAK

...az áldozatok és általában az istenek iránt mutatott tisztelet terén nagy összevisszaság uralkodik. Ami néhány kultuszban szent, az másban szentségtelen. Márpedig ha a szent és a szentségtelen természettől fogva lenne, akkor nem volnának ennyire különböző felfogások. Például senki sem áldozna Szarapisznak malacot, Héraklésznek és Aszklépiosznek viszont áldoznak. Tiltott dolog Íszisznak birkát áldozni, helyénvaló dolog viszont annak, akit az istenek anyjaként emlegetnek, és más isteneknek is. Kronoszt néhányan emberáldozattal tisztelik, amit legtöbben istentelenségnek tekintenek. Alexandriában macskát áldoznak Hórosznak, Thetisznek pedig svábbogarat, amit nálunk senki sem tenne. Poszeidónnak a lóáldozat helyénvaló, Apollón viszont, főleg a didymai undorodik az állatáldozattól. Illő dolog kecskét áldozni Artemisnek, de nem Aszklépiosznek. (Sextus Empiricüs: A pürrhonizmus alapvonalai XXIII. 220-221 - Lautner Péter fordítása)

⁶⁷ A Mykalé hegyfoknál fekvő Thébairól van szó.

A peluszioni Zeusz Kasziosz egyeden papja sem ízelne meg hagymát, mint ahogyan a líbiai Aphrodité egyetlen papja sem ízelne meg fokhagymát. Néhány kultuszban a fodormentától tartózkodnak, másban a borsmentától, megint másban a petrezselyemtől. Némelyek kijelentik, hogy hamarabb ennék meg saját apjuk fejét, mint a babot. Mi szentségtelennek tartjuk a kutya megízlelését, a thrákok közül azonban néhányan az elbeszélések szerint esznek kutyahúst. De ez talán a hellének között is megszokott dolog volt. Dioklész az Aszklépiadák gyakorlatából kiindulva emiatt írta elő néhány betegének, hogy kölyökkutya húsát egye. (Sextus Empiricus: A pürrhonizmus alapvonalai XXIII. 224-225 - Lautner Péter fordítása)

NAGY SÁNDOR ÁLDOZATOT MUTAT BE POSEIDÓNNAK

A görögök a tengeristennek szánt áldozati adományokat többnyire a tengerbe hajították. (Alexandros) továbbhaladva az Indus folyó torkolataihoz hajózott, állítása szerint azért, hogy kitapasztalja, mely vidék esik legközelebb a tengerhez, szerintem nem kevésbé azért, hogy az Indeken túli nagy tengeren végighajózzon. Itt bikákat vágott le, majd a tengerbe hajította azokat Poseidónnak, aranycsészéből (*phialé*) italáldozatot is öntött, és arany keverőedényeket (*krétér*) dobott hálaáldozataként a tengerbe, miközben azért könyörgött, hogy a tengeri flottát, amelyet Nearchossal akart elküldeni, épen juttassa el a Perzsa-öbölbe. (Arrianos: Anabasis VI. 19,5) [43]

A TIRYNSIEK ÁLDOZATA

Theophrastos a Komédia című művében írja, hogy a tirynsiek állandó nevetési kényszerben szenvedtek, és nem voltak képesek komoly munkát végezni, ezért megkérdezték a delphoi istent, hogyan szabadulhatnának meg a bajuktól. Az isten az válaszolta: ha áldozatot mutatnak be Poseidónnak, és a bikát a tengerbe hajítják, anélkül, hogy nevetnének, megszabadulnak. Mivel féltek, hogy valamit elvétenek a jóslattal kapcsolatban, a gyerekeket távol tartották az áldozattól. Egyikük azonban megtudta, és csatlakozott hozzájuk, ekkor kiabálni kezdtek, hogy menjen el, az azonban így szólt: Mi az? Féltek, hogy tönkreteszem az áldozatokat? Miután nevetésbe törtek ki, rájöttek, hogy az isten azt akarta tudtukra adni: a hosszú idő óta meglévő szokást lehetetlen orvosolni. (Athénaios: Deipnosophistai VI. 79 261 D) [43]

III. A POLIS KULTIKUS TISZTSÉGVISELŐI

A PAP

A görög pap rendszerint évenként választott kultikus tisztségviselő, de bizonyos esetekben lehet papi nemzetségek tagja, aki hosszabb ideig vagy élethossziglan viseli hivatalát. Kis-Ázsiában bizonyos papi tisztségek vásárolhatóak voltak.

A JÓ VEZETŐ

(A vezetőnek) úgy kell gondoznia és berendeznie az államot, mint egy gondos felügyelőnek, nem pedig mint egy tyrannosnak, s hozzá még az istentiszteleti cselekményekben is különösképpen buzgóknak lássék, az alattvalók ugyanis nem félnek majd annyira, hogy az ilyen lelkületű uralkodótól, akit istenfélőnek (*deisidaimón*) és hívőnek tartanak, valami törvényteleniséget kell elszenvedniök: s nem is oly könnyen támadnak rá, mert úgy vélik, hogy még az istenek is a pártján vannak. (Aristotelész: Politika V 11, 1314 b—1315 a-Szabó Miklós fordítása)

KI LEHET PAP?

Isokratész Nikokléshez, a ciprusi Salamis királyához írott beszédében (kb. Kr. e. 370) az ideális uralkodó képét rajzolja meg, s egy helyen a következőket mondja:

... egyesek azt gondolják, hogy a papi tisztséghez hasonlóan a király tisztségét is bármelyik ember⁶⁸ betöltheti, márpedig a királyság az emberi feladatok legnagyobbika, ami mindenre kiterjedő gondoskodást igényel. (Isokratész: Nikokléshez 6)

KI NEM LEHET PAP?

Ha egy athéni polgár hetairákkal folytat viszonyt, nem lehet a kilenc archón egyike, nem tölthet be papi tisztséget, nem bíraskodhat a néppel, semmilyen tisztséget nem viselhet, sem a városban, sem a városon kívül, sem sorsolt, sem [45] választott tisztséget, nem küldhető követségbe, nem tehet javaslatot, az állam vallási szertartásain nem vehet részt, az állami megkoszorúzások alkalmával nem koszorúzható meg, s nem léphet az agorának a *periantérionok*⁶⁹ által körülvett részébe. Ha valaki ezt teszi, és kiderül, hogy hetairákkal folytatott viszonyt, halállal büntessék. (Aischinész: Timaios ellen 21)

KI LEHET PYTHIA?

Apollón üzeneteit Delphoiban a Pythia nevet viselő szakrális papnő tolmácsolta.

... lehetetlenség, hogy költőien fogalmazzon az, akiben nincs költői tehetség, és sohasem hallott verset. Hasonló a helyzet azzal, aki most az istent szolgálja, és aki mint bárki más az itteniek közül törvényes és tisztességes családból való, rendezett életet élt, ám egyszerű parasztszülők gyermeke, s mikor leszáll a *chréstérionba*, semmiféle mesterségbeli tudást, ismeretet vagy képességet nem visz magával, hanem a menyasszonyhoz hasonlóan, akiről Xenophón beszél, aki keveset látott és hallott, mielőtt férjhez ment, ugyanúgy Pythiának járatlannak és szinte mindenben tudatlannak kell lennie, hogy lelkileg szűzen érintkezzék az istennel. (Plutarchos: De Pythiae oraculis 22)

⁶⁸ Természetesen csak a polgárjoggal bíró és feddhetetlen előéletű emberekről lehet szó.

⁶⁹ A *periantérion* vízzel telt medence, amelynek vizével hintette meg magát a népgyűlés területére lépő, hogy ezzel rituálisan megtisztuljon.

AZ ARCHÓN BASILEUS

Az alábbi idézetekben Aristotelész a kilenc athéni *archón* egyikét, az *archón basileust* nevezi egyszerűen *basileusnak*.

A basileus felügyel a misztériumokra az ünneprendezőikkel együtt, akiket a nép választ, kettőt az összes athéniak közül, egyet az Eumolpidák, egyet a Kéryxök közül. Felügyel a lénaioni Dionysiára: ez versenyből és felvonulásból áll. A menetet a basileus és az ünneprendezők közösen vezetik, a versenyt azonban a basileus rendezi. Ő rendezi az összes fáklyás futóversenyt is; és úgyszólván az összes ősi áldozatokat is ő intézi. Hozzá kell benyújtani a keresetet istentelenségi ügyben, és ha valaki papi méltóság ügyében támaszt igényt valakivel szemben. Ő dönt mind a nemzetségek, mind a papok között a kiváltságok miatt támadt összes viszályokban. (Aristotelész: Athéni állam LVII. 1-2 - Ritoók Zsigmond fordítása)

A kilenc archón azonban nem székelt mind együtt, hanem a basileus a ma Bukoleionnak nevezett épületben lakott, a prytaneionhoz közel (bizonyosága [46] ennek, hogy a basileus feleségének Dionysosszal való egyesülése és házassága⁷⁰ még ma is itt megy végbe). (Aristotelész: Athéni állam III. 5 - Ritoók Zsigmond fordítása)

A HIEROPOIOS

A nép sorsol tíz áldozópapot (*hieropoios*), akiket az engesztelő áldozatok papjainak neveznek. Ezek részint áldozzák a jóshelyektől kívánt áldozatokat, részint ha valamihez kedvező előjelre van szükség, a jósokkal együtt mutatják be az áldozatokat. (Aristotelész: Athéni állam LIV. 6 - Ritoók Zsigmond fordítása)

A PAPI NEMZETSÉGEK

BASILAI

(Az olympiai Kronos-domb) tetején a Basilainak nevezettek mutatnak be áldozatot a tavaszi napéjegyenlőség idején. Az élisiek Elaphiön hónapjában. (Pausanias VI. 20,2)

PHYTALIDÁK (*PHYTALIDAI*)

Az athéniak szent ligetet is ajándékoztak Thészeusznak, és úgy rendelkeztek, hogy mindig is azok a családok fizessék az áldozati költségeket, amelyeknek akkor adózniuk kellett. A szertartásokat mindig a Phytalidák végezték, ezzel jutalmazta vendégszeretetüket Thészeusz. (Plutarkhosz: Thészeusz 23 - Máthé Elek fordítása)

LYKOMIDÁK (*LYKOMIDAI*)

Pamphós és Orpheus költeményeket írtak a Lykomidák számára Erós tiszteletére, hogy a szent cselekmények alkalmával ezeket is énekeljék, ezt egy férfitől tudom, akivel szóba elegyedtem, és aki a *daduchosi*⁷¹ tisztséget viselte. (Pausanias IX. 27,2) [47]

⁷⁰ A szimbolikus szent nász (*hieros gamos*) Anthestérion havában (február-március), az Anthestéria ünnepén történt. A Bukoleion marhaistállót jelent. A továbbiakat lásd az Anthestériánál.

⁷¹ A *daduchos*, a „fáklyavivő” magas papi tisztséget visel a misztériumokban. A Lykomidák „bennszülettnek” tartott, attikai nemzetsége Phlyében szolgált a helyi Démétér-misztériumokat. Valószínűleg Themistoklés is ehhez a nemzetséghez tartozott. A perzsa háborúk után ő építette újjá a beavatási csarnokot. (Plutarkhosz: Themistoklész 1)

PRAXIERGIDÁK (PRAXIERGIDAI)

Alkibiadész azon a napon hajózott el, amikor a Plüntéria⁷² szertartásai folytak. A titkos szertartásokat a Praxiergidák végzik Thargélión hónap 24. napján, leszedik (az istennő) díszait és az ülő szobrot letakarják. A korlátozások miatt úgy gondolják, hogy ezen a napon semmit sem szabad tenni. (Plutarkhosz: Alkibiadész 34 - Máthé Elek fordítása)

PHILLEIDÁK (PHILLEIDAI)

Phileidák: nemzetség Athénban, közülük való Démétér és Koré papnője, aki a mystéseket beavatja. (Suda: Philleidai)

ELŐÍRÁSOK ÉS TILALMAK A PAPSÁG ÉS A HÍVŐK SZÁMÁRA

ATHÉNÉ POLIAS PAPNŐJE ATHÉNBAN

Abból a körülményből, hogy Athéné Polias papnőjének nem volt szabad belföldi, friss sajtot érintenie, hanem idegent vittek neki, de salamisit használhatott, némelyek azt következtetik, hogy Attikára nézve Salamis idegen volt, pedig ez nem helyes: hiszen a többi szigetről is szállítottak neki, amelyek pedig a köztudat szerint Attikához tartoztak, mert ennek a szokásnak kezdeményezői minden tengeren szállított árut idegennek tartottak. (Strabón IX. 1, 11 G 395 - Földy József fordítása) [48]

DÉMÉTÉR THESMOPHOROS PAPNŐI ATHÉNBAN

Athénban Démétér Thesmophoros papnői életük végéig megőrzik szüzességüket, mint Rómában a Vesta-papnők. Ha valaki ez ellen vét, büntetése halál, ugyanis elássák. (Lukianos: De meretrice 7.4 scholionja)

SZABÁLYZAT ZEUS MEGISTOS PAPJA SZÁMÁRA A KÁRIAI IASOSBÓL

Felirat. Kr. e. 5-4. század

A következő feltételek mellett lássa el papi funkcióit Zeus Megistos papja: kapjon egy lábat, amelyiket akarja, a felsőcombbal együtt, úgy ahogy a csípőnél kihal, akár egy, akár több áldozati állatot vágnak le, továbbá a fejet, a lábakat és a belső negyedrészt, és egyet a boros süteményből az isten elé helyezett kosárból. Hasonlóan a metoikosok esetében. Idegenek esetében a városi polgárokhoz hasonlóan, hozzávéve az állatok bőrét. Ha nem tesz eleget az előírásoknak, ne láthassa el a papi teendőket, és zárják ki a szentélyből. Ha pedig valaki kivakarja vagy eltünteti a leírtakat, büntessék meg mint templomrablót. A fogadalmi ajándékok közül azt, ami hasznavehetetlen,⁷³ kapja a pap, a többi az istené legyen. A fogadalmi ajándékokat a *neópoiés* őrizze. (SEG 15, 639, SEG 36, 981 = LSAM no. 59)

A MILÉTOSI MOLPOI PAPI TESTÜLET HATÁROZATA

Felirat. Kr. e. 5. század második fele

Phileasnak, Dionysios fiának hivatali évében, amikor a Molpoi-testület aisymnétese volt. Társai az Oinopes phyléből Agamédész, Aristokratész fia, a Hopléthes phyléből Lykos, Kleas fia, Bión, Apollodóros fia, a Bóreis phyléből Krétheus, Hermónax fia, Thrasón, Antileón fia.

⁷² A Plüntéria szertartása, Athéna Polias (Városvédő) ősi kultuszszobrának rituális megtisztítása egyben Athén városának rituális megtisztítását is jelentette. Thargélión hónap (május-június) 24. napja ezért baljóslatúnak számított. Lásd az ünnepeknél.

⁷³ Bizonyára beolvasható nemesfém tárgyakról van szó.

A Molpoi testület úgy határozott, hogy a szertartásokat foglalják írásba, majd helyezték el a szentélyben, és aszerint tartásuk meg azokat. Ezért a következőket foglalták írásba: a Hebdomaia alkalmával, nyolcadikán... (értelmezhetetlen betűcsoport) ... az áldozatokat vagy a belsőséget, a Molpoi-testület aismnétése öntsön italáldozatot. Az aismnétés - és válasszanak ki még egy társat -, hogy valamennyi *krétér*ből önthessenek italáldozatot és énekeljenek *paiant*.

Kilencedikén a felsőcombnak és a *pempas*nak,⁷⁴ ami a stephanéphorosokat illeti, a fele legyen a templomé. Ezekből kezdjék el... (értelmezhetetlen három betű) ... az égő áldozatot Apollón Delphinios tiszteletére. A *krétérek*ben keverjenek áldozati italt az *emmolpa*⁷⁵ szerint, és hangozzék fel a *paian*. A leköszönő aismnétés az áldozatok [49] feléből mutasson be áldozatot Histíanak, maga is öntsön italáldozatot a *krétérek*ből, és énekeljen *paiant*.

Tizedikén versenyek,⁷⁶ a Molpoi-testület adjon két hibátlan áldozati állatot a stephanéphorosoknak, hogy áldozzák fel Apollón Delphiniosnak. Versenyezzenek a stephanéphorosok, az ifjak és a... (értelmezhetetlen betűcsoport) ... igyanak a Molpoi-testület borából, és öntsenek italáldozatot a *krétérek*ből az *emmolpa* szerint. A leköszönő aismnétés ugyanazokat teljesítse, amiket az Onitadás, és ugyanazokat kapja, mint az Onitadás. Amikor a stephanéphorosok Didymába mennek, a város adjon *hekatombaként* három hibátlan áldozati állatot, legyen köztük hím és nőstény is. A Thargéliára és a Metageitniára adjon a város egy-egy hibátlan áldozati állatot, a Hebdomaia-ra két hibátlan áldozati állatot és minden ünnepre a szokásos hozzájárulást. Ezen áldozatoknál legyen jelen a basileus, de ne kapjon többet, mint a Molpoi-testület többi tagja.

A stephanéphorosok Taureón hónapban kezdjék meg az áldozatokat Apollón Delphinios tiszteletére baloldaltól kezdve, és négy *krétér*ből öntsenek italáldozatot. Két *gyllost*⁷⁷ hordozzanak, az egyiket megkoszorúzza vigyék a városkapuk előtt álló Hekaté-szentélyhez, és öntsenek keveretlen boráldozatot, a másikat Didymába az ajtókhöz. Ezeket tegyék meg, vonuljanak a széles úton a hegycsúcsig, a hegycsúctól pedig a tölgyerdőn keresztül.

Először a kapuk előtt lévő Hekaténál, aztán Dynamisnál énekeljenek *paiant*, majd a hegycsúcs melletti mezőn a Nympháknál, Hermés Enkeladosnál, Phylionnál és Keraiítés tiszteletére Charés szobraiánál. Keraiítésnek áldozzanak minden áldozati évben halat(?), Phylionnál minden évben füstölőszereket égessenek. Az Onitadáknak utaljanak ki cserepet, vasat, bronzot, tűzifát, fáklyát, gyékényeket a húsosztáshoz, fatuskókat és köteleket az áldozati állatok számára. A stephanéphorosoknak mécses és olaj. A belsőségek megsütése, a húsok megfőzése, a felsőcombnak és *pempas*nak - amely a stephanéphorosoké - a megfőzése, feldarabolása és az adagok kiosztása. Süssenek hozzá hat *medimnos* (gabonából) hosszúkás kenyereket Apollónnak és külön Hekaténak. Az Onitadák kapják meg a Molpoi-testülettől valamennyi felsőcombot, kivéve azt, ami a stephanéphorosoké, valamennyi állatbort, három áldozati részt minden áldozati állat után, az áldozatok maradékát, a *krétér*ben maradt bort, az aznapi *pempast*. Ha ezek közül valamit nem teljesítenek az Onitadák, a Molpoi-testület úgy döntött, hogy akkor a Histíeieis tagjai közül legyen valaki stephanéphoros Charopinos aismnétés hivatali évében. Ha viszont az Onitadák kérik, a Molpoi-testület úgy döntött, bízzák az ügyet a stephanéphorosokra. A kéryxnek teljes mentesség jár az *emmolpa* alól, minden áldozat után jár egy adag a belsőségből, borszállítás saját céljaira a borhűtő edényekbe, a bor a Molpoi-testülettől származzék. Az énekesnek a pap ad vacsorát, az aismnétés pedig reggelit.
(SEG 36, 1050 = Rehm nr. 133 = Sokolowski LSAM nr. 50) [50]

⁷⁴ Ilyen összefüggésben csak ezen a feliraton szereplő kifejezés, jelentése homályos. A szó egyébként az ötös számot vagy egy ötös egységet jelöl.

⁷⁵ Talán a Molpoi-testület valamilyen szabályzata.

⁷⁶ Bizonyára *paian*énekelésről van szó.

⁷⁷ A *gyllos* Hésychios szerint kocka alakú kő volt.

A BOIÓTIAI AMPHIARAION⁷⁸ PAPJA

Felirat. Kr. e. 387 körül

Amphiaraos papja (hiereus) a tél elmúltától kezdve a szántás idejéig ne legyen három napnál hosszabb ideig távol a szentélytől, és minden hónapban legalább tíz napot töltsön a szentélyben. Utasítsa a szentély neókorosát, hogy gondoskodjék a szentélybe érkezőkről is. Ha valaki szabálytalanságot követ el a szentéllyel szemben, akár idegen, akár polgár, a pap jogerősen büntesse meg legfeljebb öt drachmára, és vegyen zálogot a vétkestől. Ha kifizeti az ezüstöt, a pap jelenlétében dobja a pénztárba. Ha valaki a szentély területén magánszemély ellen követ el vétséget, akár idegen, akár polgár, a pap büntesse legfeljebb három drachmára. A súlyosabb esetekben pedig, ahol az ítéletek minden egyes esetre írásba vannak foglalva, aszerint történjék. A peres felet még aznap idézzék be; ha az nem egyezik bele, a következő nap mondjanak ítéletet. Ha valaki az istennek akar szolgálni, dobjon be legalább kilenc obolosnyi hiteles ezüstpénzt áldozati díjul a pénztárba a neókoros jelenlétében.
... (hosszabb rész hiányzik a feliratról) ...

Ha a pap ott tartózkodik, ő mondja el az imát az áldozati állatok felett és helyezze azokat az oltárra, ha nincs ott, az áldozó (tegye meg). Az áldozatnál mindenki önmagáért mondjon imát. Az állami és a magánáldozatokból az állatok irhája a papé legyen. Bárki bármikor mutathat be áldozatot, de húst nem szabad kivinni a *temenos* területéről. Az áldozó minden egyes áldozati állatból adja a papnak a háthúst, kivéve ha ünnep van. Az állami áldozatoknál viszont vegye el minden egyes áldozati állat után a háthúst.

Az istenhez folyamodó aludjon ... (hiány) ... a törvényeknek engedelmeskedve. A bennalvó nevét és városát írja fel a neókoros egy táblára, miután az bedobta az ezüstpénzt, és nyilvános helyen állítsa fel, hogy mindenki megnézhesse. A hálóhelyen külön aludjanak a férfiak és külön a nők, az oltártól keletre a férfiak, az oltártól nyugatra a nők... (hiány) ... (IG VII. 235 A)

ATHÉNA ALEA PAPJAI AZ ARKADIAI TEGEÁBAN

Felirat. Kr. e. 390 körül

A pap legeltethet huszonöt juhot, egy igásállatot és egy kecskét. Ha többet tart, fizessen legelőadót. (Ezt) a hieromnamón vesse ki. Ha nem veti ki, száz drachmát fizessen a népnek, és legyen átkozott. A hierothytés a hibátlan állatokat legeltesse Aleánál,⁷⁹ a nem hibamentes állatokért fizessen legelőadót, és ne hagyja figyelmen kívül, amit a szabályzat előír. Ha figyelmen kívül hagyja, fizessen a népnek tizenkét drachmát. A háromnapos ünnep alkalmával három napra jelöljenek ki legelőt, ha jónak látják, de ne a környéken.⁸⁰ Ha a környéken, vessenek ki legelőadót. Aleánál se polgár, se idegen ne legeltessen, kivéve ha rituális lakomára érkezik. A szekéren érkező idegen egy nap és egy éjszaka legeltetheti igás állatát. Ha többet legeltet, nagy bárányért fizessen a népnek egy drachmát, kis bárányért pedig legelőadót. A szent bárányok ne jelöljenek

⁷⁸ Attika és Boiótia határán, nem messze Órópostól egy völgyben helyezkedett el Amphiaraos temploma. Amphiaraos, akit a hagyomány argosi jósnak vagy jóstehetséggel megáldott argosi királynak tartott, először *kérésként* élvezett tiszteletet, majd isteni rangra emelkedett, s az óróposi szentélyében adott jóslatai már az 5. század elején nemzetközi tekintélynek örvendtek. Amphiaraos szentélye, az Amphiaraion, ahol fürdők és sportlétesítmények is várták a zarándokokat, kettős funkciót töltött be. A szentélyhez fordulóknak, akik vagy kérdéseikre kértek választ, vagy betegségükre kerestek gyógyulást, többnyire a szabadban kellett aludniuk.

A nagy csarnok felépülése után ott is helyet kaphattak a zarándokok, kivételes esetben pedig az *adytonban*, a szentély legbensőbb részében is álomra hajthatták fejüket. A szentély területére lépő híveknek egy drachmát kellett fizetniük és a rituális tisztítóáldozat keretében egy kost áldozniuk az istennek. Az őszidőszakban versenyjátékok is voltak, az Amphiareia sportversenyekből és kitharajátékosok vetélkedőjéből állt. Forrásaink néha évenként, néha négýévenként megrendezett ünneppsorozatként említik.

⁷⁹ Vagyis Athéna Alea szentélykörzetében. Athéna Alea tegeai szentélye a városon kívül épült. Kr. e. 394-ben leégett, s Kr. e. 350 körül kezdte Skopas újjáépíteni (Pausanias VIII. 45,4). A hibátlan állatokon az áldozatbemutatásra alkalmas, fiatal állatok értendőek.

⁸⁰ Nem világos, hogy a kifejezés pontosan mire vonatkozik.

egy napnál és egy éjszakánál többet Aleánál, ha történetesen keresztülhajtják őket. Ha legeltetnek, minden nagy bárány után fizessenek egy drachmát, a kis bárányok után egy obolost, minden disznó után egy drachmát, ha nem hagyta jóvá az ötventagú tanács vagy a háromezázak. Ha az épületnél tüzet gyújt, fizessen tizenkét drachmát, felét az istennőnek, felét a hieromnamonoknak. Ha valaki szekéren arra halad, kívül az Alea-szentély mellett fekvő utak valamelyikén, fizessen három obolost, felét az istennőnek, felét a hieromnamonoknak. A panagoris⁸¹ alkalmával a hieromnamonok rendezzenek el mindent az előírásoknak megfelelően. A damiurgosok szállíttassák el az eladásra szánt trágát Leschanasios hónap hetedik napjáig. Ha nem, fizessenek ... (hiány) ... drachmát Panagorsios hónapban...⁸² (IG V,2 [Peloponnesos 3.1] = Sokolowski LSCG no. 67) [52]

HÉRAKLÉS PAPIA CHIOSBAN

Felirat. Kr. e. 4. század

Ha a nemzetség mutat be áldozatot, Héraklész papjának adassanak a nyelvek, a belsőségek, amelyeket (a kultuszszobor) kezeinél helyeztek el,⁸³ dupla húsadag (az áldozati lakomából) és a bőrök; ha magánszemély mutatja be az áldozatot, adassanak a papnak a nyelvek, a belsőségek, amelyeket (a kultuszszobor) kezeinél helyeztek el, és dupla húsadag (az áldozati lakomából). Az áldozó a papnál jelentkezzen; ha a pap nincs jelen, mutassa be az áldozatot a soron következő helyettese. Ajándékoságot az áldozó a papnak adja át. Ugyanígy járjanak el a többi pap esetében is, akik majd megvásárolják a papi tisztséget. (Sokolowski LSCG no. 119 = Graf no. 5)

PELINAIOS⁸⁴ PAPIA CHIOSBAN

Felirat. Kr. e. 4. század eleje

Pelinaios papja kapja meg a nyelveket és a tiszteletajándékot azokból (az áldozati állatokból), amelyeket feláldoznak, a térdekhez és a kezekhez⁸⁵ helyezett belsőséget, két részt, és a bőrt. Ha a pap nincs ott, kiáltson háromszor⁸⁶ az, aki áldozatot akar bemutatni, és (ha nem jön) mutassa be maga az áldozatot, de másnak ne engedje át. Ha ezek közül valamit áthág, fizessen büntetésül öt statért...⁸⁷ (SEG 17, 377 = LSS nr. 129 - Graf, Chios nr. 4)

EGY PAPI TISZTSÉG ÁRUBA BOCSÁTÁSA CHIOSBAN

Felirat. Kr. e. 4. század vége

Aki megvásárolja, töltsse be a papi tisztséget élete végéig, legyen mentes minden adótól, amíg a városban él, kapja meg az áldozatot bemutatótól a (kultuszszobor?) kezeinél és térdeinél elhelyezett belsőséget, a nyelvet, dupla húsadagot, [53] *herméseket*,⁸⁸ füstölőszereket, amelyekkel az áldozatot bemutatja és vacsorát a ...ban.⁸⁹ Ha a város rendez vacsorát, adjon fél *hektos*⁹⁰ aranyat. Ha idegen,⁹¹ minden úgy legyen, mint egy chiosi lakosnál(?) ...⁹² (SEG 22, 498 =

⁸¹ Az ión-attikai *panégyris* arkadiai megfelelője ünnepi összejövetelet jelent.

⁸² A felirat további részéből még néhány szó olvasható, a szöveg végét tartalmazó rész azonban már nem maradt ránk.

⁸³ A szöveg értelmezése vitatott. A kifejezés csak chiosi feliratokon fordul elő.

⁸⁴ Valószínűleg Zeus Pelinnaios rövidített neve. Hésychios szerint "Pelinnaios: Zeus Chios-ban". Az egyik mássalhangzó elhagyása máshol is előfordul a felirat görög szövegében.

⁸⁵ Szokatlan megfogalmazás, talán egy ülő szoborról van szó, amelynek térdeihez és kezeihez helyezték az áldozati ajándékokat.

⁸⁶ Városon kívüli szentélyekben nem tartózkodott állandóan pap.

⁸⁷ A felirat vége hiányzik.

⁸⁸ Hermész botját utánzó sütemény (Hésychios).

⁸⁹ A kiegészítés bizonytalan.

⁹⁰ Az aranystatér egytizenketted része.

⁹¹ Vagyis nem Chios városának polgára.

⁹² A felirat további része nehezen kiegészíthető, illetve hiányzik.

ARTEMIS HYMNIA PAPSÁGA A PELOPONNÉSZOSI ORCHOMENOSBAN

Orchomenos területén az Anchisiából jövő úttól balra a hegy tetején van Artemis Hymnia temploma. Részt vesznek (a kultuszban) a mantineiaiak is. Egy papnő és egy pap teljesít szolgálatot. Ezek számára nemcsak a rituális nász van előírva, hanem az egyéb kultuszteendők ellátása is, megbízatásuk életfogytiglanra szól. Sem fürdőjük, sem életük más területe nem lehet azonos a többi polgáréval, és nem tehetik be lábukat magánházba.⁹³ (Pausanias VIII. 13,1)

ZEUS [HÉL]IOS ÉS POSEIDÓN PAPIJA PRIÉNÉBEN

Felirat. Kr. e. 3. század (?)

Autokleios stephanéphorossága évében ítélik oda⁹⁴ Zeus [Hél]ios⁹⁵ és Poseidón papi tisztségét. A papi tisztséget élethossziglan töltsse be a következő feltételek mellett: kapja meg az áldozati állatok nyelvét, a lábát, veséjét, a szent részt,⁹⁶ valamint a combját és az írháját. A nép részesítse adómentességben, részesüljön abban, ami felett a város rendelkezik ... (hiány) ... Írják fel kösztélére és ajánlják fel Athéné szentélyében Zeus Polieus oltára mellett. Rendelkezzen (a pap) a timsóból származó egész haszonnal is. (SEG 15, 692 = LSAM no. 40) [54]

A NŐGYŰLÖLŐ (MISOGYNOS) HÉRAKLÉS PAPIJA

Néhány jóslat ma is versben hangzik el. Egy különösen híressé vált. Phókisban van Héraklész Misogynos (Nőgyűlölő) szentélye, itt a papnak szolgálati éve alatt tilos nővel érintkeznie. Ezért általában idős embereket választottak meg egy nemrégiben megtörtént eset kivételével, amikor egy ifjút választottak meg, aki korántsem volt gyenge jellemű, sokkal inkább tisztességes és nemes gondolkodású. Szeretett egy lányt, de kezdetben uralkodott magán, és kerülte a találkozást. Egyszer azonban italozás és tánc után a lány meglepte, amint éppen lepihenni készült, és szeretkeztek. Az ifjú ezután rémülten futott a (delphoi) jósdához, és vétke felől kérdezte az istent, vajon van-e számára megbocsátás és feloldozás. Ekkor a következő jóslatot kapta:

„Mindent megbocsát az isten, amit a szükség kíván.”

(Prózai fordítás - Plutarchos: De Pythiae oraculis 20)

ARTEMIS PERGAIA PAPNŐJE HALIKARNASSOSOSBAN

Felirat.

Az eredeti szöveg valószínűleg a Kr. e. 3. századból, ez a másolat talán az 1. századból származik Charmylosnak, Diagoras fiának neopoioszi évében, Herakleios hónapban, a Meneklésszel, Phormiön fiával együtt szolgálatban lévők prytaneijája idején, amikor Diodotos, Philonikos fia volt a grammateus, a bulé és a nép így határozott. A prytanisok határozata:

Aki megveszi Artemis Pergaia papi tisztségét, legyen bizonyítottan polgárjogú családból származó papnő, mind apai, mind anyai ágon három generáción keresztül. Lásza el a papnői tisztséget élete végéig, mutassa be az állami és az egyéni áldozatokat. Az állam által felajánlott áldozati állatok mindegyikéből kapja meg a combot és a combnál lévő húsdarabokat, a belsőségek egynegyedét és az írhákat, az egyének által felajánlott áldozati állatokból a combot, a combnál lévő húsdarabokat és a belsőségek egynegyedét. A tamiasok pedig adjanak a

⁹³ A szövegben a peloponnésosi Orchomenosról van szó. Artemis kultusza, mint ezt már az előzőekben is láthattuk, a Peloponnésoson különösen népszerű. Neve már a mykénéi korban ismert, klasszikus ábrázolásai a krétai „hegyek és állatok úrnőjét” juttatják eszünkbe.

⁹⁴ A görög szó olvasata bizonytalan.

⁹⁵ A melléknév ki van egészítve.

⁹⁶ Valószínűleg az oltára vagy az áldozati asztalra helyezett húsdarab.

prytanisoknak Artemis áldozatának bemutatására harminc drachmát. Az áldozatot készítsék elő a prytanisok feleségei, átvéve az állam által kiutalt pénzt a Hérakleios hónapban szolgálatban lévő prytanisoktól. Az áldozatot Hérakleios hónap tizenkettedikén mutassák be. A papnő ugyanolyan részt kapjon az állami költségen bemutatott áldozatból, mint a prytanisok feleségei. A papnő minden újholdkor tartson könyörgést a városért, ezért kapjon egy drachmát a várostól. Abban a hónapban, amikor az állami áldozatot bemutatják, az áldozatbemutatás előtt három napon át rendezzen gyűjtést anélkül, hogy hazamenne. A gyűjtés legyen a papnőé. Készítse elő a szentélyt, ahogy akarja, készítsen perselyt az istennek, ahová az áldozók [55] bedobhatják a cökéletes áldozati állat után járó két obolos, valamint a szopós állat után járó egy obolos. Az exetastések évente nyissák fel a perselyt, és adjanak a papnőnek a könyörgésre és a ruházatra ... (hiány) ... (SEG 15, 636, SEG 16, 701 = LSAM no. 73)

PAPI TISZTSÉGEK ÁRUBA BOCSÁTÁSA ERYTHRAIBAN *Felirat. Kr. e. 4. század(?)*

Az a férfi és az a nő, akik megvásárolják a Korybasok papi tisztségeit, lássák el Hersének, ...nek és Phanisnak a titkos szertartásait is, ha lehet, mindegyikét, ha nem, amelyiket akarják... (hiány) ... a néphatározat szerint. Akik megvásárolják a papi tisztségeket, végezzék el a beavatási szertartásokat, a *krétérismost*,⁹⁷ a rituális fürdőt - a pap a férfiakét, a papnő a nőkét. A rituális fürdőért járó tiszteletdíj (*geras*) három obolos, a *krétérismos*ért két obolos, valamint (az áldozati állat) irhája és combja. Idegenek beavatása esetén minden tisztító szertartásért három drachma és az oltárnál elhelyezett áldozati állat irhája és combja ... (hiány) ..." (SEG 15, 722 = LSAM 23)

DIONYSOS BACCHIOS PAPNŐJE MILÉTOSBAN *Felirat. Kr. e. 276-275*

Midőn a papnő a városért végzi a szent *orgia* szertartásait, senki sem mutathatja be a nyershús-áldozatot (*ómophagion*), mielőtt a papnő nem mutatta be a városért. Senki sem hívhatja össze korábban a *thiasost*, mint a városállam. Ha férfi vagy nő áldozatot akar bemutatni Dionysosnak, mutassa be az előáldozatot az, akit az áldozó akar. A tiszteletajándékot kapja meg az, aki az előáldozatot bemutatta. A járulékot tíz évig fizesse, minden évben egy tizedrészt, az első részletet fizesse be Apaturión havának⁹⁸ negyedik napján annak, aki Poseidippos után teljesít szolgálatot az istennél, a többi a következő években Artemisióon havának⁹⁹ negyedik napján ... (hiány) ... álljon rendelkezésére a nőknek minden *orgia* alkalmával. Ha nő akar áldozni Dionysosnak, kapja a papnő tiszteletajándékként a belső részeket,¹⁰⁰ a vesét, a lábat, a szent részt, a nyelvet, a combnyaktól levágott combot. Ha egy nő beavatást akar nyerni Dionysos Bacchios kultuszába akár a városból, akár vidékről, akár a szigetekről, fizessen a papnőnek négyévenként egy szent statért. A Katagógia¹⁰¹ szertartásai alkalmával kísérik Dionysost Dionysos Bacchios papjai és papnői a (fő?)pappal és a (fő?)papnővel reggeltől napnyugtáig... (hiány) ... (SEG 17, 499 = LSAM nr. 48) [56]

POSEIDÓN HELIKÓNIOS PAPI TISZTSÉGÉNEK ELADÁSA *Felirat. Kr. e. 200 táján*

Jó szerencsével!

... [stephanéphorossága idején] ... (hiány) ... Korulán M[etageitnióon] hónap ... (hiány) ... napján

⁹⁷ A bor és víz összevegyítésének szertartása. A tiszta bor ivása ugyanis a görögöknél barbár szokásnak számított.

⁹⁸ Kb. november.

⁹⁹ Kb. március.

¹⁰⁰ A görög *splanchna* (t. sz.) itt a szívet, tüdőt, májat jelöli.

¹⁰¹ Dionysos évenkénti, tavaszi visszatérésének ünnepe.

Poseidón Helikónios¹⁰² papi tisztségét megvásárolta Epa-meinón ... (hiány) ... drachmáért. A papi tisztséget élete végéig be fogja tölteni, és bemutatja az áldozatot Poseidónnak az iónok ősi törvénye szerint. Mentess minden adótól, amint ezt az iónok engedélyezik. Írják ezt fel egy sztélére és mindazt, amit az iónok megadnak neki. Amikor a város szertartásokat megrendezi, étkezhet a prytaneionban¹⁰³ és a Paniónionban, díszülés illeti meg a versenyeken, melyeken fején aranykoszorúval vesz részt. A Paniónionban aranygyűrűt viselhet, mikor a város megrendezi a szertartásokat. Az iónok által kiválasztott áldozati állatokat feláldozza, lepényeket helyez oda az ökörnek és a béránynak ... (hiány) ... mindkét áldozati állatnak és két *hémitessarion*¹⁰⁴ bort. A vásárlótól nem szabad elvenni a papi tisztséget, sem zálogba venni azt, sem a járandóságokat megvonni bármilyen fondorlattal. Ha valaki ez ellen tesz valamit, és a határozatok valamelyikét megszegi, pusztuljon ő is és teljes vagyona. Legyen adómentes a (pap) apjának vagyona is. (SEG 15, 690 = LSAM 38A)

A TYROSI KERESKEDŐK ÉS HAJÓSOK THIASOSA DÉLOS SZIGETÉN

Felirat. Kr. e. 153 után

Phaidrios archóni évében, Elaphébolión nyolcadikán, ekklesia Apollón szentélykörzetében. Dionysios, Dionysios fia, az archithiasítés¹⁰⁵ javasolta.

Patrón, Dórotheos fia, a synodos tagja az ekklesia elé lépett, hogy ismét tanújelét adja a synodos iránti korábbi jóindulatának, és sok hasznót hajtott minden számítás nélkül, mindenkor a synodos érdekeinek megfelelően nyilatkozott és cselekedett, s mindig rendelkezésére állt magánvagyonával is az odahajózó [57] emporosoknak és nauklérosoknak, most pedig még inkább gyarapodott az istenek iránti buzgósága, midőn a közösség úgy döntött, hogy követséget küldenek az athéni néphez, hogy adjanak nekik telket, amelyen felépíthetik Héraklés templomát, aki annyi jónak volt okozója az emberek számára és hazájának archégosa. Mikor követte választották (Patrón), hogy menjen az athéni buléhoz és a néphez, lelkesen vállalta, és saját költségén hajózott el, kinyilvánítva a synodos jóindulatát a nép iránt, meggyőzte őket, ily módon teljesítette a thiasos tagjainak kívánságát, és növelte az istenek tiszteletét, amint rábízta. Emberbarátian járt el sokakkal szemben, amikor megfelelő módon intézkedett, és ha a szükség úgy hozta, a megfelelő időben őszintén és becsülettel elmondta a synodos érdekében, amit az igazság leginkább megkívánt, és két napra vállalta a thiasost fiáért.

Hogy a továbbiakban is készségesen tevékenykedjen, és a synodos megmutassa, hogy törődik a vele szemben jóindulatúan viselkedő emberekkel, és méltóképpen hálát ad a jótevőinek, továbbá hogy a synodos tagjai e kitüntetés látva mind többen törekedjenek arra, hogy egymást felülmúlva tegyenek jót a synodosnak.

Jó szerencsével!

a tyrosi emporosok és nauklérosok Hérakleistai közössége úgy határozott, hogy kitünteti Patrón, Dórotheos fiát, és évente aranykoszorúval koszorúzza a Poseidónnak bemutatott áldozatok alkalmával erényéért és nagylelkűségéért, amelyet a tyrosi emporosok és nauklérosok közösségével szemben tanúsított. Ajánlják fel festett képmását Héraklés temenosában vagy máshol, ahol ő akarja. Valamennyi synodosban adó- és *leiturgiamentes* legyen. A hivatalban lévő archithiasítéseknek, tamiasoknak és a grammateusnak legyen gondjuk arra, hogy az eljövendő áldozatoknál és a synodosok ülésezésekor közvétegyék a hirdetményt: A tyrosi emporosok és nauklérosok mint jótevőt koszorúval adományozzák meg Patrón, Dorótheos fiát.

Ezt a néphatározatot írják kősztlére és állítsák fel Héraklés temenosában. Az ezzel kapcsolatban felmerült költséget utalja ki a tamias és az archithiasítés.

¹⁰² Poseidón Helikónios szentélye a tizenkét ión várost tömörítő *amphiktyonia* központja volt.

¹⁰³ Ellátást csupán az ünnepek idejére kap, tehát nem a város, hanem a szövetség alkalmazza.

¹⁰⁴ Csak Priénéből ismert, a *choinix*-nál kisebb mértékegység. Az attikai (= euboiai) *choinix* 1,094 liter, a priénéi úrtartalma hasonló lehetett.

¹⁰⁵ A thiasos vezetője. Görög mintára az idegenből érkező kereskedők és hajósok vallási közösségeket, thiasosokat hoztak létre, a tyrosiak Déloson Apollón, Athénban Héraklés védnöksége alá helyezték magukat. Héraklést már az archaikus korban azonosítják Melqarttal.

Dionysios, Dionysios fia volt (ebben az évben) az archithiasítés,
Patrón, Dórotheos fia a pap
Az athéni nép
A tyrosi emporosok és nauklérosok synodosa
(Durrbach nr. 1520) [58]

A MILÉTOSI RÓMA-SZENTÉLY PAPJA *Felirat. Kr. e. 130 körül*

Jó szerencsével!

Aki a Római Nép és Róma istennő papi tisztségét megvásárolja, azonnal vétessen nyilvántartásba a tamiasoknál és a basileusoknál egy húsz évnél fiatalabb férfi papi szolgálatra. Az illető lássa el a papi teendőket három évig és nyolc hónapig Metageitnión¹⁰⁶ hónaptól kezdve Kratinos stephanéphorosi évében, vagy mást állítson maga helyett, aki ellátja e teendőket a következők szerint: végezze el a titkos szertartásokat Zeus Telesiurgos tiszteletére, kapjon a tamiastól minden évben Taureón¹⁰⁷ hónap újhholdjakor hatszáz drachmát, és áldozzon fel a Római Népnek és Róma istennőnek egy hibátlan áldozati állatot, ugyanezen hónap tizenkettedik napján áldozniok kell a hivatalba lépő gymnasiarchosoknak az ephébosokkal együtt egy hibátlan áldozati állatot a Római Népnek és Róma istennőnek. Hasonlóképpen áldozniok kell a lelépő gymnasiarchosoknak a kiszolgált ephébosokkal együtt egy hibátlan áldozati állatot, s mindkét esetben adják át a papnak a tiszteletajándékul (*geras*) előírtakat ... (hiány) ... az egyéb versenyekre mindenkinek kiosztva az őt megillető díjat és a felajánlásra is díjakat tűzve ki, harci fegyvereket, legkevesebb hármat, melyeken rajta legyen a versenyszám elnevezése, a feltétel nélküli, legnagyobb odaadással tanúsítva a népnek az istenség iránti tiszteletét és a római nép iránti háláját. A pappal működjenek együtt a fiatalok gymnasiarchosai is, hogy a versenyek a lehető legkáprázatosabbak legyenek. Ugyanazon hónap vége előtt nyolc nappal rendezzenek fáklyás versenyt a fiúk *palaistrájában*, és más versenyszámokban is tűzzék ki a megfelelő díjakat. Ebben vegyenek részt, és szervezzék meg a versenyt a paidonomosok. Azon fegyvereknek a felajánlása, amelyek a rómaiaknál vannak elhelyezve, történjék egyelőre az ifjak gymnasionjában, Róma istennő szentélyének befejezése után pedig a Rómaionban. A papnak minden hónap újhholdjakor áldoznia kell a Római Népnek és Róma istennőnek egy hibátlan áldozati állatot, miután átvett tíz drachmát az áldozat céljára a szolgálatban lévő tamiastól. Thargélión¹⁰⁸ hónap hetedik napján az aisymnétésnek kell áldoznia egy hibátlan borjat, és át kell adnia az előírt tiszteletajándékokat a papnak. Ugyanúgy kell áldozatot bemutatnia Metageitnión tizenkettedik napján és átadni a tiszteletajándékokat. Ha pedig az istenség megvásárolja az aisymnétési tisztséget, az istenség szolgálóinak kell feláldozni a hibátlan áldozati állatot mindkét napon és átadni a papnak az előírt tiszteletajándékokat. Boédromión hónap tizennyolcadikán az ötven archónnak kell egy hibátlan malacot feláldoznia és átadni az előírt tiszteletajándékokat a papnak... (hiány) ... (SEG 16, 713 = LSAM no. 49)[59]

AMANDOS THIASOSÁNAK SZABÁLYZATA A NYUGAT-LOKRISI PILYSKOSBAN¹⁰⁹ *Felirat. Kr. u. 2. század*

Jó szerencsével!

Amandos thiasosának törvénye két synodosra érvényes. A Hatok adjanak a közösségnek tizennégy obolost és nem kevesebbet. A közösség adjon három mécses. Menas a mainast¹¹⁰ ne ingerelje és ne szidalmazza. Hasonlóképpen bukolos¹¹¹ se ingerelje és ne szidalmazza. Ha valaki

¹⁰⁶ Kb. augusztus.

¹⁰⁷ Kb. április.

¹⁰⁸ Kb. Május.

¹⁰⁹ Physkos Kr. e. 167 után a nyugat-lokrisi szövetség megmaradt részének központja lett.

¹¹⁰ A mainas a nők – menasok - vezetője. Az elnevezés a thiasos és a Dionysos-kultusz kapcsolatára utal.

¹¹¹ A bukolosok a közösség férfi tagjai.

ezt megteszi, fizessen a közösségnek minden kijelentésért négy drachma büntetést. Aki nem jön el a synodosba, hanem otthon marad, hasonlóképpen. Aki nem jön fel a hegyre, fizessen a közösségnek négy drachmát. Ha egy menas nem vesz részt az éjszakai szertartáson¹¹²... (töredékes szöveg) ... fizessen a közösségnek négy drachmát. Hasonlóképpen, ha egy (bukolos) nem vesz részt ... (töredékes szöveg) ... (IG IX 1² no. 670 = LSCG no. 181)

AZ EPHEOSI DÉMÉTÉR KARPOPHOROS PAPJAI *Felirat. Kr. u. 3. század, korábbi szabályzat kivonata*

Jó szerencsével!

Az ősi törvény kivonata

A pryтанis gyűjtson tüzet valamennyi oltáron, füstöljön tömjént és szentelt füstölőszereket, készítse elő az istenek számára meghatározott napokon az áldozati állatokat, szám szerint háromszázhatvanötöt, százkilencvenet szívek és combok nélkül, százhetvenötöt csonkítás nélkül (?)¹¹³ a házi készletből, miután az állam által kinevezett hierophantés körülvezette és megmondta neki, hogy melyik istennek mi jár. *Paian*okat kell énekelni az áldozatoknál, a körmenetekben (*pompé*) és az éjszakai ünnepélyeken (*pannychis*) az ősi előírások szerint, imádkozni kell a szent tanácsért, a római népért és az ephesosiak népéért.

Más

A pryтанis adja a hierophantésnak minden, az isteneknek feláldozott állat után a fejet, a nyelvet, a bőrt abban a méretben, ahogy a kikészítés során összement, a hierokéryxnek, az aulosjátékosnak, a salpiktésnek, a második hierophantésnak, a hieroskoposnak és a hebdomokurésnak élelmiszerkosarokat a precesszió [60] alkalmával. Ha a pryтанis bármit elmulaszt az előírások közül, fizessen a pryтанeionban álló Démétér Karpophoros feldíszítésére, akié a szentély, és a pryтанeion javítására tíz dareikos statért. A kurések és a hierophantés gondoskodjanak arról, hogy semmit se mulasszanak el az előírások közül... (SEG 28,866 = LSS nr. 121 = Wankel nr. 7)

ÖRÖKLETES PAPNŐI TISZTSÉG SPÁRTÁBAN *Felirat. Kr. u. 3. század eleje*

Pompónia Kallistoneiké, Aristeos lánya származásánál fogva Artemis Orthia és a vele együtt lakó istenek, valamint a Lachesis Moirák, Aphrodité Enoplios, az élisi Asklépios Schoinatas, a Pleiaiban tisztelt Artemis Patriótis, a Dioskurosok és a legszentebb Dioskureia agónjának élethossziglani papnője átvette az elszámolást legtiszteletreméltóbb és legbölcsebb anyjától, Klaudia Pollétól, Eudamos lányától. (IG V,1 no. 602)

ELŐÍRÁSOK ATHÉNA LINDIA SZENTÉLYÉBEN *Felirat. Kr. u. 3. század*

Tisztán [kell belépni az alábbiak szerint]¹¹⁴

Aki a perirantérionokon¹¹⁵ és a szentély kapuin belüli területre lép, annak szent kötelessége óvakodni [szopós]¹¹⁶ gyermekek látványától, minden vérbűntől, vétektől, törvényszegéstől mentesnek kell lennie, hogy ne csak a test, hanem a lélek is tiszta legyen. Tilos harci fegyvert bevinni; tiszta ruhát kell viselni hajdís nélkül; mezítláb vagy fehér sarut viselve, nem kecskebőrből; semmilyen kecskebőrből készült dolgot nem lehet bevinni; sem csomót az övön;

¹¹² Dionysos szertartásait gyakran tartották éjszaka.

¹¹³ A kifejezés nem világos, mindössze egyszer fordul elő.

¹¹⁴ A szöveg Blinkenberg kiegészítése párhuzamos helyek alapján. Sokolowski szerint (LSS nr. 91) a bevezető formula „Katharus kai hagnus” (accusativus pluralis), melynek értelme „a rituálisan és morálisan tiszták”. Ezt csak egy felirat támasztja alá (Hiller von Gaertringen: I. von Priene nr. 205).

¹¹⁵ Körben elhelyezett vizesmedencék, melyeknek vizével meghintette magát a belépő.

¹¹⁶ Csak a két kezdőbetű (bd) látszik a görög feliraton, ami a bdalló, „szopik” ige valamelyik alakjára utal.

asszony, kutya vagy számár vetélése után negyvenegy nap (távolmaradás); szüzesség elvesztése után negyvenegy nap; családi gyászszertartás után negyvenegy nap; temetési szertartás után hét nap; halotthoz való belépés után három nap; gyerekágy után három nap; lebetegedés után huszonegy nap; ...tól ... (hiány) ... megtisztult nő; házastársi együttlét után fürdés vagy megtisztulás; heterával való közösülés után egy nap; természetellenes kapcsolattól sohasem tisztulhat meg.

A papok, a molpoi-testület tagjai, a zenészek, a himnuszénekesek és a hypéretések¹¹⁷ mindig tiszták az akaratlanul elkövetett vétkektől, mivel állandóan tisztító szertartásoknak vetik alá magukat. [61]

Ha egykor az *aretét* birtokló Olymposra¹¹⁸ lépsz, ha tisztán érkezel,
lépj be bátran, ó jövevény,
de ha megbocsáthatatlan bűnt hordozol, hagyd el a templomot,
s távozz Pallas temenosából, amerre látsz!

(LSS nr. 91 = Blinkenberg nr. 487)

A „RHODOSIAKNAK ADOTT JÓSLAT” ATHÉNA LINDIA ÜNNEPÉVEL KAPCSOLATBAN

A *rhodosiaknak adott jóslat*. Midőn a rhodosiak égő áldozatot mutattak be Athéna Lindiának, egész nap a szentélykörzetben tartózkodtak és bőségesen táplálkoztak. Nem volt azonban szokás éjjeliedényt bevinni. Midőn a jósdá ezt jóváhagyta, újból megkérdezték: vajon bronzot vagy kerámiát. A jósdá ingerülten válaszolt: Egyiket se. A közmondás azokra vonatkozik, akik feleslegesen kérdezősködnek. (Suda)

AZ EPHEOSI ARTEMISION PAPSÁGA

Papjaik heréltek voltak, akiket Megabyzosoknak neveztek, s állandóan máshonnan hívtak magukhoz erre a nagy tisztségre érdemes embereket, s ezeket nagy tiszteletben részesítették. Az ezekkel együttműködő papnőknek szüzeknek kellett lenniük. Most a szokások egy részét megtartják, más részét azonban kevésbé, de a templom most is menedékhely, mint azelőtt, a menedékhely határait illetőleg azonban gyakran történt változás, amennyiben Alexandros ezeket egy stadionnyira terjesztette ki, Mithridatés pedig a tetőzet szögletétől egy nyilat lőtt ki, s azt hitte, hogy az valamivel túlmegegy a stadionon. Antonius még ezt is megkésztette, s még a város egy részét is hozzácsatolta a menedékhelyhez; ez azonban károsnak mutatkozott, mert a várost kiszolgáltatta a gonosztevőknek, ezért Augustus Caesar ezt érvénytelenítette. (Strabón XIV. 1,21 C 641 - Földy József fordítása)[62]

AZ ESSÉNEK EPHEOSBAN

Az orchomenosiak földjén, az Anchisiából jövő út mentén, bal oldalon áll Artemis Hymnia szentélye. Részesei a mantineiaiak is ... (hiány) ... egy pap és egy papnő teljesít szolgálatot. Egész életükben tartózkodniuk kell a szerelmi élettől, és minden tekintetben szűzies életet kell élniük; fürdési szokásaik és életmódjuk eltér más emberektől, magánházba pedig egyáltalán nem léphetnek be. Úgy tudom, hogy azoknak is hasonló előírások szerint kell élniük, akik az ephesosi Artemis áldozópapjai, és akiket honfitársaik esséneknek neveznek, az ő szolgálatuk azonban csak egy évig tart. (Pausanias VIII. 13,1)

¹¹⁷ A felsoroltak a templomi személyzet tagjai.

¹¹⁸ Athéna lindosi szentélye magas hegy tetején állt, innen a hasonlat. Az utolsó két distichon, melyeknek szó szerinti, prózai fordítását adjuk, közvetlenül szólítja meg a szentélyhez felkapaszkodó zárándokot.

FIATALOK A KULTUSZBAN

A serdülőkor előtt álló fiúk és lányok különböző feladatokat láttak el az egyes görög istenek kultuszaiban.

KANÉPHOROSOK ATHÉNBAN

A *kanéphorosokról* Philochoros az Atthis második könyvében azt mondja, hogy Erechtheus uralkodása idején hordozhatták először az előkelő lányok a kosarakat (*kana t. sz.!*), amelyekben az áldozati szereket tartották a Panathénaiá ünnepén és más körmeneteknél. (Harpokration: Kanéphoroi címszó)

ARRÉPHOROSOK ATHÉNBAN

Négy jó családból származó *arréphorost* választottak, közülük kettő kapott megbízatást arra, hogy a *peplos*¹¹⁹ elkészítse, és a vele kapcsolatos dolgokat intézze. Fehér ruhát viseltek. Ha aranyat vettek fel, ez szentnek számított. (Harpokration: Arréphorein címszó) *arréphoria*,¹²⁰ mivel titkos tárgyakat (*arréta*) vittek a hajadonok az istennőnek egy szelencében. (Aristophanes: Lysistraté 642 scholionja) [63]

AZ ARKTOSOK BRAURÓNBAN

Artemis ünnepén¹²¹ az *arktos* tisztséget viselő nők teljesítenek rituális szolgálatot, sáfrányszínű ruhában, nem idősebbek tizenegy évesnél, és nem fiatalabbak öt évesnél. Egykor egy odavetődött nősténymedve (*arktos*) vette be magát Phlaidai községbe. Miután megszeliődött, az emberek társa lett. Egyszer egy kislány játszodozni kezdett vele, mivel azonban ingerelte, a medve megvadult, és megölte. A testvérei haragjukban dárdával megölték a medvét, emiatt azonban dögvész támadt az athéniaiak között. Midőn az athéniaiak jóslatot kértek, azt a választ kapták, hogy a bajoktól csak úgy szabadulhatnak meg, ha kötelezővé teszik lányaik számára, hogy engesztelésül az *arktos* feladatát lássák el. Az athéniaiak ekkor határozatot fogadtak el, amely kimondja, egy lány addig nem mehet férjhez, amíg nem volt *arktos*. (Suda: *arktos* címszó)

A TAUROSOK EPHEOSBAN

Ephesosban azokat az ifjakat, akik bort öntöttek Poseidón ünnepén, bikáknak (*tauroi*) nevezték. (Athénaios: Deipnosophistai X. 25,15-16)¹²²

AZ AMPHITHALÉS

Amphithalés az (a kisfiú), aki egyik oldalról sem árva, és mindkét szülője kiváló egészségnek örvend. ¹²³ (Aristophanes: Madarak 1737 scholionja)

¹¹⁹ A kislányok a Nagy Panathénaiára készítették a szent leplet, a *peplos*. Lásd a Panathénaiánál.

¹²⁰ Más alakjai *erréphoria* vagy *erséphoria*, ezt Ersének, Kekróps athéni király lányának nevéből magyarázták, akinek emlékére körmenetet tartottak.

¹²¹ A kelet-attikai Braurónban Artemisnek híres kultuszhelye volt. Az itt olvasható aitiológiai monda természetesen utólagos magyarázat.

¹²² A görögök megkülönböztettek bor nélküli (*ainos*) és boröntéssel járó (*oinospondos*) áldozatokat. (Pollux VI. 26)

¹²³ Azaz kultikus szempontból hibátlan, tökéletes. Sok szertartásnál segédkeztek a különböző görög városállamokban.

AZ AMPHITHALÉS OLYMPIÁBAN

Pantheion az, ahol az olajfa van, amelyről egy *amphithalés* tizenhét ágat vág le arany metszőkéssel a versenyszámoknak megfelelően. (Pindaros: Olympiai ódák III. 60,2 scholionja)[64]

IV. ÜNNEPEK ÉS SPECIÁLIS KULTUSZOK

A görög ünnepek részben összgörög ünnepségek formáját öltötték, mint az olympiai, pythói, isthmosi és nemeai ünnepségek, részben egy-egy nyelvjárási csoporthoz kötődtek, az ősi athéni ünnepek az iónhoz, a spártaiak pedig dórhoz. A többi görög közösség ünnepeire vonatkozóan elenyészően kevés adatunk van. Az ünnepek szoros kapcsolatban álltak a helyi naptárakkal is, hiszen a hónapok az akkor megült legnagyobb ünnepről nyerték nevüket. A városok alapításakor érvényes ünnep- és naptárrendszer azonban nem mindig maradt változatlan, a legjobban ismert ión városok naptárrendszere például a klasszikus korban már korántsem volt egységes. Új ünnepeket, új hónapneveket vezettek be, néha viszont egy-egy ünnep teljesen eltűnt, s emlékét csak egy hónapnév őrizte meg. Az alábbiakban az ünnepekre vonatkozó legfontosabb szöveghelyeket gyűjtöttük össze.

ÜNNEPI SZOKÁSOK

Közös szokás az mind a helléneknél, mind a barbároknál, hogy a szent cselekményeket ünnepi nyugalommal végzik, egyeseket isteni ihletéssel, másokat anélkül, egyeseket zenekísérettel, másokat zene nélkül, némelyeket titokzatosan; és ezt a természet követeli így. A nyugalom ugyanis elvonja a szellemet az emberi dolgokról, s a tiszta szellemet az istenség felé fordítja. Az ihletettség valószínűleg bizonyos isteni rálehelésen alapszik, és közel áll a jósláshoz. A szent cselekmények titokzatosságba burkolása emeli az isten tiszteletét, amennyiben utánozza annak a természetét, mely kikerüli a mi észrevételünket. A zene, amely a táncban, ritmusban és énekben nyilvánul meg, részint az élvezet, részint a művészet szépsége által összeköttetésbe hoz bennünket az istenséggel, mégpedig a következő okból. Jól mondják ugyanis, hogy az emberek akkor utánozzák legjobban az isteneket, amikor jót cselekszenek; de még helyesebben mondhatnók, hogy amikor boldogok; ezt pedig az örömezés, az ünneplés, a bölcselkedés és a zenével való foglalkozás hozza meg. (Strabón X. 3, 9 C 467 - Földy József fordítása) [65]

AZ ATHÉNI ÁLLAM ÜNNEPEI

ATHÉNI TÖRVÉNY AZ ÜNNEPEKRŐL

Meidias gazdag athéni volt, akit az athéni népgyűlés *asebeia* vétségében elmarasztalt. Démosthenész (Kr. e. 384-322) ezután vádat emelt ellene, de Meidiasnak sikerült a peres eljárást megszüntetni. Ebből a beszédből származik az alábbi idézet.

Azokon a napokon, amikor körmenet van a Peiraieusban Dionysos tiszteletére, és a komédiák és a tragédiák énekesei felvonulnak, amikor a Lénaia alkalmával körmenet van, és a komédiák és a tragédiák énekesei felvonulnak, amikor a Városi Dionysia alkalmával a körmenet van, és a fiúk, a *kómos*, a komédiák és tragédiák énekesei felvonulnak, amikor a Thargélia körmenete és az *agón* van, tilos zálogot venni valakitől, tilos mástól valamit követelni, még a késedelmező adóstól is, ha valaki ezt megszegi, a sértett tegyen feljelentést, a Dionysos színházban tartott népgyűlésben pedig tartsanak tényfeltáró vizsgálatot (*probolé*) mint törvénysértő ellen, úgy, ahogy más törvénysértők esetében (szokás). (Démosthenész: Meidias ellen 10)

A KIS ÉS A NAGY PANATHÉNAIA

Peiraia.

Peiraieus Attika városa, az athéniak tengeri kikötője. Rév és kiindulópont.

Ünnep.

Itt a kis Panathénaiáról beszélnek. Létezik ugyanis a Nagy Panathénaia is. (Az ünnepi menetet) Hekatombaión hónap¹²⁴ vége előtti harmadik napon vezetik a városba, ilyenkor egy *peplos* visznek fel Athénénak, amelyen az istennőnek és az isteneknek a gigasok felett aratott győzelme látható. A kis Panathénaia alkalmával is *peplos* ajánlanak fel; ezen az athéniak láthatóak, mint Athéné nevelt gyermekei, amint győzelmet aratnak az atlantisiak¹²⁵ felett. (Platón: Állam 327a scholionja) [66]

A NAGY PANATHÉNAIA

A Panathénaiát Athéné Polias ünnepét négy évenként különösen fényes külsőségek között tartották meg Athénban Hekatombaión (kb. július) hónap utolsó napjaiban, innen a Nagy Panathénaia név. Fő eseménye a szent *peplos* felvitele az Akropolisra és átadása Athéna Polias papnőjének. Lásd még *arréphoros* és *arréphoria*.

Valamikor a mintákat és a *peplos* a tanács bírálta el, most azonban a kisorsolt bíróság. Az volt ugyanis a vélemény, hogy amazok részrehajlóak voltak az ítékezésben. A Niké-szobroknak és a Panathénaia versenydíjainak¹²⁶ elkészítéséről is a tanács gondoskodik a hadikincstárnokokkal együtt. (Aristotelész: Athéni Állam XLIX. 3 - Ritoók Zsigmond fordítása)

A Panathénaia az athéniak legnagyobb ünnepe és a legnagyobb méretű közös lakoma, ami csak létezik, amikor a gyarmatok lakói ökröt és mindenféle áldozati állatot küldenek az égő áldozathoz. Az előkelőket bőségesen megvendégelik,¹²⁷ a szegények pedig levest kapnak kis darabka kenyérrel. (Aristophanész: Felhők 386 scholionja)

Az olajat a szent olajfákról gyűjtik be, s az archón hajtja be azoknak a földeknek a birtokosaitól, ahol a szent olajfák vannak, fánként másfél *kotylét*¹²⁸ Azelőtt az állam bérbe adta a termést: és ha valaki kiásott vagy kivágott egy szent olajfát, az Areiospagos tanácsa ítélezett felette, s ha valakit elmarasztalt, halállal büntették. Amióta azonban az olajat a föld tulajdonosa szolgáltatja be, bár a törvény még megvan, a törvénykezés nincs szokásban. Az olaj azonban a birtok után, nem a meglévő fák szerint jár a városnak.¹²⁹ (Aristotelész: Athéni állam LX. 2. - Ritoók Zsigmond fordítása) [67]

A PEPOS

Az athéniaknál különösen a Panathénaia hajójára szerelt lepel, amelyet az athéniak négyévenként készítenek az istennőnek. A körmenet a Kerameikoson vonul keresztül az Eleusinionig. *Pep/osnak* nevezik, mivel gyapjúból készül. Enkeladost ábrázolja, amint Athéné megöli. Ő a gigasok egyike volt. Az is lehet, hogy a győztes athéniak készítették Athénének, s a legkiválóbbakat ábrázolták rajta. (Suda: *peplos* címszó)

Krokopepos: *krokosz*hoz hasonló, a felkelő nap színe miatt, vagy mert az istennő ilyen ruhát visel. (Apollonios: Lexicon Homericum 104,19)

A NAGY PANATHÉNAIA ÜNNEPI FELVONULÁSA

A Panathénaiának nemcsak a látványa kelt ámulatot és okoz gyönyörűséget, ha-nem az is, ha a

¹²⁴ Kb. július.

¹²⁵ A mítosz szerint Atlantis szigetének lakói egykor kísérletet tettek Athén elfoglalására is, de az athéniak visszaverték a támadást, és kiűzték őket Attikából.

¹²⁶ A versenyek győztesei meghatározott mennyiségű olajat kaptak.

¹²⁷ Az égő áldozatban (*thysia*) - a szokásoknak megfelelően - természetesen csak az értéktelenebb részeket égették el, a többi megsütötték és kiosztották a résztvevők között.

¹²⁸ Az attikai *kotylé* 0,273 liter.

¹²⁹ Az olajfaligetek, ahol a szent olajfák álltak, eredetileg állami vagy templomi tulajdonban voltak, és bérbe adták őket (mindkét esetben az állam végezte az adminisztrációt), az idők folyamán azonban a bérelt földek magántulajdonba mentek át. Az új tulajdonos nyilván annyi olajat szolgáltatott be, amennyit a megvételkor megállapítottak, függetlenül attól, hogy hány fa pusztult ki.

hellének dolgai között valamit arról is mondhatunk, hogy hogyan szállítják fel az athéniaiak az istennőnek a szent triérést e *panégyris*¹³⁰ keretében. A hajó felvontatása mindjárt a kapuknál kezdődik, mint valami kellemes kikötőből. Innentől kezdve úgy mozog, mint valami sima tengeren, az út közepén halad, mely egyenesen és simán vezet felülről lefelé, s átvág a két oldalt elhelyezkedő oszlopcsarnokok között, amelyeknél az athéniaiak és a többiek várakoznak. A hajó legénysége papokból és papnőkből áll, valamennyien Eupatridák, fejükön egyesek arany-, mások virágkoszorúval. Azt (a hajót) pedig - mintha hullámok lennének alatta - magasan a levegőben tartva vontatják kerekük segítségével, amelyek sok, átlósan elrendezett küllővel biztonságosan szállítják a hajótestet Pallas dombjához. Az istennő innen szemléli a *panégyrist* és az ünnepi időszak valamennyi eseményét. A hajó köteleit a dal oldja el, amelyet az athéniaiak mint egy szent kórus énekelnek; megidézik a szelet, hogy jöjjön a hajótesthez, és suhanjon együtt az ünnepi hajóval. Az pedig - gondolom - meghallva a keosi dalt, amelyet Simónidész énekelt neki a tenger közepén, tüstént követi a dalt, a tat felől erősen fújva segíti a vontatóhajó haladását. Azt mondják, hogy a Nílus folyó, midőn a nap az ég közepén lovagol, elhozza a nyarat, előnti az egyiptomiak földjét és ellepi a szántóföldeket, akkor Egyiptom hajózható, teherhajók által is használható tengernek tűnik. Parthenos szent triérésének azonban nincs szüksége egy Nílushoz hasonló folyóra, ez sík terepen halad. Ezt az ünnepi hajót az attikai aulosokból fúvó, rajta uralkodó szelek irányítják. A legnagyobb csoda az, hogy a Hesperos csillag együtt világít a nappal; a többi akkori csillag közül egyedül ez világít nappal, és a hajó felett lámpást gyújt az atyának. (Himerius: Declamationes et orationes 47,101-134) [68]

A GENESIA

Az alábbi értesülés egy ismeretlen szerzőtől származó grammatikai műben, az Antiattikistésben olvasható.

Genesisia: van egy állami ünnep Athénban, Boédromiön ötödikén, melyet Genesiának neveznek, ahogy Philochoros mondja és Solón az axónokban, s mivel a kifejezésmód hellén, mi akadályozza annak, hogy ne csak az állami, hanem a magánünnepek közé is soroljuk. (Antiattikistés in Becker: Anecdota Graeca p. 86,20)

Genesisia: gyásznap az athéniaiaknál. Egyesek Nekysziának is mondják. (Hésychios)

A PYANEPSIA (PANOPSIA)

Lykurgos a Menesachmos elleni beszédében mondja: Mi Pyanopsziának nevezzük ezt az ünnepet, más hellének Panopsziának, mivel minden termés látható. Apollónios és szinte mindenki, aki az athéni ünnepekről ír, azt állítja, hogy a Pyanepsiát Pyanepsiön hónap 7. napján tartják Apollón tiszteletére. Azt állítják, hogy Pyanepsiának kell nevezni, és a hónapnév is Pyanepsiön.¹³¹ Ugyanis ekkor hüvelyeseket (*pyana*) főznek és körülhordozzák az *eiresiönét*. (Harpokration: Pynepsiön címszó)

AZ EIRESIÓNÉ

Az *eiresiöné* egy gypjúval körültekert viruló olajág, amelyre a föld minden terméséből akasztanak valamit. Ezt egy *amphithalés* hordozza, és leteszi Apollón szentélyének kapuja előtt a Pyanepsia alkalmával. (Suda: Eiresiöné címszó)

AZ EIRESIÓNÉ-DAL

Hadd menjünk be a házba, a nagyvagyonú urasághoz,

¹³⁰ A *panégyris* az egész közösség ünnepélyes felvonulása és az égő áldozatok bemutatása.

¹³¹ A Pyanepsiön kb. a mi októberünknek felel meg, Görögországban a gabona elvetésének hónapja. A Pyanepsia ünneplése arra az időszakra esett, amidőn „a Pleiasok és Hyasok fénye az Órión erejétől elhalványul” (Hésiodos: Erga 615), vagyis a szüret utáni, az őszi szántás megkezdése előtti napokra.

ő biz' elég tehetős, kire csőstül hull a szerencse!
Önmagatoktól nyíljatok, ajtók, mert jön a Bőség
dús adománya, s a bőséggel virulón a vidámság [69]
és a derűs nyugalom. Sok edény legyen itt tele mindig,
nagyra dagadjon a teknőjében az ünnepi tészta,
hadd mosolyogjon a szezám-fűszeres árpacipó rá.

Díszkocsin érkezék a fia házához felesége
izmos-inú, sebes öszvérpár robogón vigye hozzá,
s ő, ha a széknél szőne, borostyánkő-padon álljon.
Így jövök, évenként jövök én el, akárcsak a fecske
száll be mezítláb pitvarodig. Nosza hozz alamizsnát;
Apolló koldusának tarsolyába tedd,
akármit adsz; ha nem: mit álljunk itt tovább?
Nem úgy jövünk, hogy itt akarjunk lakni majd!

(Franyó Zoltán fordítása)

Ezt sokáig énekelték a fiúk Samos szigetén. (Vita Homeri 180-196)

AZ EIRESIÓNÉ EREDETE

Az eiresióné története. Panepsión és Thargélión havában... Héliost és a Hóra-kat ünneplik. A fiúk gypájúval körültekert olajfaágat hordoznak, arra mindenféle érett gyümölcsöt akasztanak, és az égő áldozat bemutatása után a házak kapujára függesztik. Teszik mindezt egy jóslat értelmében. Egykor ugyanis egyesek szerint éhínség, mások szerint járvány ütötte fel a fejét a lakott területeken. Amikor jóslatot kértek arra vonatkozólag, hogy hogyan szüntethetnék meg a bajt, a Pythia azt válaszolta, hogy engesztelésül mutassanak be valamennyiükért hálaáldozatot. Miután bemutatták az áldozatot, a baj megszűnt. Ily módon mindenünnen hálaáldozatképpen valamennyi terményből zsendéket küldtek az athéniaknak. (Aristophanész: Lovagok 729 scholionja)

AZ APATURIA

Apaturia. Állami ünnep az athéniaknál, amit három napon át ünnepelnek... Az első Dorpeiának¹³² nevezik, mivel a phrátriák vezetői ünnepi lakomára gyűlnek össze, a másodikat Anarrysisnek,¹³³ mivel ekkor mutatják be az állatáldozatot - az áldozat Zeus Phratriosnak és Athénének szől -, a harmadikat pedig Kureótisnak,¹³⁴ a fiúkról és lányokról, akiket beírnak a phrátriákba. (Suda: Apaturia címszó)

Kureótis. Pyanepsión hónap egyik napja, amikor a gyermekek fejéről lenyírják a haját és Artemisnek áldozzák. (Hésychios: Kureótis címszó) [70]

Meion. A phrátriákba beírt gyermekekért feláldozott áldozati állat, amely nem volt súlyosabb a megszabott mértéknél. Odaszóltatták a phrátriák vezetőit, (állapítsák meg,) vajon nem nagyobb-e. Ezért meion.¹³⁵ Meiagógos, aki ezt átnyújtja. (Suda: Meion címszó)

KRITIAS BESZÁMOLÓJA A KUREÓTISRÓL

Legfeljebb tízéves lehettem: az Apaturia ünnep Kureótis napja volt. Az ünnepnap a megszokott módon zajlott le, az apák fiaik számára versenydíjakat tűztek ki: költeményeket kellett előadni. Sok költő számos verse hangzott el; mi, fiúk többnyire Solón költeményeit énekeltük el, mivel

¹³² Jelentése „lakoma”.

¹³³ „Hátrahúzás”. Az „égi” (*uranios*) isteneknek szánt áldozati állatok fejét hátrahúzták, úgy szúrták le, hogy vérük az ég felé lövelljen.

¹³⁴ Valójában a hajak „lenyírásának” napja, mivel a nagykorúvá váló fiúk haját ekkor rövidre nyírták.

¹³⁵ „Kisebb”, vagyis megfelel az előírásnak.

abban az időben újak voltak. (Platón: Timaios 21b - Kövendi Dénes fordítása)

Az ünnep három napon át tart, az első napot Anarrysisnek hívják, mivel sok áldozatot mutatnak be, az áldozati állatokat *anarrymatának* nevezik, mivel (fejüket) felhúzza és felfelé fordítva áldozzák fel. A második nap neve Dorpeia, ugyanis ezen a napon többször lakomáznak. A harmadik nap neve Kureótis. Ezen a napon írják fel a három- és négyéves fiúk neveit a phrariák vezetői. (Proklos kommentárja Platón: Timaios 21b-hez)

A GYERMEK BEMUTATÁSA AZ APATURIÁN

Andokidész athéni szónok szó szerint leírja az Apaturia egyik szertartását, amikor az apa törvényes utódának ismeri el az újszülött gyermeket.

Az Apaturia alkalmával az asszony rokonai vették a gyermeket, az oltárhoz mentek az áldozati állattal, és felszólították Kalliast, hogy kezdje meg a szertartást. Az megkérdezte:

Kié a gyermek?

Kaliasé, Hipponikos fiáé.

Én vagyok az.

Ez a te gyermeked? [71]

Ekkor az oltártól felemelve megesküdött, hogy nincs más gyermeke és nem is volt soha, csak Hipponikos, Glaukón lányától, ellenkező esetben vesszen ő és házanépe. (Andokidész: A misztériumokról 126)

AZ OSCHOPHORIA

Athénban megrendezik az ephébosok futóversenyét. Szőlőfürtös ágat hordozva futnak Dionysos szentélyétől Athéna Skiras szentélyéig,¹³⁶ a győztes egy *pentap-loának* nevezett *kylixet* kap, és a kórossal örömmünepet ül. *Pentaploának* nevezik a *kylixet*, mivel bort, mézet, sajtot, kevés árpát és olajat tartalmaz. (Athénaios: Deipnosophistai XI. 495F)

Oschophoroi. Ketten voltak, a leggazdagabbak és legelőkelőbbek közül. Az *oschos* pedig szőlőfürtökkel teleaggatott ág. Ezt egyesek *oreschasnak* is nevezik. (Suda: Oschophoroi címszó)

A CHALKEIA

Ch 34 Chalkeia. Ünnep Athénban, egyesek Athénaiának is nevezik, mások Pandémosnak, mivel mindenki megünnepelte.

Ch 35 Chalkeia. Ősi ünnep, régen közösségi ünnep volt, később csak a kézművesek ülték meg, mivel Héphaistos meghonosította a bronzművességet Attikában. Pyanepsión hónap utolsó napján tartják meg. Ezen a napon feszíti fel a szövőszékre a *peplos* szálait a papnő az *arréphorosok* segédletével.

Ch 36. Chalkeia. Ünnep az athéniaknál Pyanepsión hónap utolsó napján. Közös a mesteremberek számára, leginkább a bronzkovácsok számára Apollónios állítása szerint. Phanodémosz azt mondja, hogy nem Athénének, hanem Héphaistosnak szól az ünnep. (Suda: Chalkeia címszavai)

A THESMOPHORIA

Törvény mondja ki az athéniaknál, hogy évente meg kell ülni a Thesmophoria ünnepét. Az ünnep a következő: törvényes házasságból származó és feddhetetlen életű hajadonok a misztérium napján az ősi és az athéniak számára szent tekercseket a fejükre téve (az istennőhöz) könyörögve vonulnak Eleusisba. (Theokritos: Bukolika 4.25 scholionja) [72]

Eubuleusz tiszteletére malacokat dobnak Démétér szent szakadékaiba.¹³⁷ Ezeknek feloszlott

¹³⁶ Szüret utáni ünnep lehetett, pontos időpontja ismeretlen.

¹³⁷ Ez a szertartás a Skiropophorióon havában (kb. június) megtartott Skira-ünnep része, amikor Démétér szent állatait, vagyis élő kismalacokat, valamint fenyőágakat, kígyókat, kígyó és *phallos* alakú kalácsokat dobáltak le Démétér szent üregeibe, az ún. megaronokba, s ezek feloszlott maradványait az ősz

maradványait az *antlétriáknak* nevezett nők hozzák fel (a Thesmophoria ünnep alkalmával), miután három napon keresztül tisztán éltek, leszállnak az *adytonba*, és a felhozott dolgokat az oltárookra helyezik. Erről azt gondolják, hogy ha valaki vesz belőle, és a vetésre szórja, bő termése lesz. Azt mondják, hogy kígyók is vannak az üregekben, amelyek a ledobott dolgokból sokat megesznek. Ezért zajt csapnak, amikor „merítenek” az asszonyok, majd bizonyos figurákat tesznek le, hogy a kígyók visszatérjenek, ezeket ugyanis az *adyton* őreinek tartják. Ezt *arrétophoriának* is nevezik, s mindez az termés bősége és az emberi szaporulat érdekében történik. Felhoznak más titkos dolgokat is, kígyót és férfi nemi szerveket utánzó kalácsokat. Fenyőágakat is hordoznak a növény termékenysége miatt. (Lukianos: De meretrice II. 1,10 scholionja - Sarkady János fordítása)

A KNYZA

A *knyza*¹³⁸ egy hűtő hatású növény, ezért a Thesmophoria alkalmával ezt hintik maguk alá a nők, mivel lehűti a szerelmi vágyat. (Theokritos: Bukolika 7,68 scholionja)

A THESMOPHORIA SZERVEZŐI

A polgárok feleségei megbízták őt¹³⁹ Dioklésnek, Pytheas fiának feleségével együtt a Thesmophoria irányításával és az előírt teendők elvégzésével. (Isaios: Kirón érdekében 19) [73]

A FÉRJ ANYAGI KÖTELEZETTSÉGEI A THESMOPHORIA ALKALMÁVAL

A sértett fél az alábbiakkal akarja igazolni, hogy anyai nagybátyja, Pyrrhos nem élt törvényes házasságban, amikor az ő fiát örökbe fogadta.

Mivel a városban három talanton értékű háza volt, ha házas lett volna, ekkora vagyonból törvényes felesége után fedeznie kellett volna a Thesmophorián részt vevő asszonyok megvendégelésének költségeit is, és más, a feleség után járó *leiturgiákat* is teljesítenie kellett volna. De sohasem történt ilyesmi. Ezt a phrátriák vezetői tanúsítják előttem. (Isaios: Pyrrhosról 80)

A THESMOPHORION SZABÁLYZATA

Felirat. Kr. e. 4. század közepe

... (hiány) ... a Thesmophorion démachosa a papnővel együtt gondoskodik arról, hogy senki ne bocsásson szabadon rabszolgát, ne hívja össze a *thiasosokat*, ne állítson fel fogadalmi emlékművet, ne végezzen tisztító szertartást, ne menjen az oltárokhöz vagy a *megaronba* csak a papnő jelenlétében a Thesmophoria ünnepe, a Plérosia, a Kalamaiia¹⁴⁰ és a Skira alkalmával, vagy olyan napon, amikor az asszonyok ősi szokás szerint összejönnek ... (hiány) ... megszavazták a Peiraieusban. Ha valaki ezek ellen vét, a démachos jelentse fel a *dikastérionban* a kihágást elkövetőt az erre vonatkozó törvények szerint ... (hiány) ... ha pedig valaki fát gyűjt a szentélykörzet fáiról, az erre vonatkozó törvények szerint kell eljárni. Ezt a határozatot a horistések a démachossal együtt írják fel és helyezték el a Thesmophorion bejáratánál. (IG II² 1177 = LSS no. 36)

A HALOA

A Haloa ünnep Attikában, Philochoros szerint onnan kapta a nevét, hogy ilyenkor dolgoznak az

Thesmophoria alkalmával hozták fel.

¹³⁸ Más forrásokban *konyza* (Inula helenium).

¹³⁹ Kirón unokái ezzel bizonyítják, hogy anyjuk elismert athéni polgárnő volt.

¹⁴⁰ A Plérosiát és a Kalamaiát ezenkívül csak egy eleusisi felirat (IG II² 949) említi.

emberek a szérűskertekben. Az ünnepet Poseideón havában¹⁴¹ ülik. (Harpokration: Haloa címszó)

A Haloa Démétér, Koré és Dionysos tiszteletére tartott misztérium a szőlő megmetszése után és a már elraktározott bor megízlelésekor. Ilyenkor férfi szeméremtestekhez hasonló dolgokat készítenek, ezt úgy magyarázzák, hogy mindez az emberi szaporodást szolgálja, ugyanis Dionysos a bort mint nászra serkentő szert adta az embernek. Adta pedig Ikariosnak, akit pásztorok öltek meg, mivel [74] nem tudták, milyen hatással van a bor ivása. Ezután őrjöngeni kezdtek, és még Dionysos ellen is vakmerően fellázadtak. Ekkor jóslatot kaptak, miszerint csak akkor szűnik meg az őrjöngés, ha a szégyenletes viselkedésük emlékére agyagból készült nemi szerveket készítenek, és felajánlják azokat. Miután ez megtörtént, megszabadultak a bajtól, az ünnep pedig megemlékezés erről a szenvedésről. Ennek a keretében egy női misztérium is van Eleusisban. Számos tréfa és ugratás hangzik el. Kizárólag asszonyok léphetnek be, és biztonsággal mondhatják azt, amit akarnak. Pajzán dolgokat is mondanak egymásnak. A papnők pedig csendben odamennek az asszonyokhoz, és figyelmeztetésként súgják a fülükbe, hogy tilos a házasságtörés. Az asszonyok pedig valamennyien szégyenletes és szemérmetlen szavakat kiáltoznak, miközben női és férfi testrészek másait hordozzák. Itt sok bor áll rendelkezésükre, az asztal roskadozik a föld és a tenger adományaitól, kivéve azokat, amelyek tiltva vannak a misztériumokban: a gránátalma, az alma, a szárnyas háziállatok, a tojás és a tengeri állatok közül a *trigla*, az *eruthinos*, a *melanuros*, a *karabos* és a *galeos*. Az archónok állítják fel az asztalokat, és azokat benn hagyva elkülönülnek az asszonyoktól, és kívül maradva bemutatják az ott tartózkodóknak a náluk található, termesztett növényekből készült táplálékokat, amelyeket minden emberrel megosztanak. Az asztalokon nemi szerveket utánzó kalácsok is találhatóak. Haloának nevezik (az ünnepet) Dionysos gyümölcseről. Haloa ugyanis szőlőültetvényt¹⁴² jelent. (Lukianos: De meretrice 7,4 scholionja)

AZ ANTHESTÉRIA

Choes. Ünnep az athéniaknál, melyet Anthestérión hónap¹⁴³ tizenkettedik napján ülnék meg Dionysos tiszteletére. Anthestériának nevezik az egész ünnepet, amely három részből áll: Pithoigia, Choes, Chutroi.¹⁴⁴ (Suda: Choes címszó)

Már az Ősi ünnepek között szerepel a Pithoigia, amikor is sem rabszolgát, sem bérmunkást nem szabad megakadályozni a bor megízlelésében, hanem az áldozatok bemutatása után mindenkinek át kell nyújtani Dionysos ajándékát. (Hésiodos: Istenek születése 368-369 scholionja) [75]

Egyesek azt mondják: Ki az ajtón, alvilági lelkek (Kéres), vége az Anthestériának. Mintha az Anthestéria alatt az alvilági lelkek körbejárnának a városban. (Suda: *Thuraze* [Ki az ajtón!] címszó)

Szekerekről való csúfolódások. A nyilvánosan csúfolódókról (mondják). Athénban ugyanis Choes ünnepén a szekereken felvonuló mulatozók a szembejövőket csúfolják és gúnyolják. Hasonlóan járnak el a Lénaia alkalmával is. Amikor pedig az athéniak asszonyai szekereken vonulnak Eleusisba a Nagy Misztériumokra, egymást gúnyolják, ez ugyanis szokás náluk.¹⁴⁵ (Suda: *ta ek tón*)

¹⁴¹ Poseideón hava kb. decembernek felel meg.

¹⁴² A Haloa egyaránt jelent szérűskertet és szőlőskertet, innen az ünnepnév kétféle magyarázata. A késő ókort magyarázó már kívülállóként, némi rosszallással ír erről a termékenységfokozó rítusról, amelyen egyébként csak fedhetetlen életű athéni asszonyok vehettek részt. A Poseideón hónap a téli napforduló tájékán kezdődött, amikor már a mezőgazdasági munkák szüneteltek. A fent felsorolt halfajták: *trigla* - bajszos vörösmárna (*Mullus barbatus*), *erythinos* vagy *erythrinus* - egy tengeri halfajta (talán a *Pagellus erythrinus*), *melanuros* - fekete farkú (*Oblata melanura*), *karabos* - egy rákfajta, *galeos* - egy kis cápafajta (*Scyllium stellare* vagy *Mustela levis*).

¹⁴³ Kb. február.

¹⁴⁴ Pithoigia, az új borral telt *pithosok* kinyitása, egyben az Alvilág kapuinak megnyílása. A Choes az italáldozatok napja, a Chutroi a szent főzetekkel telt „fazekak” felajánlása.

¹⁴⁵ A pajzán csúfolódásnak ugyanis termékenységfokozó hatást tulajdonítottak.

A RHAMNOS

A *rhamnos*¹⁴⁶ egy növény, amelyet Choes ünnepén reggel szoktak rágcsálni, s ugyanakkor szurokkal is be szokták kenni a testüket; ennek ugyanis (rituális) megtisztító hatása van. Ugyanez okból ezzel mázolják be a házakat, ha gyermek születik, hogy így elűzzék a gonosz szellemeket. (Phótios: *rhamnos* címszó - Sarkady János fordítása)

A PROCHARISTÉRIA

Procharistéria. Az a nap, amelyen a város összes vezetője a tél elmúltával, amikor a növények sarjadni kezdenek, áldozatot mutat be Athénának. Az áldozat neve Procharistéria. Lykurgos A papságról című könyvében azt mondja, hogy ezt az ősi áldozatot az istennő feljövetele¹⁴⁷ miatt nevezték Procharistiának,¹⁴⁸ mivel a növények sarjadásnak indultak. (Suda: Procharistéria címszó) [76]

A DIASIA

A Diasia Zeus Meilichios (Megkönyörülő) ünnepe, amelyet Anthestérión hónapban a holdfogyás időszakában tartanak meg. Az acharnaibeli Apollónios azonban azt állítja, hogy a Diasia nem azonos Zeus Meilichios ünnepével. Az utóbbi esetében ugyanis az egész lakosság a városfalakon kívül gyűlik össze, hogy ünnepeljen. (Scholia recentiora Aristophanés: Felhők 408a-hoz) Van ugyanis Athénban egy Diaszia nevű ünnep, amelyet Zeusz Meilichiosz¹⁴⁹ legnagyobb ünnepének tartanak. Ezt a városon kívül ülik meg, s az egész nép áldozatot mutat be - a legtöbben nem állatáldozatot, hanem az itt szokásos terményeket. (Thuküdidész I. 126 - Muraközy Gyula fordítása)

A CHLOIA

Démétér Euchloosnak szentélye van az Akropolison. Eupolis¹⁵⁰ is a Marikában
Megyek a városba. Mert áldoznom kell
kost Démétér Chloénak.¹⁵¹

(Prózai fordítás)

Ebből kitűnik, hogy ennek a női istenségnek kost is áldoztak. Ilyen néven tisztelik, mint az első növényi sarjak (*chloé*) védelmezőjét. Az áldozatot Thargélión hónap hatodik napján mutatják be. (Sophoklés: Oidipus Kolónosban 1600 scholionja)

A THARGÉLIA. A PHARMAKOS KIÚZÉSE

Szokás volt az athéniaknál két *pharmakost* kivezetni, az egyiket a nőkért, a másikat a férfiakért mint tisztítóáldozatot. A férfiaké sötét fügefűzért viselt a nyakában, a nőké pedig fehérét. Azt mondják, hogy Sybakchosoknak nevezték őket. (Phótios: Bibliothéka 279.534a) [77]
Athénban a Thargélia-ünnep¹⁵² alkalmával két férfit űznek ki a városból - az egyiket a férfiak, a

¹⁴⁶ Lycium europaeum, ördögcérna.

¹⁴⁷ Ez azt sugallja, hogy az Athéné-kultusz egy korai formájában az istennő az évente alvilágra szálló, illetve onnan visszatérő istenségek sorába tartozott.

¹⁴⁸ Azaz „hálaadó áldozatnak”.

¹⁴⁹ Zeus Meilichios ktonikus istenség volt, tehát a neki szánt áldozati állat *holokaustos* volt. Lásd fentebb.

¹⁵⁰ Eupolis komédiáíró volt a Kr. e. 5. században. Műveiből csupán kevés számú idézetet ismerünk.

¹⁵¹ Eleusisban Démétér Chloé és Koré ünnepét Chloiának nevezik, valószínűleg Athénban is. (IG II² 949, 7,35)

¹⁵² Az ünnepet Thargélión hónap (kb. május) hetedikén ülték meg.

másikat a nők érdekében -, hogy (rituálisan) megtisztítsák a várost. Ezek mindenkori neve: Pharmakos. (Harpokration: Pharmakos címszó)

A THARGÉLOS

Tudnotok kell, hogy a *kybosok* („kockák”) kenyerek- nem azok, amelyeket nap mint nap a kezetekben tartotok -, mégpedig négyszögletesek, amelyeket ánizzsal, sajttal és olajjal ízesítenek, ahogy Hérakleidész mondja az Opsartytikában. Blepsias erről nem tud, sem a *thargélos*ról, amelyet egyesek *thalysios*nak is mondanak. Kratész a második könyvben (azt állítja), hogy *thargélos*nak mondják az athéni nyelvjárásban az aratás után készített első kenyeret és a *sésamitést*. Nem tud az *anastatos*ról¹⁵³ sem, amely az arréphorosoknál készül. Létezik még a *pyramus*¹⁵⁴ is, amelyet szezámából sütnek, és gyakran azonos a *sésamitésszel*. Mindezeket említi Tryphón a Phytika első könyvében, hasonlóképpen a *thiagonos*nak nevezett kenyeret is. Ezeket Aitóliában sütik az istenek számára. (Athénaios: Deipnosophistai III. 19. 114a)

PLYNTÉRIA

Bármilyen fényesen ragyogott is ekkor Alkibiadész szerencséje, többen aggályosnak vélték hazatérése időpontját. Azon a napon érkezett meg ugyanis, amikor Athénának Plüntéria néven ismert ünnepét ülik. A Praxiergidáknak nevezett papok¹⁵⁵ az ünneppel kapcsolatos titkos szertartásokat Thargélión havának huszonötödik¹⁵⁶ napján végzik. Ilyenkor leszedik az istennő díszes öltözetét, és a ruhátlanul maradt szobrot letakarják. Ezért tartják ezt az ünnepet az athéniaiak az év legbaljóslatúbb napjának, amikor semmi vállalkozásba nem kezdenek... (Plutarkhosz: Alkibiadész 34 - Máthé Elek fordítása)

A füge, úgy tűnik, Dionysos felfedezése; amikor a Plyntériát ünneplik, egy tálon fügét visznek, amelyet *palathénak* neveznek. (Zénodoros 258) [78]

Hégétéria. Fügéből készült gyümölcskenyér (*palathé*). Ugyanis a Plyntéria alkalmával egy aszalt fügéből készült gyümölcskenyeret visznek, mivel az itteni őslakosok voltak az elsők, akik megízlelték a szelíd fügét. (Hésychios: Hégétéria címszó)

SKIRA

Eubuleus tiszteletére malacokat dobnak Démétér szent szakadékaiba. Ezeknek feloszlott maradványait¹⁵⁷ az *antlétriáknak* nevezett nők hozzák fel (a Thesmophoria ünnepe alkalmával) ... kígyók is vannak az üregekben, amelyek a ledobott dolgokból sokat megesznek... Felhoznak más titkos dolgokat is, kígyót és férfi nemi szerveket utánzó kalácsokat. Fenyőágakat is hordoznak a növény termékenysége miatt. (Lukianos: De meretrice II. 1,10 scholionja-Sarkady János fordítása)

SKIOPHORIA

Akik az athéni ünnepekről és hónapokról írnak, azt állítják, hogy a *skiron* egy napernyő, ezt hordozzák, Athéna papnője, Poseidón és Hélios papjai ez alatt vonulnak egy Skironnak nevezett helyre. Az Eteobutadai nemzetség kíséri őket. Athénét Skiras melléknéven is tisztelik az athéniaiak.¹⁵⁸ (Suda: Skira címszó)

¹⁵³ Lásd az áldozatokról szóló részben.

¹⁵⁴ Mézzel és pörkölt árpadarával készített sütemény.

¹⁵⁵ A Praxiergidák nemzetsége kultikus funkciókat is ellátott.

¹⁵⁶ Phótios szerint Thargélión 22-én (Kallyntéria és Plyntéria címszó). Phótios egy ezzel az ünneppel összefüggő Kallyntéria nevű ünnepet is említ, s ezt a hónap 19. napjára helyezi, erről azonban más forrás nem tud. Valószínűleg félreértésről van szó, s a Plyntéria egyik szertartását nevezték így.

¹⁵⁷ A teljes szöveget lásd a Thesmophoriánál.

¹⁵⁸ A Suda-lexikon szerzője tévesen Skirának nevezi a Skirophoria ünnepet, amely Athénének szólt. A Skira,

Az athéniaknál ez a szokás: amikor az ökröt levágják, a többiek egyenként szavaznak és mondanak ítéletet gyilkosság vádjával. Elítélik pedig a tört, és azt mondják, hogy az ölte meg (az állatot). Az ünnepet, amelyet ezen a napon tartanak, Diipoliának vagy Buphoniának¹⁶⁰ nevezik. (Aelianus: *Variae Historiae* VIII. 3) [79]

Butés. A majoranna Kydoniában. Vagy marhapásztor. A könnyen elvégzett munkákra is mondják. Avagy a Dipolián az, aki a *buphonia* szertartását végzi. (Hésychios: Butés címszó)

Ökröt Diomos vágott le először, mint Zeus Polieus papja, a Diipoleia alkalmával, miután ősi szokás szerint odakészítették a gabonaféléket, és az ökör megízlelte a szent *pelanost*.¹⁶¹

Együttműködőként véve maga mellé a jelenlévőket, megölte az ökröt. Az athéniaknál többen ezt az okot említik, mások más okokról beszélnek. Mindegyik (ok) tele van szent apológiával. A legtöbben éhínséggel magyarázzák, és az abból eredő jogtalansággal. Ezért ízlélték meg az állatok húsát, és ezért kezdtek ezekből - hozzászokva ehhez a táplálékhoz - zsengeáldozatot bemutatni. (Porphyrios: *De abstinencia* II. 10)

Thaulónidai. Bennszülött nemzetség Athénban. (Hésychios: Thaulónidai címszó)

Butypon. Athénban buthytésnek nevezik, a Thaulónidák nemzetségéből nevezik ki. (Hésychios: Butypon címszó)

Thaulón, Thaulón fia, aki saját bárdjával megölte az ökröt, amelyik megette a *po-panont*, amely elő volt készítve az áldozatra a Diipolia ünnepén. Keresd a buphoniánál. (Suda: Thaulón címszó)

Buphonia. Nyilvánvalóan ősi ünnepi szertartás az athéniaknál. Azt mondják, hogy egy ökör megette az áldozatul előkészített *popanont*,¹⁶² egy bizonyos Thaulón pedig a nála lévő bárdal megölte, ahogy Androtión is állítja.

Buphonia. Ősi ünnep, amelyről azt állítják, hogy a misztériumok után tartják meg. Ekkor ökröt is áldoztak az Akropolison megölt első ökör emlékére, amelyik elragadta a Diipoliára áldozatul odakészített *pelanost*. (Suda: Buphonia címszavai)

Theophrastos előzőleg arról ír, hogy kezdetben az emberek csak terményeket áldoztak az isteneknek, élőlényt nem áldoztak, és nem is fogasztottak.

Beszélnék egy bizonyos Diomosról vagy Sópátrosról, aki bár származását tekintve nem volt bennszülött, mégis Attikában dolgozott földművesként. Egy alkalommal, amikor állami áldozatot mutattak be Athénban, és a *pelanos* és az áldozati ajándékok már jól láthatóan ott feküdtek az asztalon, hogy felajánlják az isteneknek, egy munkából hazatérő ökör egy részét megette, más részét összetaposta. Ő pedig a történetek miatt feldühödve egy közelben lévő kiköszörült bárdot felkapott, és leütötte az ökröt. Miután kimúlt az ökör, elpárolgott a haragja, és rájött, hogy mit is tett, ezért önként vállalta a száműzetést mint elátkozott szentségtörő, és Krétára menekült.

Midőn szárazság és szörnyű terméketlenség köszöntött be, állami jóslatot kértek a Pythiától, aki azt válaszolta, hogy egy Krétán tartózkodó menekült [80] fogja ezeket megszüntetni, és ha a gyilkost már megbüntették, és a kimúltat felállították egy olyan áldozaton, amilyenén kimúlt, akkor jobb lesz¹⁶³ azoknak, akik megízlelik a kimúltat, és nem tartják meg. Ekkor keresésbe kezdtek, és megtalálták a tett okozóját. Sópátros úgy gondolta, hogy a vele kapcsolatos nehézséget, mivel átkozott volt, csak úgy tudják eloszlatni, ha közösen cselekednek, ezért azt mondta a hozzá érkezőknek, hogy a városnak le kell ölni egy ökröt. Miután senki sem akadt, aki leölje az állatot, felajánlotta, hogyha polgárjogot adnak neki, és osztoznak vele a gyilkosságban, ő vállalja. Miután megállapodtak, azok visszatértek a városba, és úgy rendezték a dolgot, ahogy az a mai napig is szokás náluk. Vízhordó szüzeket választottak. Ezek hordják a vizet, hogy a bárdot

melyet ugyanebben a hónapban, Skirophorión havában (kb. június) tartottak, Déméter-ünnep volt, az ősi Thesmophoria előkészítése. Leírását lásd a Thesmophoriánál.

¹⁵⁹ Vagy Dipolia, Diipoleia.

¹⁶⁰ Jelentése az „ökör megölése”.

¹⁶¹ Itt „dara” értelemben.

¹⁶² Lásd az áldozati kalácsoknál.

¹⁶³ A jóslatkérő formula így kezdődött: "Vajon jobb és hasznosabb lesz-e..."

és tört kiköszörüljék. Miután kiköszörülték, az egyik átadja bárdot, a másik leüti, a harmadik pedig leszúrja. Miután lenyúzták az állat bőrét, megízlelik az ökör húsát. Miután ezt megtették, összevarrják az állat bőrét, és szénával kitömve felállítják- egészen olyan, mintha élő volna -, majd jármot tesznek rá, és ekébe fogják. Bírósági tárgyalást tartanak a gyilkosság ügyében, és védekezésre szólítják fel a tettben résztvevőket. A vízfordók a köszörülőket vádolják leginkább, a köszörülők azt, aki a bárdot átadta, ez azt, aki az állatot leszúrta, az pedig a tört. Mivel ez néma, elítéli a gyilkosságért.

Ettől kezdve a mai napig ugyanígy mutatják be az ököráldozatot az erre kijelöltek az athéni Akropolison. Bronzasztalra *pelanost és psaistonokat*¹⁶⁴ helyeznek, körülhajtják a kiválasztott ökröket, amelyik azokat megízleli, azt letaglózzák. Ilyesfajta cselekmények a mai napig megvannak. Egyeseket a leütésről *butyposnak* neveznek, másokat a körülhajtásról *kentriadéseknak*,¹⁶⁵ ismét másokat a levágásról *daitrosoknak*¹⁶⁶ a húselosztásból eredő lakoma miatt. Az állat bőrét kitömik, amikor a bírósági tárgyalásra viszik, majd a tört elítéli. (Theophrastos: De pietate 18)

A SPÁRTAI ÁLLAM ÜNNEPEI ÉS KULTUSZAI

SPÁRTA VÁROSKÉPE

Mert tegyük fel, hogy Lakedaimón városa elpusztul, s nem marad belőle más, csak a szent helyek és az épületek alapja, úgy gondolom, a távoli jövőben a későbbi nemzedékek nagyon kételkedve hallgatnák, hogy milyen hatalmas volt, pedig a [81] Peloponnészosz kétötöd része az ő birtokában van, s uralmát a félsziget egész területére és számos külső szövetségesre is kiterjeszti. Hatalma mindamelllett jelentéktelennek látszanék, mivel a város nincs egybeépítve, *nem található benne fényes szentélyek* és épületek sem, hanem a régi hellének szokása szerint faluszerűen húzódik szét. Ha viszont az athéniakat érné ugyanez a végzet, városuk látható maradványaiból hatalmukat kétszer akkorára lehetne becsülni, mint amekkora a valóságban volt. (Thuküdidész I. 10 - Muraközy Gyula fordítása)

A HYAKINTHIA

...a Hyakinthiát a lakónok három napon át ünneplik,¹⁶⁷ mivel Hyakinthost gyászolják, nem tesznek fel koszorút étkezés közben, nem szolgálnak fel kenyeret, csak lepényeket és ahhoz való körítéseket adnak, nem énekelnek *paianx*. az isten tiszteletére, és semmi olyat nem tesznek, ami más áldozatnál szokás. Miután nagyon fegyelmezetten elköltötték a vacsorát, hazamennek. A három közül a középső napon színes látványosság és említésre érdemes *panégyris* következik. Ugyanis a fiúk felövezett khitónban *kitharán* játszanak és *aulos* kísérettel énekelnek, a *pléktronnal* valamennyi hűrt pengetik anapesztuszi ritmusban és harsány hangon énekelnek az istennek. Mások lovon érkeznek az ünnepélyre díszesen felöltözve. Ifjak népes kórusai lépnek fel, és bennszülött dalokat énekelnek az istennek. Kartáncosok ősi táncmozdulatokat utánozó bemutatót tartanak énekszóra *auloskísérettel*. A hajadonok egy része szépen feldíszített, kassal felszerelt kocsikon jön, más része a fogatok versenyénél vonul fel. Az egész város felbolydul és ünnepi lázban ég. Ezen a napon mindenféle áldozati állatot áldoznak és mindenki részt vesz a lakomán, az előkelők és a házi rabszolgák is. Senki nem marad el az áldozatbemutatótól, a város¹⁶⁸ ilyenkor szinte kiürül a látványosság miatt... A *kopist* világosan leírja Molpis A *lakedaimoniak állama* című művében. Így ír: Elkészítik az úgynevezett *kopist*, a *kopis* ünnepi

¹⁶⁴ A *pelanosi* lásd fentebb . A *psaiston* árpalisztból mézzel és olajjal készült áldozati lepény.

¹⁶⁵ A *kentron* szóból, amely ösztökét jelent, amivel az állatokat hajtották.

¹⁶⁶ A *dais* „lakoma” jelentésű szóból.

¹⁶⁷ Az ünnep időpontja ismeretlen. Pausanias tudósítása szerint (III. 16,2) a spártai nők évente egy chitont szőttek Apollón Amyklaiosnak, s az épületet, ahol ez készült, szintén Chitónnak nevezték.

¹⁶⁸ Ti. Spárta, mivel az ünnepségek színhelye Amyklai volt.

étkezés: lepény, kenyér, hús, nyers zöldség, mártás, füge, édesség és farkasbab.¹⁶⁹ (Athénaiosz: Deipnosophistai IV. 17,5-50) [82]

KARNEIA

Sképszi Démétrios a Trójai Diakosmosról szóló művének első könyvében azt mondja, hogy a spártai Karneia ünnep katonai gyakorlat utánzása. Szám szerint kilenc helyen sátrakhoz hasonló lombsátrakat készítenek. Mindegyikben kilenc ember étkezik együtt. Minden parancsszóra történik. Mindegyik lombsátorban képviselve van a három dór phylé.¹⁷⁰ A Karneia ünnepe kilenc napig tart. (Athénaiosz: Deipnosophistai IV. 19,41-49)

Kallimachos Apollón-himnuszában (69-84) a következőket írja:

Ó, Phoibos, sok szólt híva Boédromiosnak
Sok Klariosnak, számlálatlan sok nevű vagy te,
Én Karneiosnak, mert nálunk otthoni név ez.
Karneios! Legelőször Spártát laktad, utána
Thérát s ennek utána Kyréné lett a lakásod.
Spártából elvitt Thérába az Oidipodáknak
már hatodik nemzetsége, s miután szava megjött,
onnan Aristotelés elvitt asbystosi földre
és gyönyörű szentélyt épített néked; a város
évenként üli ünnepedet, s ott rendeledre
Phoibos, sok bika áldozatul rogy utolszor a földre.
Ó, te sokat kérlelt Karneios, díszes az oltár,
hordja a tarka virágokat, annyt, ahányat a Hórák
hoznak, amíg Zephyros harmattal hinti be őket,
télén az édes sáfrányt. Ég számodra örök tűz,
nem legelészi körül parázsát soha tegnapi hamva.
(Devecseri Gábor fordítása)

ARTEMIS KORYTHALIA ÜNNEPE SPÁRTÁBAN

A városban *kopis*okat tartanak a fiúkért tartott Tithénidiának nevezett ünnepen is. A dajkák ugyanis a fiúsecsemőket az erre kijelölt időben kiviszik a mezőre a Korythaliának¹⁷¹ nevezett Artemishez, akinek a szentélye a Tiassosnak nevezett területen fekszik, a Kléta felé eső oldalon.¹⁷² A *kopis*okat¹⁷³ az említett módon tartják meg. Szopós malacokat is áldoznak, és az ünnepi lakomán kemencében sült kenyereket tálalnak fel. (Athénaiosz: Deipnosophistai IV 16,25-36) [83]

Megülik az úgynevezett Tithéniát is a fiúkért. A dajkák ugyanis az erre kijelölt időben az agorára¹⁷⁴ viszik a fiúsecsemőket Artemis Korythaliához. Szopós malacokat is áldoznak, és kemencében sült kenyereket tálalnak fel az ünnepi lakomához. (Athénaiosz: Deipnosophistai Epitomé II. 1,39,17-21)

¹⁶⁹ Lupinus albus. Athénaiosz (II.45,31-33) a siphnosi Diphilosra hivatkozva azt mondja, hogy erősen édes ízű, nagyon tápláló és purgáló hatású növény. A *kopisra* vonatkozólag lásd még Athénaiosz: Deipnosophistai IV. 16,11-25.

¹⁷⁰ A görög szövegben tévesen phratría szerepel. Ilyen elnevezésű társadalmi egység nem létezett Spártában.

¹⁷¹ A *korythalia* az ión-attikai *eiresióné* dór megfelelője. Lásd ott.

¹⁷² A Tiasa egy folyó Spárta és Amyklai között, mellette állt a Kléta, a Charisok szentélye (Pausanias III. 18,6).

¹⁷³ A *kopis*t lásd a Hyakinthiánál.

¹⁷⁴ A szentély helyét nem ismerjük, de valószínűleg az előző leírás a hiteles.

ARTEMIS ORTHIA KULTUSZÁNAK EREDETMÍTOSZA

...midőn Spártában Artemis áldozati ünnepén nézeteltérés támadt a Lymnatai és a Kynosureis nemzetségek és a Mesoából és Pitanéból jövő zarándokok között, a viszálykodás öldöklésbe torkollott, sokan az oltárnál végezték életüket, mások pedig később haltak meg valamilyen betegségben. Ezt követően isteni jóslat nyilatkoztatta ki, hogy az oltárt embervérnek kell áztatnia, ezért egy erre kisorsolt embert áldozzanak fel. Lykurgos azonban ehelyett az ifjak megkorbácsolásának szokását vezette be, hiszen így is vér borítja az oltárt. Egy papnő van jelen a szertartásnál, és kezében tartja a kultuszszobrot. Ez különben meglehetősen kisméretű, következésképpen könnyű is.¹⁷⁵ Ha viszont valamelyik korbácsoló enyhébb korbácsütéseket mér egy-egy ifjúra - vagy szép testét, vagy előkelő származását figyelembe véve -, a szobor olyan súlyossá válik, hogy a papnő alig tudja tartani. Emiatt a korbácsolókat okolja, és azt állítja, hogy miattuk vált olyan súlyossá... Nemcsak Orthia a mellékneve (Artemisnek), hanem Lygodesma is, minthogy egy fűzfa ágai között bukkantak rá, s annak ágai növés közben egyenesen (*orthia*) állva tartották. (Pausanias III. 16,9-11)

Phuaxir: A megkorbácsolás előtt álló fiatalok vidéki testedzése. (Hésychios) [84]

ALKMAN: LEÁNYKAR ARTEMISZ ORTHIA ÜNNEPÉRE (Részlet)

Nincs-e őzbokájú szép
Hagészikhoránk velünk tán?
Ágidónak oldalán
örvendez az ünnepünknek.
Ó, vegyétek, istenek
jó szívvel imájukat, hisz
teljesülte tőletek
függ. Karvezető, magam csak
holmi éjbagoly vagyok, mely hasztalan rí
házeresről, bár szeretnék Artemisznek
járni kedvében, ki annyi
sok bajunkra írt adott már,
ám Hagészikhorának műve, hogyha a
lányok elérik a béke útját.
Mert a hámos ló mögött
gördül a szekér magától, és a kormányos szava
parancsol a tengerésznek.
Dalkarunk túl nem tehet
sziréneken énekével,
tizenegy istennő helyett
mégis dalol itt a tíz lány!
Hangjuk oly szép, mint a hattyúé a Xanthosz
habjain...

(Kálnoki László fordítása)

EGYÉB ÜNNEPEK ÉS KULTUSZOK

A DÉLIA

A Délos szigetén álló Apollón-szentély az archaikus kortól kezdve az ión és attikai nyelvjárást

¹⁷⁵ Az ősi kultuszszobor *xoanon* volt, azaz fából készült (Pausanias III. 16,7).

beszélők népszerű vallási gyülekező'helye volt, ahol négyévenként kora tavasszal, az athéni Anthestérion, illetve a délosi Hieros hónapban rendezték meg Apollón legnagyobb délosi ünnepét, a Déliát.

Ezen a télen¹⁷⁶ az athéniaiak egy jóslat figyelmeztetésére megtisztították Délosz szigetét. Ezt a megtisztító szertartást a szigeten korábban már Peiszisztratosz türannosz is elvégezte, de ő nem az egész területet tisztította meg, hanem csak [85] azt, amit a szentélyből látni lehetett. Ekkor azonban az egész szigetet megtisztították, mégpedig olyképpen, hogy ami a sírokból előkerült, mind elvitték, kijelentve, hogy a szigeten senki sem hallhat meg, és senki se szülhet,¹⁷⁷ s az ilyeneket át kell szállítani Rhéneia szigetére. Ez a Rhéneia olyan közel esett Déloszhoz, hogy mikor Polükratész szamoszi türannosz, aki egy ideig erős hajóhaddal rendelkezett, a többi szigettel együtt Rhéneiát is elfoglalta, ezt a déloszi Apollónnak ajánlotta fel, úgy, hogy egy láncsal odakapcsoltatta Déloszhoz. E megtisztítási szertartás után ülték meg az athéniaiak a minden ötödik évben¹⁷⁸ visszatérő ünnepet, a Déliát.

Déloszon azonban az iónok és a szomszédos szigetek lakói már korábban is rendeztek nagy összejöveteleket. Asszonyaikkal és gyerekeikkel jelentek meg az ünnepen, mint most az iónok az Ephesia alkalmával, s itt atlétikai és zenei versenyeket rendeztek, a városok pedig kórusokat léptettek fel. Hogy pedig ez így volt, azt elsősorban Homérosz tanúsítja az Apollón-himnusz következő soraiban:

Ámde leginkább Déloszt kedveli szíved Apollón,
mert oda hosszúleplű iónok tiszteletedre
gyűlnek a gyermekeikkel s tisztes hitveseikkel.
Emlékezve ökölvívással, tánc- s dalolással
töltik a kedvedet ők, valahányszor a versenyük indul.

Hogy pedig zenei verseny is volt, s a résztvevők azért is jöttek, hogy ezen vetélkedjenek, ezt ugyanebben a himnuszában bizonyítja... S bár később a szigetek lakói és az athéniaiak a kórusokat és az áldozatokat még elküldték az ünnepre, a versenyek, mint általában mindenhol, a mostoha körülmények miatt megszűntek, míg az athéniaiak fel nem újították azokat, sőt, ami korábban nem volt, még lóversenyeket is rendeztek. (Thuküdidész III. 104-105 - Muraközy Gyula fordítása)

A GERANOSTÁNC

A hagyomány szerint Théseus Krétáról visszatérve kikötött Déloson, az Ariadnétól kapott Aphrodité-szobrot a sziget lakóinak ajándékozta, és az állítólag Apollón által készített szarvöltár körül eljárta a *geranostáncot*, mozdulataival a labirinthos zezugos járatait idézve fel. Erre utal Kallimachos is az alábbi verssorokban: [86]

Asterié, sokimáju, sokoltárú, ki kerülne
téged el az égei vizen gyorsröptű hajóval?
Azt, ki ezt tenné, a szelek nem küldik előre,
bárhogyan is sürgesse a szükség, ám a vitorlát
összesodorják nagy sebesen s nem eresztik el addig,
míg a hajós, Te Nagy, oltárod nem futja körül s nem
csapdossák, s nem fogja fogával az ősi olajfát,
hátradugott kézzel; mit a délosi nympa talált ki,
játékul, hogy a kis Phoibost nevetésre fakassza.

(Kallimachos: Déloszhoz 316-324
- Devecseri Gábor fordítása)

A KERATÓN-OLTÁR

¹⁷⁶ Kr. e. 428/27 teléről van szó.

¹⁷⁷ Ez minden szent helyre érvényes előírás volt.

¹⁷⁸ A görög *pentetérís* kifejezés a mi fogalmaink szerint négyévenként megtartott ünnepet jelöl.

Az állati szarvakból készült, úgynevezett *keratón*-oltár körüljárták el Déloson a *geranostáncot*.¹⁷⁹
A délosi oltár építéséről így számol be Kallimachos Apollónhoz írott himnuszában (55-64):

Phoibos rendeletére emeltek mindig a népek
városokat: Phoibos gyönyörűségét leli benne,
hogya a vár épül, s az alapzatot ő maga rakja.
Csak négyéves volt, mikor első várfala épült
a szép Ortygiában, tiszta, kerek tava mellett.
Artemis egyre vadászott, s hordta a kynthosi kecskék
szarvait; ő oltárt állított össze belőlük.
Szarvakból ácsolt alapot, fölrakta az oltárt
szarvakból, és szarvakból épült fel a körfal.
Váralapot legelőször eképp készített Apollón.
(Devecseri Gábor fordítása)

A PANIÓNIA

A tenger ugyanis földrengés következtében fölemelkedve előntötte azt¹⁸⁰ is, meg Poseidón Helikónios templomát is, akit az iónok még most is tisztelnek, s a Paniónia ünnepet is ott¹⁸¹ tartják. Némelyek véleménye szerint erre az áldozatra gondol Homéros akkor, amikor ezt mondja: [87]

Az kilehelve a lelkét bődült, mint bika bömböl,
Míg a legények vonszolják, Heliké nagy urának.¹⁸²

Ebből azt is következtetik, hogy a költő az ión gyarmatosítás után élt, minthogy arról a Paniónia ünnepéről emlékezik meg, amelyet az iónok a priénéiek földjén Poseidón Helikónios tiszteletére szoktak rendezni, minthogy állítólag a priénéiek is Helikéből származtak; éppen ezért ennek az áldozati ünnepnek a megrendezésével egy priénéi fiatalembert szoktak megbízni. Ezt a következtetést még jobban megerősítik a bikáról szóló adatok; az iónok ugyanis erről az áldozatról azt tartják, hogy akkor talál kedvező fogadtatásra, ha a bika a feláldozás alkalmával bőg. Ezzel szemben mások a bikáról és az áldozatról levont következtetéseket Helikére viszik át, mintha ezeket ott tartották volna, s a költő az ott lezajló eseményekről vette volna a hasonlatot. Helikét a leuktrai csata¹⁸³ előtt két évvel öntötte el a tenger. Eratosthenés azt állítja, hogy maga is látta ezt a helyet, és a hajósok azt mondják, hogy a bejáratnál ott áll egyenesen Poseidón bronzszobra, kezében egy tengeri csikóval, amely a halászoknak bajt szokott okozni. Hérakleidés szerint ez a szerencsétlenség annak idején éjjel történt, s bár a város tizenkét sztadionnyira volt a tengertől, a várossal együtt az egész környék víz alá merült, s az achaiosoktól küldött kétezer ember sem volt képes kiszedni a holtakat; a vidéket azután megosztották a szomszédokkal. Ez a szerencsétlenség Poseidón haragjából történt. A Helikéből előzőtt iónok ugyanis követeket küldtek a helikéiekhez, s legalább Poseidón szobrát kérték tőlük, ha pedig azt nem, a szentély mását; minthogy ezek egyikét sem adták, az achaiosok szövetségéhez¹⁸⁴ fordultak; ezek ugyan megszavazták, de azok még így sem hallgattak rájuk, a következő télen azután bekövetkezett a szerencsétlenség. Az achaiosok később kiadták az iónoknak a másolatot. (Strabón VIII. 7,2 C 384-385 - Földy József fordítása nyomán)

A DAIDALA

A Daidala-ünnepet a plataiaiak minden hatodik évben ülik meg a helyi idegenvezető szerint,

¹⁷⁹ Plutarchos: Théseus 21.

¹⁸⁰ Heliké városát a Peloponnészos nyugati partvidékén.

¹⁸¹ Ióniában a Mykalé-hegyfokon.

¹⁸² Azaz Poseidónnak. Homérosz: Iliász XX. 403-104.

¹⁸³ A leuktrai csata Kr. e. 371-ben volt.

¹⁸⁴ Ebbe a szövetségbe tömörültek az Északnyugat-Peloponnészoson fekvő Achaia városai. Az egyik hagyomány szerint az iónok eredetileg itt éltek, s az achaiosok szorították ki őket eredeti lakóhelyükről.

valójában rövidebb, nem olyan hosszú időszakonként. Hiába próbáltam, nem voltam képes az egyik Daidalától a másikig terjedő időszakot pontosan kiszámítani. Az ünnepet a következőképpen ülik meg: Alalkomenaitól nem messze van egy tölgyfaerdő. Ott nőnek Boiótia leghatalmasabb törzsű tölgyfái. A [88] plataiaiak felkeresik az erdőt, és főtt húsdarabokat tesznek ki. Más madár nemigen jelenik meg náluk tömegesen, a hollókat viszont, amelyek felkeresik őket, pontosan megfigyelik. Megfigyelik, hogy melyik fáról eszi le a húst, amelyik elragadja. Amelyikről leette a húst, abból készítik a fabábut. A *xoanont* ugyanis fabábunak, *daidalon*nak nevezik. Ezt az ünnepet a plataiaiak külön tartják, és Kis Daidalának nevezik. A Nagy Daidalát a boiótok közösen ünneplik hatvanévenként, ugyanis azt mondják, hogy ennyi ideig elmaradt az ünnep, mivel a plataiaiak elmenekültek.¹⁸⁵ A Kis Daidala alkalmával tizennégy *xoanont* felékesítenek. Ezeket sorshúzással választják ki a plataiaiak, a koróneiaiak, a thespiaiabeliek, a tanagraiak, a chairóneiaiak, az orchomenosiaiak, a lebadeiaiak és a thébaiak. Ugyanis kibékeltek a plataiaiakkal, és megengedték, hogy részt vegyenek a koinon összejövetelén, és áldozatot küldjenek a Daidalára, midőn Kassandros, Antipatros fia Thébait újra betelepítette. A jelentéktelen kisvárosok synteleiát választanak. A szobrot az Asópos folyóhoz viszik, szekérre teszik, miközben egy nyoszolyóasszony áll mellette. Sorsot húznak, hogy milyen rendben történjék az ünnepi felvonulás (*pompé*). Majd a szekereket a Kithairón csúcsára hajtják. A hegyormon oltárt készítenek elő a következő módon: hasáb alakú fákat úgy helyeznek el, mintha kőből házat építenének, és a legtetejére rőzsét helyeznek. A polisok és a kisvárosok küldöttei külön-külön tehenet áldoznak Hérának és bikát Zeusnak mint borral és füstölőszerekkel teli áldozati ajándékot. A bábukat szintén az oltárra helyezik. Egyénileg is áldoznak, a gazdagok amennyit akarnak, a kevésbé tehetősek az előírás szerint kisbárányokat ajánlanak fel, valamennyi áldozati állatot azonban egyformán kell feláldozni. Az oltár azután, amint tüzet vetnek rá, ezekkel együtt a lángok martalékává lesz. Messziről is jól láthattam, amint a láng igen nagy magasságba csapott. (Pausanias IX. 3,3-9)

SÓSIPOLIS KULTUSZA OLYMPIÁBAN

A Kronos-halom lejtőjén északra a kincsházak és a halom között áll Eileithyia szentélye,¹⁸⁶ amelyben Sósipolist, egy az élisieknél honos istent (*daimón*) tisztelnek. Eileithyiának itt Olympia a mellékneve; évente választanak egy papnőt az istennő számára. Az öregasszonynak, aki Sósipolist szolgálja, az élisi szokás szerint, tisztán kell élnie; ő vizet fürdővizet az istennek, és eléteszi az árpalepényt (*madza*), amelyet mézzel sütnek. A templom elülső részében - két részből áll ugyanis - áll Eileithyia oltára, és oda a nép is beléphet. A belső részben tisztelik Sósipolist, és oda senki más nem léphet be, mint az isten szolgálója, fején és arcán fehér fátyollal. A lányok és asszonyok Eileithyia szentélyében várnak, és hymnost énekelnek, mindenféle füstölővel is áldoznak (Sósipolisnak), de bort nem szabad neki [89] italáldozatul tölteni. A legfontosabb alkalmakkor Sósipolisra esküsznek. Azt a történetet mesélik róla, hogy egykor az arkadiaiak seregükkel betörték Élisbe, és annak lakói szembeszálltak velük. Ekkor az élisi hadvezérek előtt megjelent egy asszony, mellén egy kisgyerekkel, és elmondta, hogy ez a gyermek az ő szülötte, és egy álomlátás következtében segítségül adja az élisieknek. A vezérek hittek az asszony szavának, és a gyermeket meztelenül a sereg elé helyezték. Amint az arkadiaiak előrenyomultak, a gyerek kígyóvá változott át. Ennek láttára az arkadiaiakat rémület fogta el, menekülni kezdtek, az élisiek pedig üldözték őket, fényes győzelmet arattak, és az isten Sósipolisnak (Városvédő) nevezték el. Azon a helyen, ahol a csata után a kígyó eltűnt a földben, szentélyt építettek, és Sósipolis tisztelete mellett berendezték Eileithyiáét is, mivel ez az istennő hozta világra¹⁸⁷ a gyermeket. (Pausanias VI. 20,2-5 - Sarkady János fordítása)

¹⁸⁵ Plataiait Kr. e. 374/3-ban lerombolták a thébaiak. II. Philippos makedón uralkodó építtette újjá Kr. e. 338-ban.

¹⁸⁶ A Kronos-halom az olympiai szentélykörzet északi oldalán emelkedik, ennek déli lejtőjén álltak a kincsházak.

¹⁸⁷ Ti. mint a szülés istennője.

ARTEMIS LAPHRIA ÜNNEPE PATRAIBAN

Patrai lakói évente megülik Artemis tiszteletére a Laphria-ünnepet, amelyen egy különös áldozatot mutatnak be. Az oltár körül körben friss fahasábokat állítanak fel, tizenhat rőf¹⁸⁸ hosszúságúakat, belül pedig az oltárra halmozzák a legszárazabb fát. Ha az ünnep közeledik, kijavítják az oltárhoz vivő feljáratot úgy, hogy földet hánynak az oltárlépcsőkre. Az ünnepet Artemis tiszteletére káprázatos pompájú felvonulással nyitják meg, amelyen egy szűz, aki az istennő papjának tisztét tölti be, a menet végén szarvasoktól vont szekéren vesz részt. Csak a következő napon mutatják be azután az áldozatot, amelyen nemcsak a város vesz részt hivatalosan, hanem az egyes polgárok egyénileg is igen buzgón tevékenykednek. Élő, ehető madarakat dobnak az oltárra, és mindenféle áldozati állatokat, vaddisznókat, szarvasokat és őzeket is, sőt fiatal farkasokat és medvéket, olykor még felnőtt ragadozókat is. A gyümölcsfák terméseit is az oltárra rakják. Azután tüzet vetnek a fára. Magam láttam, hogyan próbált egy medve és több más állat is, mikor a tűz fellobogott, kifelé menekülni, sőt néhány közülük erővel ki is tört; az emberek azonban, akik bedobták őket, visszahajtották a máglyára. Nem tudni azonban róla, hogy az állatok valaha is megsebesítettek volna valakit. (Pausanias VII. 18,11-12-Sarkady János fordítása) [90]

AZ EKDYSIA A KRÉTAI PHAISTOSBAN

Az Ekdysia-ünnep aitológiai mítosza szerint a phaistosi Lampros azt mondta feleségének: ha lányt szül, a gyermeket megöleti. Férje távollétében az asszony lánygyermeknek adott életet, ezt azonban eltitkolta, és a gyermeket, mintha fiú lenne, Leukipposnak nevezte el. A gyermek szépsége már-már elárulta kilétét, ekkor Létó istennő Galateia könyörgésére valóban fiúvá változtatta a kislányt.

Az átváltozás emlékére a phaistosiak áldozatot mutatnak be Létó Phytíének,¹⁸⁹ aki kifejlesztette a lány szemérmét. Az ünnepet Ekdysiának nevezik, mivel a lány *a peplost* letette. Törvény, hogy férjhez menés előtt a lányoknak le kell feküdniök Leukippos szobra mellett. (Antoninus Liberalis 17,6)

A SEPTÉRION, A HÉRÓIS ÉS A CHARILA DELPHOIBAN

Mi a Charila a delphoiaknál? Három ünnepet tartanak egymás után nyolcévenként Delphoiban, az egyiket Septérionnak nevezik, a másikat Héróisnak, a harmadikat Chaeilának. A Septéeion - úgy tűnik - az isten és Pythón harcának utánzása, valamint a Tempé-völgybe való menekülés és az üldözés. Egyesek azt mondják ugyanis, hogy a gyilkosság miatt menekült, mivel megtisztulásra volt szüksége, mások szerint a sebesült és menekülő Pythont követte a most szentnek nevezett úton, és azt már nem sok választotta el az út végétől. Amint mondják, a sebtől már félholt Pythont, akit egy bizonyos Aix nevű fiú vett gondjaiba, végül is elfogta. A Septérion ennek vagy valami ilyesminek az utánzata.¹⁹⁰ A Héróis leginkább misztikus jellegű, amelyet csak a Thyiasok¹⁹¹ ismernek, a szent cselekmények alapján úgy látszik, mintha Semelé feljövételére emlékeztetne. A Chariláról a következő mítoszt mesélik: szárazság következtében éhínség sújtotta a delphoiakat, ezért gyermekeikkel és asszonyaikkal a király kapujához mentek könyörögve. Ő pedig a legelőkelőbbekkel megosztotta a liszt- és hüvelyeskészleteit. Azonban nem volt elegendő mindenki számára. Egy árva kislány mégis odament, és makacsul kitartott, ekkor

¹⁸⁸ A görög szövegben *péchys*, könyök. Helyenként változó hosszúságú, hossza 37 és 55 cm között váltakozik.

¹⁸⁹ Vagyis a „Növelő”-nek. A különös aitológiai mítosz nyilvánvalóan Leukippos szerepét próbálja megmagyarázni. A rítus valójában egy avatási szertartás lehetett a serdülőkorba lépő lányok számára, ami a gyermekkori ruha „leverésével” (*ekdysia*) járhatott együtt.

¹⁹⁰ Vö. még Plutarchos: *De defectu oraculorum* 418 B. Ailianos: *Variae Historiae* III. 1,58-73.

¹⁹¹ A Thyiasok (Thyiades) Dionysos kultuszát ápoló papnői testület. Semelé a görög mítosz szerint Dionysos anyja.

(a király) megütötte a sarujával, majd arcába vágta a sarut. Ő pedig, mivel nagyon szegény, elhagyatott és gyenge lelkű volt, eltávozott, leoldotta az övét, és felakasztotta magát. Amint kiderítették, hogy ez volt a megvert kislány neve, tisztító szertartást is magába foglaló áldozatot vezettek be, amelyet a mai napig megtartanak nyolc évenként. Elöl ül a király, és lisztet meg hüvelyeseket oszt a polgároknak és az idegeneknek. Hordozzák a gyermek Charila szobrát is. Amikor mindenki megkapta (az adományt), a király a sarujával megüti a [91] szobrot, a Thyiasok vezetője pedig magához veszi, és egy szakadékos helyre viszi, ott kötelet kötnek a szobor nyakára, és elássák, amint a felakasztott Charilát eltemették. (Plutarchos: Quaestiones Graecae et romanae 293 B 7 - F 6)

EGY DIONYSOS-ÜNNEP EMLÉKE KRÉTÁN

Az ünnep aitológiai mítosza és a rítus leírása a római Firmicus Maternusnál maradt ránk. Az író a görög mítoszt földi környezetbe helyezi, s a görög nevek helyett természetesen rómaiakat használ. A szertartás, úgy tűnik, még az ő korában, a Kr. e. 4. század első felében is létezett. Liber Juppiternek, mármint a krétai királynak a fia volt. Ez, noha atyja házasságtöréséből született, apja házában gondosabb nevelésben részesült, mint az megillette volna. Juppiter felesége, akit Junónak hívtak, mostohai lelkének dühös indítására minden elképzelhető módon a gyermek meggyilkolására tört. Egyszer az apa idegenbe távozott, s mivel tudott felesége titkolt haragjáról - hogy a haragvó nő ne követhessen el valami álnokságot -, fiának védelmét alkalmasnak vélt örökre bízta. Ekkor Juno, minthogy elérkezettnek látta az időt, és mert még hevesebb haragra gerjedt azon, hogy az apa távozáskor a királyi trónt és a jogart is fiára hagyta, először királyian bőkezű adományokkal megvesztegette az öröket, majd testőreit, a titánokat lesbe állította a királyi udvar belső részeiben. Ezután csörgőkkel és egy mesterien megszerkesztett tükörrel annyira elkápráztatta a gyermeket, hogy az gyermeki vágyának engedve elhagyta a királyi palota termeit, és a cselvetés színhelyére ment. Ott elfogták és megölték, s hogy később a gyilkosságnak semmi nyomát meg ne találják, testének darabokra vagdosott részeit a testőr-csapat szétszórta maga között. Ekkor, hogy bűnnel tetézzék a bűnt, mivel rettenetesen félték a keménykezű uralkodó kegyetlen bosszújától, a gyermek tagjait különféleképpen megfőzték és megették, vagyis hallatlan: emberi holttestből készült lakomát fogyasztottak. A fiú kitépett szívét azonban Minerva nevű nővére magánál tartotta, mivel ő maga is részes volt a bűntényben: részint, hogy följelentésének majd kézzelfogható tanúbizonysága legyen, részint, hogy legyen mivel dühöngő apjának indulatát lecsillapítania. Juppiternek, miután hazatért, leánya rendre előadta a gonosztettet. Ekkor az apa a gyilkosság okozta szörnyű veszteségén és szívszorító gyászának keserűségén felbőszülve kivégeztette a titánokat, de előbb különféle módszerekkel jól meggyötörte őket; fiának megbosszulása közben nem hagyott ki egyetlen hóhérfortélyt és büntetést sem, hanem eszeveszett dühében a büntetések valamennyi [92] nemét sorra véve torolta meg fia halálát, akárki volt is az - igaz, atyai indulatában, ám zsarnoki kegyetlenséggel. Ezek után az apa, mivel bánkódó lelkének gyötrelmeit tovább nem bírta elviselni, és elárulásának fájalmát semmiféle vigasztalás sem csillapította, gipszből kiöntette egy gyermek képmását. A szobrász a fiú szívét, amelynek előhozatalával nővére felfedte a bűnt, a testnek azon részén helyezte el, ahol a mell vonalait megformálta. Juppiter ezután síremlék gyanánt templomot emeltetett, és papjává a gyermek nevelőjét tette meg. Ezt Silénusnak hívták. A krétaiak, hogy felbőszült uralkodójuk kegyetlen dühét mérsékeljék, ünnepélyes gyásznapokat rendeltek el, és két éves időközönként¹⁹² ismétlődő szent szertartást alapítottak, amikor is sorban végigcsinálják mindazt, amit a fiú halálakor tett vagy elszenvedett. Egy élő bikát tépnek szét fogaikkal,¹⁹³ kétévenként ismétlődő megemlékezéssel így idézve fel a szörnyű lakomát, s közben az erdők mélyén összevissza kiabálnak, ordítóznak, hogy azt a hitet keltsék: ama

¹⁹² Az ókori szerző szóhasználatában „minden harmadik”, ez azonban a mi fogalmaink szerint kétévenkénti ismétlődést jelent.

¹⁹³ A leírásban a kétféle Bacchos-kultusz elemei keverednek. Lásd „A kétféle Bacchos-kultusz”-ról szóló részt.

gaztettet nem álnokságból, hanem örültségből követték el. Előhozzák a ládikót, amelyben a nővér titokban elrejtette a szívet, fuvolaszóval és cintányérok csattogtatásával utánozzák a csörgőket, amelyekkel a fiút törbe csalták. Így egy zsarnok tiszteletére a szolganépség istenné tette azt, aki még temetésben sem részesülhetett. (A pogány vallások tévelygéseiről 6 - Bollók János fordítása)

A TONAIA-ÜNNEP SAMOSON

A samosi Ménodotosról, akire az alábbi idézetben Athénaios hivatkozik, csupán annyit tudunk, hogy írt egy munkát a samosi látnivalókról.

(Ménodotos) elbeszéli, hogy Admétének, Eurystheus lányának, miután Argos-ból Samosba menekült, megjelent Héra, s mivel Admété hálát akart adni az istennőnek megmeneküléséért, vállalta a Héra-templom gondozását, amely ma is megvan, ezt eredetileg a leiegek és a nymphák építették. Amikor az argosiak megtudták, mérgükben lepénzelték a kalózkodásból élő tyrrhén hajósokat, hogy rabolják el a faszobrot (*bretas*), úgy gondolták ugyanis, hogy ha ez bekövetkezik, a samo-siakat ért minden bajért Admétét fogják felelőssé tenni. A tyrrhének pedig kikötöttek a Héraités-kikötőben, kiszálltak, és tüstént hozzáfogtak a dologhoz. Mivel akkor még nem volt kapuja a templomnak, könnyen leemelték a szobrot, a tengerhez szállították, és betették a hajóba. Miután eloldották a tatköteleket és felhúzták a horgonyt, minden erőfeszítésük ellenére sem tudtak elindulni. Sejtették, [93] hogy valami isteni van a dologban, ezért a faszobrot kivették a hajóból, visszavitték a partra, árpalepényeket (*psaiston*) készítettek, és körben elhelyezték, majd elhajóztak.

Admété másnap reggel észrevette a faszobor eltűnését. Mindjárt keresésére indultak, és meg is találták a tengerparton. A károk, mint afféle barbár nép, attól féltek, hogy a szobor magától elmenekül, ezért egy fűzfa törzséhez kötötték, a leghosszabb ágakat pedig kétfelől lehajlítva teljesen körülkötötték. Admété kibontotta, tisztító szertartásnak vetette alá, majd visszaállította az emelvényre, ahol korábban is állt. Azóta minden évben kiviszik a faszobrot a tengerhez, tisztító szertartást tartanak, s árpalepényeket tesznek melléje. Az ünnepet Tonaianak nevezik, mivel azok, aki először indultak felkutatására *nagyon szorosan* (*eutonós*) összekötötték. (Athénaios: Deipnosophistai XV 12 672 A-E)

EGY ZEUS-ÜNNEP KRÉTÁN

Krétán... Zeus ünnepeit is *orgiákkal* tartották meg, mégpedig olyanféle szolgákkal, mint amilyenek a satyrosok Dionysos körül. Ezeket kuréseknak nevezték; ifjak, akik táncsal egybekötött fegyverjátékot mutattak be, miközben előadták a Zeus születéséről szóló regét, amelyben élénk állítják Kronost, aki gyermekeit mindjárt születésük után el akarja nyelni, míg Rhea iparkodik eltitkolni a szülési fájdalmakat, a megszületett gyermeket el akarja távolítani, s amennyire lehetséges, megmenteni. Ebben a törekvésében segítő társakul veszi a kuréseket, akik dobveréssel és más egyéb zajjal, meg fegyvertáncsal és lármával veszik körül az istennőt, Kronost meg akarják ijesztani, s a gyermeket titokban elvinni, hogy azután ugyanolyan gondossággal, ha felnevelték, visszaadják. A kurések tehát vagy azért, mert mint ifjak (*kuroi*) segédkeztek, vagy pedig mivel a gyermek (*kuros*) Zeust nevelték - mindkétféleképpen regélik - kapták ezt a megtisztelő elnevezést, mint valamiféle satyrosok Zeus körül. (Strabón X. 3, 11 C 468 - Földy József fordítása nyomán)

A PÁNHELLÉN ÜNNEPEK

A PYTHÓI JÁTEKOK ÉS PYTHIKOS NOMOS

Volt Delphoiban egy ősrégi kitharódos-verseny, mikor is a kitharódosok *paian*t énekeltek az isten tiszteletére. Ezt a delphoiak alapították. A krisai háború után az amphiktyónok Eurylochos idejében koszorúval díjazott lóversenyt és sportversenyt is bevezettek, amelyet pythói

játékoknak nevezték. A kitharódosok mellett aulosjátékosokat és ének nélkül előadó kitharajátékosokat is felléptettek, kik előadtak egy dallamot is, melyet pythói *nomos*-nak neveznek.¹⁹⁴ Ennek öt része van: [94]

előjáték (*ankrusis*), próba (*ampeira*), kihívás (*katakeleusmos*), *iambosok* és *daktylosok*, végül a *syrinxek*. Ilyet szerzett Timosthenész is, II. Ptolemaios flottaparancsnoka, aki tíz könyvben a Kikötőket is megírta. Szerzeményével Apollónnak a sárkány ellen folytatott harcát akarja ünnepelni. Az előjátékban a bevezetést adja elő, a próbában a küzdelem első kísérletét, a kihívásban magát a küzdelmet, az *iambosban* és *daktylosban* a győzelmi *paian*t éppen ezekben a ritmusokban, melyek közül az egyik himnuszokhoz illő, az *iambos* pedig a szidalmakhoz, a *syrinxekben* végül az állat kimúlását, ezek a végsőket vonagló állat utolsó süvöltéseit utánozzák.¹⁹⁵ (Strabón IX. 3,10 - Ritoók Zsigmond fordítása)

AZ OLYMPIAI ZEUS-KULTUSZ EREDETE

(Az olympiai szentély) hírnevét kezdettől fogva az olympiai Zeus jósdájától kapta; a templom dicsősége azonban még annak megszűnte után is fennmaradt, és általunk ismert növekedését a nagy ünnepség és az olympiai versenyjáték¹⁹⁶ folytán nyerte, amelyen koszorú volt a jutalomdíj, s ezt szentnek és valamennyi között a legelsőnek tartották. (Strabón VIII. 3, 30 C 354 - Földy József fordítása)

Ami a Gaionnak nevezett helyet illeti, itt Gének van oltára, ez is hamuoltár. Még ősbibb dolgokról is beszélnek, eszerint itt állt egykor Gé jósdája.¹⁹⁷ (Pausanias V 14,10) [95]

AZ OLYMPIAI ZEUS-OLTÁR

Pausanias a szemtanú hitelességével írja le az olympiai szentélykörzetet, az Altist, s azon belül a különleges Zeus-oltárt. Ez utóbbiról olvashatunk a következőkben.

Az olympiai Zeus oltára egyenlő távolságra fekszik a Pelopiontól¹⁹⁸ és Héra templomától, mindkettővel szemben. Némelyek állítása szerint az oltárt az idai Héraklész emelte, mások szerint pedig a Héraklészénél két emberöltővel később élt helyi hősök; az áldozati állatok combjának hamujából készült,¹⁹⁹ ugyanúgy, mint a pergamoni oltár... Az Olympiában levő nagy oltár *prothysis*-nek nevezett első lépcsőzetének kerülete 125 láb,²⁰⁰ míg a rajta emelt felső lépcsőzeté 32 láb; az oltár teljes magassága 22 láb. Az áldozatokat szokás szerint az alsó lépcsőzeten vágják le, de a levágott állatok combját felviszik a legmagasabb lépcsőzetre, és ott égetik el. A *prothysis*-re kétoldalt felfevezető lépcsőfokok kőből készültek, de az innen az oltár felső részéhez vezető

¹⁹⁴ Szerzője az argosi aulosjátékos, Sakadas, aki Kr. e. 582-ben, 578-ban és 574-ben győzött a pythói játékokon. A pythói versenyek (Pythia t. sz.) megrendezését Kr. e. 582-ben vették át a delphoi vallási szövetség tagállamait képviselő amphiktyonok.

¹⁹⁵ Lásd a delphoi Septérion-ünnepnél.

¹⁹⁶ Ezeket Kr. e. 776 nyarától négyévenként, pontosabban kilencvenkilenc holdhónaponként rendezték meg; a görögök által *olympiasnak* nevezett ciklus tehát hol negyvennégy, hol pedig negyvenöt hónapot foglalt magába. Az ünnep kezdetben holdtöltekor volt, később a versenyek bevezetésével öt napra bővült. A görög hagyomány szerint a versenyeket vagy Héraklész vagy Oxylos vezette be a mitikus kronológia szerint Kr. e. 1050 táján. Oxylos, Haimón fia Élis alapítója és első királya volt, utódai - szokatlan módon - nem örökölték a királyságot, viszont megtartottak valamilyen funkciót, ami feljogosította őket arra, hogy az olympiai Zeus égisze alatt megtartott versenyeket megrendezzék. (Pausanias V 3,6-4,4; 8,d; 9,4; 16,1. Strabón VIII. 8,5 C 389 és X. 3,2 C 463-464) Ez a joguk csak Kr. e. 580-ban szűnt meg, amikor ezt a feladatot egy testület vette át. Magát Oxylost később is hősökként tisztelték Élisben, s egy itteni Déméter-papnő még a Kr. u. 2. században is Oxylostól származtatta magát. (Inscripfen von Olympia no. 456)

¹⁹⁷ Az olympiai jósdá eszerint a többi görög jósdához hasonlóan eredetileg egy földistennő tulajdona volt.

¹⁹⁸ Pelopsnak, a Peloponnésos mitikus névadójának szent körzete, ahol fekete kost áldoztak a hősnek. (Pausanias V 13,2)

¹⁹⁹ Az oltárt a prytaneionból származó hamuval és az Alpheios folyó vizével kötötték meg a papok. (Pausanias VI. 13,11)

²⁰⁰ Az olympiai láb 32,05 cm. Az oltár tehát több mint hét méter magas volt.

lépcsők hamuból vannak. A *prothysis*re felmehetnek lányok és asszonyok is, amikor nincs megtiltva, hogy belépjenek Olympia területére, de onnan az oltár legmagasabb lépcsőzetére csak férfiak mehetnek fel. (Pausanias V 13,8-10 - Szilágyi János György fordítása)

ZEUS HORKIOS OLYMPIÁBAN

...(Olympiában) a tanácsházban (buleutérion) lévő Zeus-szobor az, amely valamennyi más között leginkább szolgált arra, hogy rémületet keltsen a bűnösökben. A szobor mellékneve Horkios,²⁰¹ s mindkét kezében villámot tart. Az a szokás, hogy az atléták, atyjuk, testvéreik és edzőik egy vadkanhúsdarabra²⁰² ennél a szobornál tesznek ünnepélyes esküt, hogy nem szegik meg az olympiai játékok szabályait. Az atléták még külön esküt is tesznek arra, hogy tíz egymást követő hónapon át szigorúan megtartották az edzési szabályokat. Azok is esküt tesznek, aki elbírálják a fiúkat és a csikókat, amelyek részt vesznek a versenyeken. Ezek arra esküsznek meg, hogy igazságosan ítélik, és nem fogadnak el ajándékot, s hogy akár alkalmasnak ítélnék egy jelentkezőt, akár nem, a róla tudottakat titokban tartják... (Pausanias V 24,9-10 - Szilágyi János György fordítása) [96]

DÉMÉTÉR CHAMYNÉ OLYMPIÁBAN

Az (olympiai) stadion maga földépítmény, és ülőhelyek vannak rajta a versenyek rendezőinek. A versenybírákkal szemközt van egy oltár fehér márványból. Ezen az oltáron ülve nézi végig az olympiai játékokat egy asszony: Démétér Chamyné papnője; ezt a tisztséget az élisiek időről időre más és más papnőre bízák. (Pausanias VI. 20,9 - Szilágyi János György fordítása)

HÉRA OLYMPIAI ÜNNEPE

Minden negyedik évben tizenhat nő egy *peplos* sző Hérának és ugyanezek rendezik a Héraiának, nevezett versenyt is. Ez a lányok részére tartott versenyfutás, de nem egyszerre versenyeznek a különböző korú lányok, hanem először a legfiatalabbak futnak, utánuk azok, akik náluk idősebbek, és végül a legidősebb lányok... A győztesek olajfaágból font koszorút kapnak, továbbá a feláldozott tehén egy részét, s fogadalmi ajándéku felajánlhatják a képmásukat... Bármit kell tennie a tizenhat nőnek vagy a hellenodikéseknak,²⁰³ nem kezdenek hozzá, mielőtt a megtisztuláshoz szükséges malaccal és vérrel a tisztító áldozatot el nem végezték. Ezt a tisztító szertartást a Pieria-forrásnál végzik. (Pausanias V 16,2-8)

AZ OLYMPIAI JÁTÉKOK SZEREPE

Az alapítónak az volt a szándéka, hogy összegyülekezzenek, miután italáldozatot mutattak be, s a köztük lévő rosszat kiirtották, és ezután közös imát mondvá és áldozatot bemutatva emlékezetükbe idézzék a köztük fennálló rokonságot, és a továbbiakban jobb indulattal viseltessenek egymás iránt, a régi vendégbarátságot felújítsák, és más újakat kössenek... (Isokratész: Panegyrikos 12) [97]

AZ ISTHMIA

A parosi márványkrónika alapján az isthmosi kultusz alapítása Kr. e. 1258-ra tehető. Az ünnepségeket állítólag már Kypselos korinthusi tyrannos uralomra kerülése, azaz a Kr. e. 7. század közepe előtt is fényes külsőségek között rendezték meg, s bár a tyrannos valamely okból kifolyólag az ünnepségeket beszüntette, a 49. olympias idején, azaz Kr. e. 584 és 580 között ismét

²⁰¹ A görög *horkos*, „eskü” szóból.

²⁰² Pausanias nem tudja, hogy mit tettek a húsdarabbal, de megjegyzi, hogy általában tilos volt elfogyasztani olyan áldozati állatot, amelyre esküt tettek. (Uo.)

²⁰³ Azaz a versenybíráknak.

felújították azokat. Az ősi kultuszhely isteni tulajdonosának személyét illetően messze nem egységes a görög hagyomány. Az egyik mítoszvariáns szerint egykor Hélios és Poseidón osztották fel egymás között a korinthusi földszorosot, s a földszoros legkeskenyebb részénél, Schoinosnál Poseidón tiszteletére létesítettek kultuszhelyet. Hélios eszerint magában a kultuszban nem kapott helyet. A második változat szerint Poseidón a terület egyedüli uraként részesült istennek kijáró tiszteletben, egy harmadik szerint az athéni Théseus volt az alapító, aki a kultuszhelyet Poseidónnak vagy - engesztelésül a gyilkosságért - az általa megölt Skirónnak vagy Sinnisnek szentelte. A negyedik, igen elterjedt mítoszvariáns viszont egy bizonyos Melikertésnek tulajdonította a legkorábbi kultuszt az Isthmoson.

Számos mondát mesélnek azokról a sziklákról is, amelyek a keskeny útszűkület²⁰⁴ felett emelkednek. Például a Moluris-szikláról azt tartják, hogy innen ugrott a tengerbe Inó,²⁰⁵ karján kisebbik fiával, Melikertésszel, az idősebbet, Learchost ugyanis apja²⁰⁶ (Athamas) már korábban megölte... a gyermeket egy delfin a korinthusi földszoroshoz vitte. Az ott lakók a Melikertés nevet Palaimónra változtatták, s tiszteletüket többek között azzal is kifejezik, hogy az isthmosi játékokat az ő emlékére tartják meg.²⁰⁷ (Pausanias I. 44,7-8)²⁰⁸

... (az isthmosi szentélykörzet) területén bal oldalon van Palaimon temploma, abban állnak Poseidónnak, Leukotheának²⁰⁹ és magának Palaimónnak a szobrai. Egyébként *adytonnak* is nevezik, oda egy föld alatti járat vezet le, ahol a hagyomány szerint Palaimont rejtették el.²¹⁰ (Pausanias II. 2, 1)

(Théseus) alapította az isthmosi játékokat Poseidón tiszteletére.²¹¹ Azt, amit Melikertés emlékére alapítottak, éjszaka tartották, de ez inkább titkos szertartás (*teleté*)²¹² volt, nem pedig látványosság és népünnepély (*panégyrismos*). (Plutarchos: Théseus 25)

A görög hajósok szerencsés hajózás után áldozatot mutattak be valamelyik istennek. Ezek közé tartozott Inó és Melikertés is, mint az alábbi vers mutatja, ahol hajat áldoz a szerencsés hajós. A hajáldozat gyakori volt a különböző görög kultuszokban.

Glaukosnak, Néréisnek, Inónak és Melikertésnek
A Mély Kronidésének, a samothrakéi isteneknek
A tengerből megmenekültem, íme lenyírt
Hajam, nincs semmi másom

(Prózai fordítás - Anthologia Graeca 6,164, ed. Beckby) [98]

A NEMEA

A Nemeai Játékok (Nemea t. sz.) kezdetét a parosi márványkrónika alapján Kr. e. 987/6-ra kellene helyoznunk. Valószínűbb azonban az a hagyomány, amely Kr. e. 537/6-ra keltezi első megrendezésüket.

Egyesek azt állítják, hogy a nemeai versenyeket Héraklés alapította az oroszlán elejtése emlékére, mások nem így (gondolják), hanem egy történetet mesélnek róla, miszerint egy

²⁰⁴ Korinthus és Megara között.

²⁰⁵ Inó Thébai királylány volt, a görögök által „föníciainak” tartott Kadmos lánya.

²⁰⁶ A monda szerint Héra féltékenységből Athamast örületbe kergette, egyik magyarázat szerint azért, mert Zeusnak Semelétől született fia, Dionysos itt látta meg a napvilágot, a másik szerint azért, mert Zeus magát Inót is megkörnyékezte.

²⁰⁷ Melikertés kultuszát Sisyphos, Ephyra királya, más hagyomány szerint fia, Glaukos honosította meg az isthmosi földnyelv legkeskenyebb szakaszánál, Schoinosnál (Strabón VIII. 6,4 C 369), tehát ott, ahol az isthmosi hajócsúszda (*diolkos*) megépülése előtt a leggyorsabban át lehetett szállítani az árut az Isthmos keleti partjáról a nyugatira és viszont. Ephyra Korinthus korábbi neve, a Melikertés-kultusz alapítási dátumát tehát ez a hagyomány az archaikus kor előtti időkre helyezi.

²⁰⁸ Vö. még Pausanias II. 1,3; 3,4.

²⁰⁹ Inót később Leukotheával, egy tengeristennővel azonosították.

²¹⁰ Tehát valószínűleg titkos szertartás volt.

²¹¹ Az ünnepet négyévenként tartották a tavaszi időszakban.

²¹² A *teleti* a görög vallási nyelvben misztériumot jelent.

bizonyos Opheltéstől származna, akit korábban így, később Archémorosnak²¹³ neveztek, és aki halála által adott jóslatot a Théba ellen vonulóknak. A verseny halotti játék. (Pindarosscholion a nemeai ódákhöz. Hypothesis Nemeón a 1-12)

Itt²¹⁴ áll a nemeai Zeus temploma, amelyet - bár a tetőzete beszakadt és egyetlen szobor sem látható benne - érdemes meglátogatni. A szentély körül ciprusliget van, állítólag itt ölte meg a kígyó Opheltést, akit dajkája letett a fűre.

Az argosiak Nemeában is mutatnak be áldozatot Zeusnak, ők választják meg a nemeai Zeus papját is. A téli Nemea ünnepi összejövétele (*panégyris*) alkalmával²¹⁵ megrendezik a hoplitafegyverzetben futók versenyét. Itt²¹⁶ van Opheltés sírja, körülötte kőkerítés. A *periboloson*²¹⁷ belül oltárok állnak, látható egy földhalom is, Lykurgosnak, Opheltés apjának sírja. (Pausanias II. 15,2-3)

A hét vezér, akik Théba elfoglalására indultak, Nemeába jutottak, ahol Hypsipyle, Thoas lánya szolgáskorban Archémorust vagy (más néven) Ophitést, Lycus²¹⁸ király fiát táplálta. Meghagyták neki, hogy a gyermeket addig ne tegye le a földre, amíg az járni nem tud. A hét vezér tehát, amint Thébába igyekezett, eljutott Hypsipyléhez, és kérték, hogy mutasson nekik vizet. Ő félt attól, hogy a [99] gyermeket a földre tegye;²¹⁹ volt a forrásnál egy igen magas zellertő, arra helyezte a kisfiút. Míg ő vizet adott nekik, egy kígyó, a forrás őre megölte a kisfiút. A kígyót Adrastus és a többiek megölték, Lycust kiengesztelték Hypsipyle miatt, és kisfiú tiszteletére halotti játékokat rendeztek, amelyet négyévenként²²⁰ tartanak, és amelyen a győztesek zellerkoszorút kapnak. (Hyginus: Fabulae 74,1-3)

A MISZTÉRIUMOK

A misztérium, görögül *mysterion* olyan titkos szertartást jelöl, amelyen csak a beavatottak vehettek részt, s az ott látottakról és hallottakról nem nyilatkozhattak. A legtekintélyesebb misztériumok színhelye a valószínűleg késő bronzkori előzményekre visszatekintő eleusisi Démétér-szentély volt, mely egy korábbi, nagyméretű építmény romjain épült fel. A kultusz alapításáról először a homérosi Démétér-himnuszban olvashatunk.

DÉMÉTÉR MEGJELENIK ELEUSISBAN

A homérosi Démétér-himnusz szerint Keleos király uralkodása idején jelenik meg először Démétér istennő Eleusisban, ahol a királynő, Metaneira látja vendégül. Démétér szavaival és cselekedeteivel a megalapítandó szertartásokra ad útmutatást. Természetesen itt egy aitológiai mítosz költői feldolgozásával állunk szemben, amely *utólag* próbálja magyarázni az egyes szertartások eredetét.

...az istennő a küszöbről felmagaslik a
mennyezetig, megtöltve az ajtót isteni fénnel.
Eltöltötte a tisztelet és a csodálat, a sápadt
félelem is Metaneirát, és átadta a széket.
Csakhogy a bőkezű Démétér, tavasz, őszi úrnője,
nem volt hajlandó ragyogó székére leülni,

²¹³ „A végzet kezdete”. A nevet állítólag Amphiaraoz jós adta, aki kedvezőtlen előjelnek tekintette a történeteket a hét vezér vállalkozása számára.

²¹⁴ Nemea a Kleónai és Phleius közötti völgyben helyezkedett el. Kezdetben Kleónaihoz, majd a Kr. e. 5. századtól Argoshoz tartozott. Pausanias a Kr. u. 2. századi állapotokról számol be.

²¹⁵ A pánhellén ünnepségek valamikor nyáron voltak, pontos idejét nem ismerjük.

²¹⁶ Vagyis a nemeai Zeus szent ligetében.

²¹⁷ Tehát a szent terület határán belül.

²¹⁸ A latin szerző a görög Opheltés helyett Ophitést, Lykurgos helyett pedig Lycust említ.

²¹⁹ Az eredeti szöveg hiányos.

²²⁰ Valójában kétévenként tartották, minden *olympias* második és negyedik évében.

állt csak hallgatagon, gyönyörű szemeit lesütötte;
végre a gondos Iambé vitt oda egy faragott szép
széket, a székre ezüstös gyapjat vetve, eléje. [100]
Arra leült, és arca elé tartotta a fátylat,
hallgatagon, hosszan bánkódva, a széken eképp ült
és senkit se köszöntött sem szóval, se jelekkel,
ámde mosolytalanul ült étlen-szomjan az úrnő,
mert szépleplű leánya miatt vágyódva kesergett;
végül a gondos Iambé volt, aki felvidította,
sok tréfájával s játékkal a szent istennőt,
és mosolyát, nevetését csalta ki, kedvrederítvén,
mint ahogyan később is szokta csitítani haragját.
Majd Metaneira adott neki édes bort a színgített
csészében, hanem ő ki nem itta, mivel neki - így szólt -
nem szabad inni vörösbort kérte, hogy összekeverve
adjon lágy mentát, vizet és lisztet,²²¹ s Metaneira
összevegyítvén adta, ahogy rendelte az úrnő
s ezt átvette a nagy Déó,²²² italáldozatául.

(Homéros: Déméter-himnusz 188-211

- Devecseri Gábor fordítása)

A BEAVATÁS RÉSZEI

A beavatásnak öt része van. (Első) a bevezető tisztító szertartás. Ugyanis nem mindenki vehet részt a misztériumokon, aki akar, hanem előre kihirdetik, hogy kiket zárnak ki; akiknek nem tiszta a kezük és nem érthető nyelvet beszélnek,²²³ de azoknak is először tisztító szertartáson kell átesniök, akik nincsenek kizárva. Ezután a második a beavatási szertartás lefolytatása. A harmadik az úgynevezett *epopteia*.²²⁴ A negyedik és az *epopteia* befejezése a koszorúk felkötése és feltevése úgy, hogy az, aki a beavatást végzi, akár történetesen daduchos vagy hierophantés, vagy más papi tisztséget tölt be, át tudja adni másoknak. Az ötödik pedig az ezekből származó, az istenek iránti szeretetből és az istenekkel való együttlétből táplálkozó boldogság. (Theón: De utilitate mathematicae 1416) [101]

A SYNTHÉMA-SZERTARTÁS

Az eleusisi misztériumok része a *synthéma* (amikor azt mondják): Böjtöltem, ittam a kykeónból, kivettem a ládából, miután megtettem, betettem a kosárba, majd ismét a kosárból a ládába.²²⁵ (Clemens Alexandrinus: Protreptikos II. 21)

A KALÁSZ FELMUTATÁSA

Az athéniaiak, mikor az eleusisi misztériumokat tartják, az *epopteian* résztvevőknek csendben felmutatnak egy (azon a) nyáron lekaszált kalászt, mint valami nagy, csodálatos és felülmúlhatatlan misztikus látványt. (Hippolytos: Refutatio omnium haeresium V 8, Hercher-féle kiadás)

²²¹ Déméter itt leírt szent itala a kykeion.

²²² Déméter rövid névalakja.

²²³ Akiknek kezéhez vér tapad, vagy akik nem beszélnek a hellének nyelvét.

²²⁴ A titkos szent tárgyak megpillantása.

²²⁵ A szöveg értelme nem világos.

VÁD AZ ELEUSISI MISZTÉRIUMOK KIGÚNYOLÁSA MIATT

Alkibiadész athéni hadvezért Kr. e. 415-ben, a szicíliai expedíció kezdetén azzal vádolták meg, hogy gúnyt űzött az eleusisi misztériumokból.

Fennmaradt az ellene emelt vád szövege, amely így hangzik: Thesszalosz, Kimón fia Lakia községből, azt a vádat emeli Alkibiadész, Kleiniasz fia ellen Szkambónidai községből, hogy szentségtörést követett el a két istennő, Démétér és Koré ellen a misztériumok kigúnyolásával; hogy a misztériumokat utánozta saját házában, s olyan ruhát vett fel, mint a főpap, amikor bemutatja a szent áldozatokat,²²⁶ hogy Polütiónt fáklyahordozónak, a Phégai községből való Theodóroszt hírnöknek, a többieket pedig *müsztészeknek* és *epoptészeknek*²²⁷ nevezte, megszegte azokat a szent szabályokat, amelyeket az Eumolpidák (Eumolpidai), az eleusziszi Kérüxök (Kérükesz) és a papok szabtak meg. (Plutarkhosz: Alkibiadész 22 - Máthé Elek fordítása) [102]

VISSZAÉLÉS AZ ELEUSISI MISZTÉRIUMOKKAL

Athént Kr. e. 307 tavaszán foglalta el Démétriosz Poliorkétész makedón uralkodó. Egyben kérte felvételét az eleusisi misztériumokba, ami egyúttal annak elismerését is jelentette, hogy ő makedón származása ellenére „hellén”.

Amikor útra kelt Athénba, megírta kívánságát, hogy megérkezésekor azonnal avassák be a misztériumokba, és pedig a legalacsonyabb fokon kezdve egészen az *epopteiai*ig. Ez törvényellenes és eddig példa nélküli eljárás volt, mert a kis misztériumokba a beavatás Anthestérión,²²⁸ a nagyba a Boédromiön hónapban történt, míg az *epopteia* a nagy misztériumok után legkevesebb egy év elteltével volt csak elérhető. A levél felolvasása után egyedül Püthodórosz merészelt ellenvéleményt nyilvánítani, de minden eredmény nélkül, mert Sztratoklész javaslatára kimondták, hogy Munükhión Anthestériónná nyilvánítják, és a kis misztériumokat Démétriosz kedvéért megtartották Agrában; mikor ez megtörtént, a Munükhión hónapot Anthestériónból ismét megváltoztatták, ez alkalommal Boédromiönra, s ekkor megtörtént Démétriosz teljes beavatása, beleértve az *epopteiai*t is. (Plutarkhosz: Alkibiadész 26 - Máthé Elek fordítása)

AZ ELEUSISI MISZTÉRIUMOK ALKALMÁVAL TARTOTT PROCESSZIÓ SZABÁLYOZÁSA

Felirat. Kr. u. 220 körül

Így határozott a nép. Ariabian(os volt az *archón* ... hiány ...) Eutychos volt a *gram*(*mateus* ... hiány ... D)ryantinos (az Eumolpidák) *archónja* (tette a javaslatot).

Mivel a misztériumok megtartását ugyanúgy végezzük a mi korunkban, mint a korábban eltelt időkben, és az ősi törvények előírják, hogy az Eumolpidák döntsék el, hogy milyen módon szállítsák el a szent tárgyakat Eleusisből, és hozzák vissza Athénból Eleusisba. Jó szerencsét! A nép így határozott. Utasítsák az *ephébosok* *kosmétését*, hogy az ősi törvények szerint Boédromiön tizenharmadik napján vezesse az *ephébosok*at Eleusisba a szent tárgyakat kísérő processziónál megszokott rendben, hogy a tizennegyedik napon kísérik a szent tárgyakat a város alatti Eleusinionhoz, és hogy nagyobb védelmet és őrseget biztosítson a szent tárgyak számára, midőn a két istennő *phaidyntése* jelenti Athéné papnőjének, hogy érkeznek a szent tárgyak és a katonai kíséret. Hasonlóképpen utasítsák az *ephébosok* *kosmétését*, hogy Boédromiön tizenkilencedik napján ugyanolyan rendben vezesse vissza a szent tárgyakat kísérő *ephébosok*at Eleusisba. [103]

²²⁶ Az *epopteia*-rítus ismeretében úgy is fordítható, hogy „felmutatja a szent tárgyakat”.

²²⁷ A *müsztész* szó általában beavatottat jelent, itt Plutarkhosz *müsztészeknek* nevezi azokat, akik még nem érték el a harmadik, legmagasabb fokozatot, ami az *epopteian*, a titkos szent tárgyak megtekintésén való részvételt is magába foglalta. A „fáklyahordozó” (*dadukhosz*) az Eumolpidák, a hírnök (*kérüx*) a Kérüxök papi nemzetségéből származott.

²²⁸ Anthestérión hava valamikor a tavaszi napéjegyenlőség előtti napokban ért véget, a Munychiön az ezt követő második hónap, a Boédromiön pedig az őszi napéjegyenlőség tájára esett.

A mindenkori *kosmétés*nek legyen gondja arra, hogy ez sose maradjon el, és a két istennő tisztelete semmiben se szenvedjen kárt. Az *ephébosok* pedig vonuljanak fel teljes fegyverzetben, fejükön mirtuszkoszorúval, hadrendben menetelve. Azért parancsoljuk meg az *ephébosoknak*, hogy ilyen hosszú, tőlük elvárható utat megtegyenek, és útközben²²⁹ égő és italáldozatokban, valamint a *paiané*klésben részt vegyenek, hogy a szent tárgyak őrizete biztonságosabb legyen, és a processzió nagyobb méretű, az *ephébosok* pedig részt véve *apolis* istenségeinek szolgálatában, istenfélőbb férfiakká váljanak. Az *ephébosok* részt fognak vállalni más dolgokban is, amelyeket az Eumolpidáknak javasol a nemzetség archónja, az elosztásban (?) is. Ezt a javaslatot tudomásul vette az Areiospagos tanácsa, az ötszázak tanácsa, a *hierophantés* és az Eumolpidák nemzetsége. Ezt a határozatot az Eumolpidák nemzetségének *tamiasa* írja fel három sztélére, az egyiket állítsák fel a *polis* alatt álló Eleusinionban, egyet a Diogeneiónban, egyet pedig az eleusisi szentélykörzetben lévő *buleutérion* előtt. (IG IP 1078 = Sokolowski no. 8)

EGY EPIKUROSTANAI ÁLTAL MEGRONTOTT DADUCHOS

Egy eleusisi pap.

A herélt (*chlunés*) és nőies férfi - ha egyáltalán férfinak lehet nevezni - lelkét teljesen megrontották Epikuros tanai, és elnőiesedett.²³⁰ Midőn a herélt és elpuhult ember Stratoklés helyett ellátta a daduchosi²³¹ tisztséget, bűvöletbe esett, mintha feloldhatatlan kötelék vette volna körül... Hogy a *chlunés* heréltet jelent, nemcsak Aischylos szóhasználata bizonyítja, hanem Ailianos is, különösen a *Gondviselésről* című művében. Amaz semmibe vette a Kérüxök és Eumolpidák misztériumait, meg a létező, valamennyi istenfélő szertartást, s a hírhedt, nőies bölcsességet vallotta magáénak. Égett a vágytól, hogy megmutassa, az isten nem törődik az emberi dolgokkal s magáról megfélelkezve berontott a *megaron*ba. Ide csak a hierophantés léphetett be a misztérium előírása szerint, ő viszont nem. Miután elkövette a vakmerő tettet, remegés kerítette hatalmába, hosszú betegségbe esett, és sorvadni kezdett. (Ailianos 10. töredék, Hercher-féle kiadás) [104]

A HAGISTEIA

Egy athéni hierophantés mivel nem bízott magában, hogy képes lesz úrrá lenni férfi vágyain úgy, ahogy szeretné, bűrökkel kezelte ágyékát, azt gondolva, hogy így eleget tesz annak, amit az athéniak *hagisteiáknak*²³² neveznek. (Origenés: Contra Celsum VII. 48,7-12)

A BACCHOS-KULTUSZ KÉT FAJTÁJA

A keresztény szerző természetszerűleg elmarasztalólag ír a pogány kultuszokról. A latin nyelvű szövegben a görög istenek római megfelelői szerepelnek.

Mellőzzük már a szörnyű Bacchanáliákat, amelyek görög neve Ómophagia, amikor hamis elragadtatással és szívetek józanságát elvesztvén összekarmoljátok magatokat, és hogy úgy tűnjetek, mintha elteltetek volna az istenség magasztos szellemével, jajgató kecskék zsigereit tépítetek szét kegyetlen szátokkal... De mondjunk le arról is, hogy a másik Bacchanaliát magasztaljuk, amikor titkos és elhallgatandó témát adnak elő és visznek bele a szent cselekményekbe, azt, hogy a titánok Libert gyermekjátékokkal elcsábítva elragadták, hogy tagjait feldarabolták és üstökbe rakták, hogy megfőzzék, mígnem Juppiter a kellemes illattól odacsalogatva és a vacsorameghívásnak eleget téve fel nem fedezte a szörnyű dolgot, és villámával nem sújtotta őket a Tartaros legmélyére. E dolog bizonyítékeként és a

²²⁹ Az ephébosok részvételére vonatkozólag lásd még IG II² 1006, 1008, 1011, 1028-1030, a megállásokra vonatkozólag Plutarchos: Alkibiadés 34.

²³⁰ Ez sem az eleusisi papságnál, sem az epikureistáknál nem volt követelmény.

²³¹ Az eleusisi misztériumok egyik magas rangú papja, a „fáklyavívó”. Mind a daduchos, mind a szent tanokat magyarázó és a titkos, szent tárgyakat őrző hierophantés az Eumolpidák nemzetségének volt tagja.

²³² Önmegtartóztatással járó tisztaság.

szerencsétlenség jeleként énekli meg dalaiban a Thrák²³³ a kockákat, a tükröt, a pörgettyűt, a forgatható kerekeket, gömbölyű labdákat és a szüzek²³⁴ által őrzött aranyalmákat. (Arnobius: *Adversus nationes* V 19) [105]

ELŐÍRÁSOK AZ ANDANIAI MISZTÉRIUMOK SZEMÉLYZETE SZÁMÁRA

Felirat. Kr. e. 92

Andania, az észak-messénéi város csak Kr. e. 371-ben szabadult fel a spártai uralom alól, ekkor került sor a bizonyára jóval régebbi misztériumok felújítására és átszervezésére is. A kultuszban eredetileg Démétér, Hagné és Apollón Karneios élvezett tiszteletet, később kaptak helyet a „Nagy Istenek”, feltehetőleg a Dioskurosok. A hellénisztikus korban Livius szerint (XXXVI. 31,7) csupán *parvum oppidum*, jelentéktelen város, a misztériumokról nem történik említés, ezeket csak Kr. e. 92-ben szervezi ismét újjá Mnasistratos hierophantés. A szabályzat teljes szövege az alábbi feliraton olvasható.

A szent férfiak (hierosok) és nők (hierák)²³⁵ esküje.

A synedrosok írnoka (grammateus) azonnal vegye ki az alábbi esküt a hivatalba lépő szentektől, miközben azok vér- és boráldozatot öntenek, nehogy az égő áldozatok valamelyike kárt szenvedjen:

„Esküszöm az istenekre, akiknek tiszteletére a misztériumokat bemutatják, hogy gondom lesz rá, hogy a szertartások az isteneknek tetsző módon és az előírásoknak megfelelően menjenek végbe, és semmilyen szabálytalanságot vagy jogtalanságot nem követek el a misztériumok kárára, és nem engedem át másnak, követem az előírásokat, a papnőktől és a paptól kiveszem az esküt a szabályzat szerint. Ha eskümet megtartom, jusson osztályrészemül az istenfélők jutalma, ha nem, az ellenkezője.”

Ha valaki nem akarja letenni az esküt, ezer drachmára büntessék, és mást sorsoljanak ugyanabból a phyléből. A szent nőktől pedig a pap és a szent férfiak vegyék ki ugyanazt az esküszöveget - hozzátéve: „tisztességesen és törvényesen élek együtt férjemmel” - Karneios templomában a misztériumok megkezdése előtti napon. Aki nem akar megesküdni, azt ezer drachmára büntessék a szentek, és ne bízzák rá az égő áldozatokkal kapcsolatos teendőket, és zárják ki a misztériumokból, akik pedig megesküsznek, kapjanak megbízatást.

Az ötvenötödik évben²³⁶ hivatalba lépő szent nők és férfiak ugyanazt az esküt tegyék le a misztériumok megkezdése előtt, a tizenegyedik hónapban.

Átadás.

A ládikát (*kamptra*) és a tekercseket, amelyeket Mnasistratos adott, a szent férfiak adják át az újonnan hivatalba lépőknek, valamint mindazon tárgyakat, amelyek a misztériumok kellékei.

Koszorúk.

A szent férfiak koszorút viseljenek, a szent nők pedig fehér *pilost*, az újonnan beavatottak pedig *stlengist*.²³⁷ Amikor a szent férfiak kihirdetik, tegyék le a *stlengist*, és valamennyien babérkoszorút tegyenek fel. [106]

Ruházkodás.

A beavatottak sarutlanok legyenek, fehér ruhát viseljenek, ami pedig a nőket illeti, ruházatuk ne legyen áttetsző, és ne legyen rajta fél hüvelyknél szélesebb szegély, a magánszemélyek asszonyai len chitont hordjanak, és ruházatuk ne legyen száz drachmánál értékesebb, a lányaik pedig

²³³ Azaz Orpheus. Az itt felsorolt tárgyak a Dionysos-misztériumokban játszottak valamilyen szerepet. A görög mítosz szerint Athéné megmenti az isten szívét, s ennek segítségével életre kelti Dionysost. Lásd Clemens Alexandrinus: *Protreptikos* II. 17,218,1. Clemens Alexandrinus még gyapjúcsomót vagy állati irhát (*pokos*) is említ. A Dionysos-mítosz ezen változata képezte tárgyát az eleusisi Kis Misztériumok alkalmával bemutatott drámának is, melyet Anthestérion havában Athén egyik elővárosában, Agraiban adtak elő.

²³⁴ Ti. a Hesperisek.

²³⁵ Vagy a beavatottak, vagy a szentéllyel valamilyen függő viszonyban álló személyek.

²³⁶ Kr. e. 92-ben, Achaia provincia létrejötte után az ötvenötödik évben.

²³⁷ A *pilos* nemezből készült kalap, a *stlengis* kontyfesű vagy valamilyen hajdász.

kalasérist vagy *sindonitast* viseljenek, és ruházatuk ne legyen ötven drachmánál értékeesebb. A rabszolganők *kalasérist* vagy *sindonitast*²³⁸ viseljenek, és ruházatuk ne legyen értékeesebb ötven drachmánál. Ami a szent nőket illeti, az asszonyok *kalasérist* vagy szegély nélküli tunikát viseljenek, és ruházatuk ne legyen értékeesebb két minánál, a lányok pedig *kalasérist* vagy olyan ruházatot, amely nem értékeesebb száz drachmánál. A körmenetben a szent nők alsóruhát és gyapjú felsőruhát viseljenek fél hüvelyknél nem szélesebb szegéllyel, a lányok pedig *kalasérist* és nem áttetsző ruházatot. Ne viseljenek arany ékszereket, ne használjanak se fehér port, se arcpirosítót, se a hajukat összefogó hajszalagot, lábbelit pedig kizárólag áldozati állat irhájából vagy bőréből készítettet hordhatnak. A szent asszonyoknak fűzfából készült széles kocsijuk legyen, rajta fehér párnák vagy huzat színes szegély vagy bíbordísz nélkül. Ami pedig arra vonatkozik, hogy hogyan kell felöltözni az istenek szolgálatára, a szent férfiak döntsék el, milyen ruhát kell hordani. Ha valaki a szabályzat ellenére másként öltözködik, vagy valami tiltott dolgot visel, ne engedje meg a gynaikonomos, és a fényűző ruhadarabokat el kell kobozni és az isteneknek felajánlani.

A gynaikonomos esküje.

A szent férfiak, miután maguk is letették az esküt, vegyék ki az esküt a gynaikonomostól a szent asszonyokra vonatkozóan: „Gondom lesz az öltözetekre és a többi, a szabályzatban nekem előírtakra.”

A körmenet.

A körmenetben haladjon elől Mnasistratos, azután a misztériumokban részes istenek papja a papnővel, azután az agónothetések, a hierothytések és az aulos-játékosok (aulétés), majd a szent szolgálatra kisorsolt hajadonok követve a szekereket, melyeken a titkos szent tárgyakat tartalmazó ládikák vannak elhelyezve, azután Démétér *thoinarmostriája*²³⁹ és a már leszolgált *thoinarmostriák*, azután a *hippodromnál* lévő Démétér papnője, az aigiliai Démétér papnője, azután a szent nők, ahogy egyenként kisorsoltak őket, azután a szent férfiak, ahogy a Tízek elrendelték. A gynaikonomos pedig sorsolja ki a szent szolgálatot teljesítő nőket és a hajadonokat, és legyen rá gondja, hogy úgy vonuljanak fel, ahogy kisorsolták őket. Vigyék a körmenetben az áldozati adományokat is, Démétérnek vemhes malacot, Hermésnek kost, a Nagy Isteneknek fiatal malacot, Apollón Karneiosnak vaddisznót, Hagnénak juhot. [107]

A sátrak.

A szent férfiak ügyeljenek rá, hogy a sátrak oldalai ne legyenek nagyobbak harminc lábnál. A sátrakra ne tegyenek bőrtakarókat és függönyöket. Azon a helyen, mely a szent férfiak számára van elkerítve, senki ne állítson sátrat. Egyetlen beavatatlan se lépjen be az elkerített területre. Állítsanak fel lusztrációs edényeket, és írják fel, milyen esetekben kell tisztító szertartást végezni, és mit nem szabad bevinni.

Mit nem szabad bevinni a sátrakba.

Senki se tartson heverőket a sátorban, sem pedig háromszáz drachmánál értékeesebb ezüst holmit. Ha ezt valaki nem tartja meg, a szent férfiak ne tegyenek engedményeket, és a többlet legyen az istenek tulajdona.

Mulasztások.

Amikor pedig az égő áldozatokat és a misztériumokat elvégezték, mindenki tartson titkot, és hallgasson az ott elhangzottakról. Aki ezt elmulasztja, vagy méltatlanul viselkedik az istenséggel szemben, azt a szent férfiak korbácsolják meg és zárják ki a misztériumokból.

A rabdophorosok.

Válasszanak húsz rabdophorost a szent férfiak közül, ezek engedelmeskedjenek azoknak, akik a misztériumokat végzik, és gondjuk legyen arra, hogy a jelenlévők mindent szabályosan és rendben tegyenek, úgy, ahogy az erre illetékesek ezt kihirdetik. A mulasztókat és méltatlanul viselkedőket korbácsolják meg. Ha pedig valamelyik rabdophoros nem az előírás szerint jár el, vagy jogtalanságot követ el, vagy valamit tesz a misztériumok kárára, ha a szent férfiak elítélik, büntetésül zárják ki a misztériumokból.

²³⁸ A *sindonitas* finom lenvászonból készült ruha, a *kalaséris* pedig hosszú, egyiptomi lenvászonból készült ruha.

²³⁹ A *thoinarmostria* feladata valószínűleg a lakoma (*thoina*), vagyis a szent bankettek rendezése volt.

A jövedelmek.

A misztériumokból származó jövedelmeket kezelje a nép által választott öt tisztségviselő, a javaslatot pedig az archónok tegyék meg - szigorúan valamennyien -, és senkit se javasoljanak kétszer. Fizetségük ne legyen egy talantonnál kevesebb. A nép által megválasztott tisztségviselő esetében az összeget a gerusia állapítsa meg ugyanolyan mértékben, mint a javaslattevőknél. A pénzügyi tisztviselő elöljárója az argyroskopos legyen. Amikor véget érnek a misztériumok, készítsenek mindenre kiterjedő számadást a synedrosok első közgyűlése számára, az iratot adják át az epimeletésnek, és azonnal írják fel név szerint a tisztító szertartásból származó jövedelmeket és az új beavatottak által fizetett *hypostatikont* és az esetleges más bevételt, a kiadásokat és a fennmaradó összeget, és számolják le azonnal a tamiasnak. Ha jogtalanságot követnek el, kötelesek legyenek kétszeres bírsággként ezer drachmát fizetni, és a bírák semmit se engedjenek el. [108]

Az ötvenötödik évben megválasztottak utalják ki a Mnasistratosnak szánt összeget a város által felajánlott koszorúra, hatezer drachmát, adják át a tamiasnak és mindazt az összeget, amelyet igényelt a tamias az ötvenötödik évben a Karneiasiónban végzendő javításokra és a misztériumok kiadásaira. Az ezen évből származó maradványt utalják ki az Ötök a Karneiasiónban esedékes további munkálatokra. Ha valamire még szükség van ezen kiadások mellett, szabályosan írásban jelentsék be, hogy mire van szükség, és az archónok és a synedrosok hozzanak határozatot, hogy a tamias részére ki kell utalnia ezeket az összegeket. A misztériumokból származó jövedelmekből helyeztessék el az összeg a tamiasnál, és adják át az intézkedésekről szóló iratot az epimeletésnek. Ha jogtalanságot követnek el, legyenek felelősségre vonhatók a fentiek szerint. Azt az összeget, amelyet a tamias pótlólag átvesz a Karneiasiónban esedékes további munkálatokra, külön számlára írja, és nem használhatja fel másra mindaddig, amíg a misztériumok elvégzéséhez szükséges munkálatok be nem fejeződtek. Nem hozhatnak olyan határozatot, hogy ezt az összeget más célra használják fel. Ha ez mégis megtörténik, az irat érvénytelen legyen, és írója kétezer drachma büntetést fizessen. Ha a tamias az összeg kétszeresét költi el, hasonlóképpen fizessen kétezer drachmát. Az ezen perekből származó összegeket fordítsák a Karneiasiónban esedékes egyéb munkálatokra. Ha befejezik a misztériumok megtartásához szükséges munkálatokat, a misztériumok bevételeiből származó összeg fennmaradó részét a polis bevételeihez tegyék hozzá.

Áldozati állatokról való gondoskodás.

A szent férfiak, miután kihirdették hivatalba lépésüket, tegyék közzé az áldozatokra vonatkozó előírásokat, hogy milyen áldozati állatot kell felajánlani és elővezetni a misztériumokhoz és a tisztító szertartásokhoz. Ha jónak látják, adják ki egyszerre valamennyi áldozati állatot, (ha nem,) akkor egyenként, s ezeket a legkisebb árat kérőtől vásárolják meg. Az áldozati állatok, amelyeket a misztériumok megkezdése előtt rendelkezésre kell bocsátani: két fehér bárányt, a tisztító szertartáshoz egy egészséges arcszínű kost, amikor pedig a színházban végzik a tisztító szertartást, három kismalacot, az újonnan beavatottakért száz bárányt, Déméter körmenetéhez vemhes malacot, a Nagy Isteneknek két éves fiatal malacot, Hermésnek kost, Apollón Karneiosnak vaddisznót, Hagnénak juhót. Az átvevő, aki a kezességet vállalja a szent férfiaknál, vegye át a pénzt, vezesse elő a tiszta, tökéletes és az előírásoknak megfelelő áldozati állatokat, és mutassa be azokat a szent férfiaknak tíz nappal a misztériumok előtt. Az alkalmasnak ítélt állatokra a szent férfiak jelet tegyenek, és a megjelölteket vezesse elő (majd az áldozatra) az átvevő. Ha nem vezeti elő az alkalmassági vizsgálatra, a szent férfiak hajtsák be a kezesektől az összeg másfélszeresét, az áldozati állatokat pedig maguk bocsássák rendelkezésre, és a behajtott összegekből fedezzék az áldozati állatokra fordított költséget. [109]

A kartáncokat kísérő művészek.

A szent férfiak évente írják elő, hogy mely kithara- és aulosjátékosnak kell szolgálatot teljesítenie az áldozatoknál - létszámukat belátásuk szerint a szükségletekhez igazítva -, és ezek szolgáljanak az isteneknek.

Jogsértések.

Ha valakit azokban a napokban, amikor az áldozatokat bemutatják és a misztériumokat tartják, lopáson vagy más bűncselekményen érnek, azt vezessék a szent férfiak elé, és ha szabad ember,

kétszeres büntetést fizessen, ha rabszolga, korbácsolják meg, és fizesse az ellopott tárgy kétszeresét, más bűncselekményeknél pedig a bírság legyen húsz drachma. Ha nem fizet azonnal, ura adja át a sértettnek, hogy ledolgozza (a tartozást). Ha nem adja, kétszeres összegre ítélik.

Akik fát vágnak szentélykörzetben.

Senki se vágjon fát a szent helyen. Ha valakit rajtakapnak, ha az illető rabszolga korbácsolassák meg a szent férfiak, ha pedig szabad ember, annyit fizessen, amennyit a szent férfiak kirónak rá. Aki rajtakapta, azt vezessék a szent szolgálatot teljesítő férfiakhoz, és kapja meg az összeg felét.

Menedékhely rabszolgák számára.

Rabszolgáknak menedékhely legyen a szentélykörzet azon része, amelyet a szent férfiak kijelölnek. Senki ne fogadjon be szökött rabszolgát, ne lássa el élelemmel, és ne adjon neki munkát. Aki ezen előírást megszegi, fizesse ki az (eredeti) urának a rabszolga árának kétszeresét és ötszáz drachma bírságot. A pap pedig vizsgálja meg a polisunkban levő szökevények ügyét, és akiket elítél, azokat vissza kell adni uraiknak. Akit nem ad vissza, elmenekülhet az urától.

A forrás.

Hagnénak a régi iratokban is megnevezett forrásának és a forrásnál álló szobornak felügyeletét Mnasistratos lássa el, amíg él, vegyen részt a szent férfiakkal együtt az áldozatok bemutatásában és a misztériumokban, és legyen az övé, amit az áldozók a forrásnál az asztalra helyeznek és az áldozati állatok irhája. Azoknak az összegeknek egyharmada, amit az áldozók a forrásnál hagynak, vagy a kincstárba fognak elhelyezni annak elkészülése után, legyen Mnasistratosé. A kétharmad rész és ha valamit adományoznak az áldozók, az az istenek tulajdona legyen. A pap és a szent férfiak ügyeljenek arra, hogy a misztériumokból befolyt összegekből elkészüljenek azon fogadalmi ajándékok, amelyekről a synedrosok döntöttek.

A kincstartók elkészítése.

Az ötvenötödik évben a szent férfiak az építéssel együtt gondoskodjanak arról, hogy építsenek két kőből készült, zárható kincstartót, az egyiket helyezték el a Nagy Istenek szentélyében, a másikat a forrásnál egy biztonságosnak tűnő helyen. [110]

Készítsenek kulcsokat, a forrásnál lévő kincstartó egyik kulcsa legyen Mnasistratosnál, a másik a szent férfiaknál, a szentélyben lévő kincstartó pedig legyen a szent férfiaknál. Ezeket évente nyissák fel a misztériumok alkalmával, és a két kincstárolóból származó, összeszámlált összeget külön írják fel és szolgáltatassák be. Mnasistratosnak fizessék ki azt az összeget, amelyet a szabályzat előír.

A szent bankett.

A körmenetben felvezetett áldozati állatokból a szent férfiak vegyék el az istenek számára a törvényben megszabott részt, a többi húst készítsék el a szent banketthez a szent asszonyokkal és hajadonokkal együtt, és lássák vendégül a papot és a papnőt, Karneios segédpapnőjét, Mnasistratos, a feleségét és családtagjait, a kartáncoknál szolgálatot teljesítő művészeket, valamint azok segédeit. Az egyéb kiadásokra ne költsenek többet ... (hiány) ... drachmánál.

A piac.

A szent férfiak jelöljék ki azt a helyet, ahol minden árusítható. A polis agoranomosa ellenőrizze, hogy az árusok hibátlan és tiszta dolgokat árusítsanak, és a súlyok és mértékek megegyezzenek a hivatalosan előírtakkal. Ne írják elő, hogy mennyiért árusítsanak, sem az időpontot, és senki semmit ne írjon elő azon a meghatározott helyen árusítóknak. Aki pedig nem az előírásoknak megfelelően árusít, ha rabszolga, korbácsolják meg, ha szabad ember, fizessen húsz drachmát. Az ítéletet a szent férfiak hozzák meg ... (hiány) ...

A víz.

Ügyeljen az agoranomos a vízre is, hogy a *panégyris* időtartama alatt senki ne károsítsa meg a vízelzárákat, a csöveket vagy más, a vízellátással kapcsolatos berendezést, és ellenőrizze, hogy úgy folyik-e a víz, ahogy meg van szabva, és senki nem akadályozza-e azokat, akik használni akarják. Ha valakit rajtakap, hogy akadályozza a vízellátást, ha rabszolga, korbácsolják meg, ha szabad ember, fizessen húsz drachmát.

A gőzfürdő és a fürdés.

Az agoranomos ügyeljen rá, hogy azok, akik fürdőt akarnak készíteni, ne szedjenek be a fürdőzőktől két *chalkous*-nál többet, a tűz, a fürdőkád, valamint a tusolók-nak szánt víz

hőmérsékletét megfelelő módon szabályozzák, és hogy az, aki a faellátásért felelős, elegendő száraz fát biztosítson a gőzfürdőzők számára a nap negyedik órájától a hetedikig. Egyetlen rabszolga sem vehet gőzfürdőt. A szent férfiak adják ki a faellátmányt a gőzfürdő számára. Ha a felelősök vagy a fürdősök közül valaki nem az előírásoknak megfelelően jár el, ha rabszolga, az agoranomos korbácsoltassa meg, ha szabad, fizessen minden mulasztás után húsz drachmát. Az ítéletet a szent férfiak hozzák meg. [111]

A beszámoló benyújtása.

A panégyris alatt hozott intézkedésekről és ítéletekről a szent férfiak nyújtsanak be beszámolót a prytaneionba. Írják fel a szentélyben lévő *oikos*-ra. az elítéltek nevét és azt is, hogy miért ítélték el őket.

Az irat másolata.

A tisztségviselők, amint megfelelőnek találták az irat szövegét, adjanak másolatot a nomodektéseknek, azok pedig vegyék át és mutassák meg annak, akinek szüksége van rá. A misztériumok alkalmával a szent férfiakkal együtt teljesítsen szolgálatot a hírnök, az aulosjátékos, a jós és az építész.

A Tízek megválasztása.

A damiurgosok a hatodik hónap tizenkettedik napján a szent férfiak és nők ki-sorsolása előtt rendezzenek népszavazást, hogy a nép válasszon meg az összes polgárok közül tízet, negyvenévesnél nem fiatalabbat, egymást követő évben kétszer ugyanazokat ne. Tegyenek ezenfelül javaslatot az archónok és még aki akar azon személyekre vonatkozólag, akik közül az előírás szerint a szent férfiakat választják. A hivatalba lépőktől vegye ki a synedrosok írnoka ugyanazt az esküt, amelyet a szent férfiak tesznek. A hivatalba lépők ügyeljenek mindenre, ami a misztériumokkal kapcsolatos, és vegyék számba, mire van szükség a misztériumok megtartásához. Nevezzék ki a szent férfiak közül a legalkalmasabbakat rabdophorosoknak, hasonlóképpen a mystagógosokat. A Mnasisztratosszal együtt szolgálatot teljesítőket nevezzék ki a legalkalmasabbak közül, akik még nem voltak szent szolgálatot teljesítők. A kinevezettek engedelmeskedjenek és végezzék, ami elő van írva. Aki nem teszi, fizessen húsz drachmát, és a nevét jegyezzék fel a polemarchosoknál. A rabdophorosok korbácsolják meg azokat, akiket a Tízek parancsolnak, minden ítéletet a hivatalban lévő Tízek mondjanak ki. Ha valamilyen kérdésben vita támad, a Tízek hívják össze valamennyi szent férfit, és ahogy a többségnek tetszik, úgy hozzanak határozatot. A Tízek a misztériumok alkalmával bíbor fejpántot hordjanak.

Szabályozatlan esetek.

Ha valami nincs szabályozva (szabályozatlan) a misztériumokkal és az áldozatok elvégzésével kapcsolatban, tárgyalják meg, és döntsenek a synedrosok, semmit sem változtatva a misztériumok kárára és semmit sem téve a szabályzat ellenére. Ha ez történne, a határozat érvénytelen legyen. A szabályzat pedig érvényes legyen mindörökre. (IG V. 1, 1390 = LSCG 65) [112]

A KABEIROK (KABEIROI) MISZTÉRIUMAI

Az argosi Akusilaos Kamillót Kabeiró és Héphaistos fiának mondja; ettől származott a három Kabeiros, ezekről pedig a Kabeiris nymphák. Pherekydés szerint Apollóntól és Rhétiától kilenc kyrbas származott, s azok Samothrakében laktak, Kabeirótól, Próteus lányától és Héphaistostól azonban három Kabeiros és három Kabeiris nympa, és mindkét fél isteni tiszteletben részesült. A kabeirosokat főképpen Imbroson és Lémnoson tisztelték, de még Tróas néhány városában is; neveik azonban titkosak. (Strabón X. 3, 21 C 472-473 - Földy József fordítása)

A KABEIROK KULTUSZA SAMOTHRAKÉ SZIGETÉN

Az athéniaiak ugyanis, akik már a régi időkben is helléneknek számítottak, földjükön együtt laktak a pelaszgokkal, akiket idővel helléneknek kezdték tekinteni. Akik be vannak avatva a Kabeiroszok szertartásaiba, amelyeket a samothrakéiak a pelaszgoktól vettek át, azok megértik, mire gondolok. Mert a pelaszgek, akik később az athéniaiakkal közös helyen telepedtek le,

korábban Szamothrakén laktak, s a szamothrakéiak tőlük vették át a titkos szertartásokat. Így hát a hellének közül először az athéniaiak ábrázolták Hermészt felmeredő nemzőtaggal, s ezt a pelaszgok példájára cselekedték. A pelaszgok erről egy mondát mesélnek, amelynek értelme a szamothrakéi misztériumjátékokban tárul fel. (Hérodotosz II. 51 -Muraközy Gyula fordítása)

KURÉSEK ÉS KABEIROSON

Némelyek a kurésekkal azonosaknak mondják a korybasokat, a kabeirosokat, az idai daktylosokat és a telchineket, mások azonban egymás rokonainak tartják őket, s csak nagyon kis különbséget vesznek fel közöttük, azaz általában azt mondhatjuk, hogy valamennyit istentől ihletett és bakkhikus személynek tartják, akik réztányérok, dobok és fegyverek zajára és zörgésére fegyvertáncsal, továbbá fuvolaszóval és kiabálással ijesztgetnek az istentiszteletek alkalmával isteni szolgálak alakjában, úgyhogy ezeket az áldozati szokásokat bizonyos mértékben közös eredetűeknek tartják a samothrakéi, lémnosi és több más helyen tapasztalt szokásokkal, mert az istenszolgákat ugyanazoknak mondják. (Strabón X. 3,7 C 466 -Földy József fordítása) [113]

DÉMÉTÉR KABEIRAIA ÉS A KABEIROSON

Démétér Kabeiraia és Koré Kabeiraia szent berkébe csak a beavatottak léphetnek be. Ez a berek körülbelül hét sztadionnyi távolságra van a Kabeirosok szentélyétől. Akik szeretnék hallani, hogy milyenek a Kabeirosok, és hogy milyenek az ő és Métértiszteletére tartott szent cselekmények (*drómena*), nézzék el nekem, hogy nem beszélek róla. Egyáltalán semmi akadály sincs annak, hogy elmondjam, mit mesélnek a szent cselekmények eredetéről a thébaiak. Volt egy város azon a vidéken, Kabeirosoknak nevezett férfiak laktak. Démétér, amikor Prométheushoz, a Kabeirosok egyikéhez és annak fiához, Aitnaioshoz érkezett, rájuk bízta a feladatot. Hogy milyen volt a megbízatás és a vele kapcsolatos dolgok, nem lenne jámbor dolog, ha leírnám. A misztérium tehát Démétér ajándéka. Az epigonosok hadjárata és Théba eleste után az argosiaiak távozásra kényszerítették a Kabeirosokat, és az avatás is megszűnt egy időre. Később azonban Pelargé, Potnieus lánya és férje, Isthmiadész újjáalapították a szertartásokat, de (a kultuszt) egy bizonyos Alexiarusnak adták át. Midőn Pelargé az ősi határokon kívül megkezdte a beavatást, Télondész és a még élő Kabeirosok azonnal visszatértek Kabeireiába. A dódonai jósdá egyéb megbízatások mellett az égő áldozat bemutatását - egy vemhes áldozati állat feláldozását - is Pelargéra bízta. A Kabeirosok haragja könyörtelen az emberekkel szemben, amint ez többször is megmutatkozott. A thébai szent cselekményeket ugyanis Naupaktosban magánemberek megpróbálták utánózni, de hamarosan törvényszék elé kerültek. Azok, aki Xerxész hadseregéből Mardóniosszal együtt Boiótiában maradtak, midőn a nagy kincsek gyors megszerzésének reményében behatoltak a Kabeirosok szentélyébe - nekem úgy tűnik, hogy leginkább az istenség iránti megvetésből -, azonnal megzavarodtak, és a tengerbe veszttek, vagy a sziklákról a mélybe vetették magukat. (Pausanias IX. 25,5-9)

A SZENT LÁDA

A Korybasokat Kabeirosoknak is nevezik, és Kabeirosok misztériumáról beszélnek. A két testvérgyilkos ugyanis magához vette a ládát, amelyben Dionysos hímtagja volt elhelyezve, és azt mint tisztességes kereskedők Tyrréniába vitték. Itt időztek mint menekültek, és megismertették a tyrrénekkel azt a sokak által követett vallási tanítást, amely szerint a ládát és a hímtagot kultikus tiszteletben kell részesíteni. (Clemens Alexandrinus: Protreptikos II. 19,4) [114]

A SMYRNAI BACCHOS-MISZTÉRIUMOK SZABÁLYZATA

...tés, Menandros fia, a theophantész ajánlotta fel.

Valamennyien, akik Bromios temenosába vagy szentélyébe beléptek, csecsemő kitételét követő

negyven napon át maradjatok távol, nehogy megnehezteljen (az isten), asszony vetélése esetén ugyanannyi napig, ha saját házanépéből ragad el valakit a halál és a sors, zárják ki a propyleionból a hónap egyharmadáig, ha másoknál történik valamilyen fertőzet, maradjon távol három napig a haláleset után, nehogy gyászruhában járuljon az Úr oltáraihoz, ne nyúljon szabálytalan áldozatokhoz, a Baccheia alkalmával ne tegyen tojást²⁴⁰ a lakomához, és ne áldozzon szívet²⁴¹ a szent oltárokon, tartózkodjon a mentától(?),²⁴² amelyet ... (hiány) ... babnak titánok (magvából származó?) gyűlöletes sarjától tiltsák el a beavatottakat, ... (hiány) ... azokon a napokon, amikor a beavatottak áldoznak, tilos nádsípokkal zajt csapni... (hiány) ... tilos hordani... (SEG 14,752 = LSAM nr. 84 = Petzl nr. 728)

KELETI EREDETŰ KULTUSZOK

A Mediterráneumban már a görög történet klasszikus kora előtt szokássá vált, hogy az idegenbe hajózók a nagy kikötőkben templomot emeltek saját isteneiknek, hogy ott hálát adjanak a szerencsés hajózásért, és hálájuk jeléül fogadalmi ajándékot adományozzanak az isteneknek. A keleti partokat felkereső görögök már a Kr. e. 8. században egy kis ión oszlopos szentélyt építettek valamelyik görög istenségnek a szíriai Tell Sukasban, majd később, a Kr. e. 6. században az egyiptomi Naukratisban honosították meg Apollón, Zeus, Héra és a Hellénion-szentélyben valamennyi olymposi istennek a kultuszát. A görög földre igyekvő egyiptomiak legkésőbb a klasszikus korban Isisnek (IG² 337), a föníciaiak pedig a kitioni Astarténak ajánlottak fel templomot a Peiraieus kikötőben.

APHRODITÉ- (ASTARTÉ-) SZENTÉLY ALAPÍTÁSA A PEIRAIEUSBAN

Felirat. Kr. e. 333/2

Istenek!

Nikokratés archónsága alatt, az Aigéis első prytaneíája idején. A paredrosok²⁴³ közül a phégaiai Theophilos vezette le a szavazást. A bulé így határozott, a javaslatot a sypaléttosi Antidotos, Apollodóros fia nyújtotta be. A kitioniak kérésére vonatkozólag, ami az Aphrodité-szentély²⁴⁴ alapítását illeti, úgy döntött a bulé, hogy az [115] első népgyűlés vezetésére kisorsolt proedrosok vezessék azokat a nép elé, és hallgassák ki őket, s a bulé véleményét egyeztessék a népével, mivel a bulé úgy látja jónak, ha a nép meghallgatja a kitioniak kérését a szentély építésére vonatkozólag és az esetleges athéni hozzászólónak a tanácsát, s úgy dönti el, mit tart a legjobbnak.

Nikokratés archónsága alatt, a Pandionis második prytaneíája idején, a proedrosok közül a philaidaibeli Phanostratos vezette le a szavazást. Így határozott a nép, a javaslatot a butadaibeli Lykurgos, Lykophrón fia nyújtotta be. A kitioni kereskedők kérését illetően, akik bebizonyították, hogy kérésüket az Aphrodité-szentély alapítására alkalmas terület megszerzésére vonatkozólag a törvény lehetővé teszi, a nép úgy döntött, hogy adjanak területet a kitioni kereskedőknek, ahol felépíthetik az Aphrodité-szentélyt, úgy, ahogy az egyiptomiak is szentélyt emeltek Isisnek.

²⁴⁰ A tojást az orphikusok és a pythagoreusok mint az élet forrását tiszteletben tartották. (Plutarchos: Quaestiones convivales 635 E 5-7)

²⁴¹ Talán mert az orphikus mítosz szerint Dionysos szívet Athéna megmentette a titánoktól.

²⁴² Más olvasat is lehetséges.

²⁴³ A Kr. e. 4. században 9 proedrost választottak abból a kilenc phyléből, amely az év adott szakaszában nem teljesített szolgálatot, mivel a tizediken volt a prytaneia sora. Ezek vezették le a bulé, illetve a népgyűléseit.

²⁴⁴ A ciprusi Kition (mai Larnaka) kereskedői nyilvánvalóan az Aphroditéval rokon Astarté istennőnek akartak szentélyt építeni, hogy Athénba látogató honfitársaik ott is könyöröghessenek saját istennőjükhöz. Ez egyébként az archaikus kortól kezdve általános gyakorlat volt a Kelet-Mediterráneumban.

AZ ISIS ÉS OSIRIS KULTUSZ AITOLÓGIAI MONDÁJA

A mítosz szerint Osiris az ősi időkben a földön uralkodott, s később lett az alvilág ura. Az alább olvasható történet sok hasonlóságot mutat az eleusisi Déméter-mítosszal, s minden valószínűség szerint a görögországi Isis-misztériumokban előadott, titkos szent dráma alapanyagát képezte. Osiris pedig mindjárt uralkodása elején eltérítette az egyiptomiakat a nehéz és primitív életmódtól, megismertette velük a föld terményeit, törvényeket adott nekik, és megtanította őket arra, hogyan kell tisztelni az isteneket. Később beutazta az egész földkerekséget, megszelídítette, s ehhez a legkevésbé sem volt szüksége fegyverekre, a legtöbb népet rábeszéléssel, jó szóval győzte meg, valamint különböző dalokkal és zenével elbűvölve nyerte meg az embereket magának. Ezért a görögök úgy vélik, hogy Dionysos-szal azonos. Amíg távol volt, Typhón semmiféle lázadást nem tudott szítani, mert Isis igen éberben őrködött, és erősen figyelt; amikor azonban visszatért, Typhón cselt vetett neki úgy, hogy szerzett még hetvenkét összeesküvő társat, továbbá segítőtje volt az akkoriban éppen ott tartózkodó etióp királynő is, akit Asónak neveznek.

Titokban lemérték Osiris testét, készítettek a méretére egy szép és gazdagon díszített ládát, s bevitték a lakomára. Miután mindnyájan örvendeztek a [116] látványnak, és csodálták a ládát, Typhón tréfásan megígérte, hogy annak adja ajándékkul, aki befekve éppen egyenlő nagyságú vele. Mind megpróbálták egyenként, sorjában, de egyiknek sem felelt meg, ekkor Osiris is belelépett, és lefeküdt. Az összeesküvők rárontottak, lecsapták a láda fedelét, kívülről szögekkel erősítették meg, és forró ólommal öntötték le. Kivitték a folyóra, és a tanisi torkolaton keresztül a tengerbe eresztették... Isis pedig tanácstalanul bolyongott mindenfelé, senki mellett sem ment el úgy, hogy meg ne szólította volna...

Ezután Isis megtudta, hogy a ládát a tenger Byblos vidékén vetette partra, s a hullámverés gyengéden egy *ereikébokorra* (= hanga) tolta. Az ereiké rövid idő alatt szép, nagy, fiatal fává nőtt, beburkolta, körülötte, s elrejtett belsejében a ládát. A király bámulva a fa nagyságát, körülvágatta a törzsét, amely úgy körülvette a koporsót, hogy nem lehetett látni, majd támasztékul házának teteje alá állította.

A hagyomány szerint, miután Isis a hír isteni fuallata révén értesült erről, Byblosba érkezett, szegény asszonyként, könnyezve leült a forráshoz, és senkivel sem elegyedett szóba, csak a királynő szolgáloit üdvözölte szívélyesen és barátságosan... Az istennő elkérte a tetőt tartó oszlopot; könnyedén kiemelte, levágta róla körben az *ereikét*, majd fehér vászonba burkolva s olajbalzsamot öntve rá a királyi párra bízta azt. A byblosiak még ma is tisztelik ezt az oszlopot, amely Isis szentélyében fekszik. Aztán Isis ráborult a koporsóra, és olyan keservesen sírt, hogy a király kisebbik fia belehalt. Az idősebbiket pedig Isis magához vette, a koporsót csónakba helyezte, és eltávozott.

Amikor pedig Isis elment fiához, Hóroshoz, aki Butóban nevelkedett, a koporsót egy félreeső helyen hagyta. Typhón, aki éjszaka holdfénynél vadászott, rátalált a koporsóra, felismerte a holttestet, tizennégy részre szaggatta, és szétszórta mindenfelé. Isis pedig értesülve erről, papyrus csónakkal behajózta a mocsaras vidéket, hogy megtalálja a csonkokat... Isis Osiris testrészei közül csupán szeméremtestét nem találta meg... (ezért) egy utánpótlást készített helyette, és a *phalloszt* meg is szentelte; ennek tiszteletére még ma is ünnepeket rendeznek az egyiptomiak. (Plutarchos: Isis és Osiris 13-18 -Wojtilla Ágnes fordítása)

ISIS ÉS OSIRIS TERMÉSZETE

Úgy véljük, hogy ezek az istenek (Isis és Osiris) együttesen urai a jónak és minden, ami a természetben szép és jó, általuk létezik, mert az isten adja a kezdeteket, az istennő viszont átveszi és elosztja azokat.

Ily módon szállhatunk szembe a sok földhözragadt gondolkodású emberrel is, akik ezeket az istenekről szóló tanításokat szeretik a légkör évszakonkénti változásaival vagy a termények sarjadásával, elvetésével és szántásával kapcsolatba hozni, és azt mondják, hogy Osiris van eltemetve, amikor a mag elrejtve a földben rejtőzik, de tüstént feléled és újból megjelenik, amikor

a csírázás kezdődik. (Plutarchos: Isis és Osiris 64-65 -Wojtilla Ágnes fordítása) [117]

AZ ISIS-MISZTÉRIUMOK ALAPÍTÁSA

Osiris nővére, hitvese s egyben segítője, miután Typhón őrjöngését és dühét lecsillapította és megszüntette, nem nyugodott bele abba, hogy küzdelmei és harcai, amiken átesett, bolyongásai, valamint sok bölcs és bátor tette feledésbe és hallgatásba merüljön, hanem a legszentebb szertartásokba belevegyítette akkori szenvedéseinek képeit, értelmét, utánzását, és megszentelte ezeket a jámborság példájaként, és vigasztalásként a hasonló sorscsapások által sújtott férfiaknak és nőknek szentelte fel. Ő maga pedig és Osiris jó daimónokból erényük révén istenekké változtak, miként később Héraklés és Dionysos, mind istenekhez, mind daimónokhoz illő és helyesen elegyített tiszteletben részesülnek, és mindenütt hatalommal rendelkeznek, de különösen a föld feletti és a föld alatti régiókban. (Plutarchos: Isis és Osiris 27 - Wojtilla Ágnes fordítása)

A MISZTÉRIUMOK IDŐPONTJA

A görögöknél is csaknem ugyanabban az időpontban sok hasonló megy végbe ahhoz, amit az egyiptomiaknak tesznek szent rítusaikban. Athénban is az asszonyok Thesmophoria ünnepein a földön ülve böjtölnek; a boiótok pedig Achaia csarnokait mozgatják, szomorú ünnepnek nevezve ezt, mivel Démétér a Korénak az alvilágba menetele miatt gyászban volt. Ez pedig a vetési hónap, ami a Pleiasok idején van, s amit az egyiptomiak Athyrnek, az athéniaiak Pyanepsiónnak,²⁴⁵ a boiótok pedig Damatriosnak hívnak. (Plutarchos: Isis és Osiris 69 -Wojtilla Ágnes fordítása)

IMA ISISHEZ

Isisnek és isteni férjének, Osirisnak tiszteletét a hellenisztikus korban maguk a görögök is átvették és átalakították. Isis alakja lassan felvette a mindenség királynőjének (Panthea) vonásait, akinek minden jót köszönhet az emberiség. A több változatban ránk maradt litánia egyik részletében így nyilatkozik Isis az emberiségnek tett jótéteményeiről:

Én vagyok Isis, az egész föld úrnője, s én Herméstől tanultam, és Hermésszel én találtam fel az írást, mind a szentet, mind a népit, hogy ne legyen minden ugyanazzal írva.

Én rendeltem és hoztam törvényeket az emberek számára, amelyeket senki sem tud megváltoztatni. [118]

Én vagyok Kronos legidősebb lánya.

Én vagyok. Osiris király felesége és nővére.

Én találtam fel a gyümölcsöt az emberek számára.

Én vagyok Hóros király anyja.

Én vagyok, aki felemelkedik a Kutya csillagzat²⁴⁶ alatt.

Én vagyok az, akit az asszonyok istennőjüknek neveznek.

Számomra épült Búbastis városa.

Én választottam el a földet az égtől.

Én jelöltem ki a csillagok pályáját.

Én rendeztem el a nap és hold járását.

Én találtam fel a hajózást.

Én tettem erőssé az igazságosságot.

Én vezettem egymáshoz asszonyt és férfit.

Én rendeltem úgy, hogy az asszonyok a tizedik hónapban gyermeket szüljenek.

Én rendeltem el, hogy a gyermekek szeressék szüleiket.

Én szabtam büntetést azokra, akik nem szeretik szüleiket.

Én szüntettem meg testvéremmel, Osirisszal az emberevést.

²⁴⁵ Október táján.

²⁴⁶ Sirius csillag.

Én tártam fel a beavatási szertartásokat az emberek számára.
Én tanítottam meg, hogy tiszteljék az istenek képmásait.
Én alapítottam az istenek szent helyeit.
Én vettem véget a zsarnokok uralmának.
Én szüntettem meg a gyilkosságokat.
Én készítettem arra a férfiakat, hogy hogyan szeressék az asszonyokat.
Én tettem az igazságot az aranyból és ezüstből erősebbé.
Én rendeltem úgy, hogy az igazságot tartsák szépnek.
Én találtam fel a házassági köteléket.
Én jelöltem ki nyelvüket a görögök és a barbárok számára.
Én tettem azt, hogy a szép és a rút természetből fogva megkülönböztethetők legyenek.
Én rendeltem el, hogy semmi sem legyen tiszteletreméltóbb, mint az eskü.
Én szolgáltatam ki azt, aki gonoszat tervezett mások ellen, annak kezébe, aki ellen cselekedett.
Én szabtam ki büntetést azokra, akik igaztalanságot cselekszenek.
Én rendeltem el, hogy könyörüljenek a segélykérőknél.
Én védelmezem az igazságos öröket.
Velem győzedelmeskedik a jog.
Én vagyok a folyók, a szelek és a tengerek királynője.
Senki sem részesül tiszteletben tudtom nélkül [119]
Én legyőzöm a végtet.
A végtet engedelmeskedik nekem.
Üdv neked, Egyiptom, amely tápláltál engem!"
(Bulletin de correspondance hellénique LI, 1927, 379-8 -Sarkady János fordítása)

BEAVATÁS ISIS MISZTÉRIUMAIBA

Apuleius Metamorphoses című regényének hőse így számol be élményeiről:

A főpap - mikor kijelentése szerint az ideje elérkezett - nagy papi kísérettel elvezetett a legközelebbi fürdőbe, ott előbb engedett a szokott módon megfürdenem, aztán az istenek bocsánatát esdette rám, végiglocsolt s hófehérre tisztított, végül visszakísért a templomba. Kétharmad része eltelt már a napnak, s ekkor odaállított az istennő lábai elé, s halk hangon néhány parancsot adott - amelyeket elárulnom nem szabad -, aztán mindenkinek füle hallatára hangosan lelkemre kötötte, hogy tíz álló napig egyfolytában tartózkodjam az étkezés gyönyöreitől, húsételt ne egyem, bort ne igyam.

Áhítatos önmegtartóztatással lelkiismeretesen teljesítettem a parancsait, s így ért el a szentséges felavatásomra megszabott nap. Amint a nap estére hajlott, íme, innen is, onnan is rengeteg ember csődül össze, s az istentisztelet ősi hagyománya szerint mindegyik másféle ajándékkal kedveskedik. Most minden avatatlan eltávolítanak, engem nyers lenvászon lepelbe öltöztetnek, s a főpap kézen fogva bevezet a szentély legbelsejébe. Bizonyára izgatottan veted föl itt a kérdést, kíváncsi olvasóm, hogy ezután mi szó esett és mi történt. Elmondanám, de elmondanom nem szabad, megtudhatnád, de meghallanod nem szabad. A szentségtörő kíváncsiságodért bűnhődést vonnának magukra a fülek s a nyelvek egyaránt. De talán áhítatos vágyakozás csigázott föl, s ezért hosszas izgalommal nem gyötörlek. Halld meg tehát, és hidd el, mert ez a színigazság: a halál határán jártam, Proserpina küszöbét tapostam, végigmentem az összes elemeken, s visszatértem, láttam éjfélkor hófehér fényben szikrázni a napot, odajárultam az alvilági istenek s az égi istenek színe elé, s színről színre imádtam őket. Íme, elmondtam neked mindent, s mégis bizonyos, hogy hiába hallod, egy szót sem értesz belőle.

Elmondom tehát azt, amit rá lehet bízni az avatatlanok értelmére szentségtörés nélkül. Fölvirradt a reggel, véget ért az avatónép, s én - miután felszenteltek tizenkét talárban - most kiléptem a templomba; most is meglehetősen különös ruhában voltam, de semmiféle fogadalom nem tiltja, hogy erről beszéljek, hiszen ugyanakkor a nagyszámú templomi közönség is láthatott. A templom kellős közepén az istennő szobra előtt faemelvény állott; erre kellett fellépnem. Minden [120] szem megakadt fátyol szövetből való, színesen hímzett ruhámon: vállamról hátul a sarkamig drága köpeny omlott alá. Akármerről vizsgált is körül valaki, mindenütt tarkabarka állatalakok

ékeskedtek ruhámon: itt indiai sárkányok, amott hyper-boreus griffek, amelyek a világ végén tenyésznek, s olyanok, mint a szárnyas madár. Ezt a ruhát a felszenteltek talárnak nevezik. Jobb kezemben lánggal égő fáklyát tartottam, fejemet pompás pálmaágból font koszorú övezte, amelynek levelei sugarak módjára szétálltak. Napisten-öltözetemben szobor módjára álltam ott. Most hirtelen szétvonták a függöny szárnyait, s a templom közönsége alig győzött a látvánnyal betelni. Ezek után pompás lakomákkal, jókedvű mulatozással ünnepeltem beavattatásom gyönyörűséges emléknapiját. Harmadnap ugyanilyen ünnepélyességgel megisméltődtek a szertartások, aztán vallásos reggeli volt, amivel szabályszerűen véget ért a beavattatás. Néhány napig még ott maradtam ezután, s az istennő szobrának közelében kimondhatatlan gyönyörűségeket éltem át, mert meghálálhatatlan jóságával elkötelezett magának. (Apuleius: Átváltozások XI. 23-24 - Révay József fordítása)

ISIS MINT GYÓGYÍTÓ ISTENSÉG

Azt mondják az egyiptomiak, hogy Isis sok gyógynövény felfedezője, és nagy tapasztalata van az orvoslás tudományában. Mivel a sors folytán halhatatlan, igen nagy gondot fordít az emberek ápolására, és az arra érdemeseknek álmukban nyújt segítséget, láthatóan is megmutatkozik, és jótékony hatást gyakorol a hozzá könyörgő emberekre. Azt mondják, hogy ezeknek tanúbizonyságaként jótékony cselekedeteket is fel tudnak hozni, nemcsak mítoszokat, mint a hellének. Szinte az egész oikumené, amely magáévá tette az ő tiszteletét a gyógyulásokban való részvétele miatt, igazolja őket. A szenvedőknek álmában jelenik meg, és ad tanácsokat a betegségekre vonatkozóan, és azok, akik hallgatnak rá, meggyógyulnak mintegy tanúbizonyságot téve. Sokakat megmentett, akikről az orvosok a betegség súlyossága miatt már lemondtak, számosan teljesen elvesztették látásukat, vagy más testrészüket, és azért menekültek hozzá, hogy a korábbi állapotukat helyreállítsa. (Diodóros I. 25,2-5)

ADÓNIS ÜNNEPE

Adónis neve a sémi 'adôn, „úr” jelentésű szóból származik, amelyből a görögök személynevet alkottak (vö. Josephus Flavius: Antiquitates Iudaicae V 121). Adónis genealógiáját illetően a görög mítoszok eltérnek egymástól, hol Phoinix, hol a föníciai király, Agénór, hol a szír király, Thoas, hol pedig a ciprusi fejedelem, Kynuras szerepel apaként. Az utóbbiról azt mesélték, hogy lánya, Smyrna, aki egy éjszaka apját félrevezetve, annak tudta nélkül vele hált, várandós lett, majd apjától való félelmében mirrhafává (*smyrna*) változott. Apja ekkor kettéhasította a mirrhafát, amelyből kipottyant Adónis. Aphrodité, akinek megtetszett a gyermek, az alvilág királynőjére, Persephonéra bízta a gyermek felnevelését. A férfit a serdülő Adónist aztán [121] mindketten magukénak szerették volna megtartani. Végül a szép ifjút vadászat közben egy vadkan ölte meg. Ennek emlékére az Adónis-ünnepeken évről évre elsiratták a halott Adónist. Az immáron istenként tisztelt Adónis első említésével Sapphó (Kr. e. 7. század második fele - 6. század első fele), lesbosi költőnő egyik versében találkozunk, amelynek mindössze egy sorrészlete maradt ránk. (168. töredék, ed. Lobel, E. - Page, D. L.) Az alábbi esemény az athéniaiak szicíliai expedíciójának előestéjén (Kr. e. 415 nyarának kezdetén) történik.

Sok nyugtalanságra adott okot az időpont is, amelyben a hajóhad útra kelt. Az asszonyok éppen akkor tartották Adonisz ünnepét, és a városban temetésre előkészített apró szobrok voltak kirakva, körülöttük az asszonyok mellüket verdesve gyászszertartásokat végeztek. Azok az emberek, akik az ilyen dolgokat meg szokták figyelni, vigasztalanok voltak, és féltek, hogy az útra kész, fényesen felszerelt és erőteljes duzzadó haderő gyorsan elhervad és megsemmisül. (Plutarchos: Nikias 13)

A rosszul kiválasztott időpontot teszi felelőssé a szicíliai kudarcért a tanácsos is Aristophanés Lysistraté című vígjátékában:

EGY TANÁCSOS

Most súl ki, hova vitt a nő-tivornya.
Dobpergetés, sűrű szabázi tor,
S Adónis-jajveszékelés a tetőn,
Melyről gyűlésben is hallottam egykor.
Demostratos szól, rossz napon: „jerünk
Szicíliaba”; de a táncoló nő
„Jaj, jaj Adónis”-t sír. Demostratos:
„Szedjünk Zakynthosból - úgymond - hadat”;
Holott az ittas nő a háztetőn
„Sirasd Adónist” jajgat. -Ám, kivitte
Az istenverte hóbortos gonosz.
Ím, erre vitt a női dáridó!

(Aristophanés: Lysistraté 359-370
- Arany János fordítása)

ADÓNIS KERTJEI

Adónis kertjei: a salátákról és a köményekről (mondják), amelyek magvait cserepekbe szórják. A felszínes és értéktelen dolgokkal kapcsolatban használt kifejezés.

Adónis kertjei: a csenevész, rövid életű, gyökereket nélkülöző dolgokra (mondják).

(Suda: *Adónidos képoi* címszavak) [122]

Attis és Adónis a növényekhez hasonlatosak. Attis a tavasszal megjelenő és a magzás előtt gyorsan elhervadó virágok jelképe - ezért áldozzák fel (hívei) férfiasságukat öncsonkítással, hogy megelőzzék a termés teljes beérését -, Adónis pedig az érett és learatott termésé. (Porphyrios: A szobrokról VII. 19)

S most ezt mondd meg: értelmes földműves, aki törődik a vetéssel, és azt akarja, hogy jó termés legyen, vajon nyáron Adónisz kertjeiben szánt-vet-e nagy komolyan, és örvendezik, amikor látja, hogy milyen szép lesz nyolc nap alatt, vagy pedig ezt játékból és az ünnep kedvéért teszi, ha éppen megteszi;²⁴⁷ amire ellenben komolyan gondja van, azt a földművelés szabályai szerint a megfelelő talajba veti, és örül, ha a nyolcadik hónapban egészen kifejlődik, amit vetett. (Platón: Phaidrosz 276b - Kövendi Dénes fordítása)

ADÓNISZ SIRATÁSA

Hitvesedet ne sirasd, Küthereia, a tölgyesek árnyán,
elhagyatott falevélravatal ne nyugossa Adóniszt:
teste legyen még holtan is ott, puha szép nyoszolyádon,
oly szép holtan is ő, oly szép, mint édesen alvó.
Lágy takaródba borítsd, ahol annyiszor érte az álom
melletted, teveled fáradva a szent szerelemben
színarany ágyad ölén, mely most is várja Adóniszt.
Szórd be virágkoszorúk puha szirmaival: vele haljon
- mint ahogy ő meghalt - a mezők valamennyi virága.
Önts rá szír kenetet, s balzsammal kend meg a testét,
vesszen a balzsam mind, ha Adónisz, a balzsamod elvész.

(Bión: Adónisz siratása 68-78
- Szepessy Tibor fordítása)

²⁴⁷ Ez arra mutat, hogy olykor férfiak is készítették „kertet” Adónisnak.

ADÓNISZ SIRATÁSA SZÜRAKUSZAIBAN

Úrnőnk, Ídalion s Bolgoi ligetét s az Erüx ős
ormait édes arany fényedbe vonó Aphrodité!
Fordul az év, s im Adóniszod a szigorú, örök Éjből
a csöndes Hórák felhozzák újra
Ó, ez a sziromözön az ezüsfonatú kosarakban!
S Szíria fűszerei! tartályuk arany s alabástrom!
Ami kalácsot a nők, lánglisztbe ezernyi virágot [123]
s mézet gyúrva, tüzes lapokon vagy finom olajban
csak süthetnek: mind ott van körülötte, madárként
vagy mint kígyó: ott csúszik vagy röpdös a képen!
Kész van a zöld lugas is; tetején habcsipkevirágú
könnyű köményből font kis Erószok víg hada szálldos,
mint mikor a csalogány fiai ugrálnak a fán és
szárnyaikat próbálva ágról-ágra szökellnek. –
Mennyi arany s ében! gyönyörű, hősín elefántcsont-
sas viszi Zeuszhoz az égbe a bortöltő Ganümedészt,
s hogy bíborlik amott az a két álompuha szőnyeg!
Mondja is a pásztor, a milétoszi, szamoszi büszkén:
„A mi juhunk gypján pihen a szépséges Adónisz!”
Küpris ez en nyugszik, azon meg a rózsakarú férj;
egy-két esztendő híján húszéves az ifjú,
ajka piroslik még, nem szúr csók közben az álla. –
Most pedig istennőnk örvendjen szép jegyesének.
Holnap ahogy esik a harmat, kimegyünk vele mind a
tajtékzó tenger partjára, kivisszük képét,
s ott, keblünk kitakarva, bokáig eresztve ruhánkat
és lobogó hajjal, harsogjuk a szélbe a gyászdalt:
- Csak téged hoz s visz szabad út, ó, édes Adónisz,
köztünk és Akherón közt
Elmegy édes Adón: de ahogy ma, szeress ezután is!
Mint most, drága barát; jőjj vissza jövőre barátként!

(Theokritos: Bukolika 15. Szürakuszai nők
az Adónisz ünnepen 100-103, 112-137, 143-144
- Szabó Lőrinc fordítása)

MÉN TYRANNOS KULTUSZA

Attikai felirat. Kr. u. 1. század

Mén az ókori Anatóliában tisztelt holdistenség volt, kultusza különösen Phrygiában és Lykiában vált népszerűvé. Itt a kultusz egy sajátos formájával állunk szemben.

A lykiai Xanthos Gaius Orbius fia szentélyt alapított Mén Tyrannos tiszteletére, miután az isten kiválasztotta őt.

Jó szerencsével!

Senki ne vigyen be tisztátalan dolgot. Meg kell tisztulni fokhagyma, disznó és asszony után. Tetőtől talpig megfürödve (a férfiak) még aznap beléphetnek. Havibaj után (a nő) a hetedik napon tetőtől talpig megfürödve beléphet. Halott (látogatása) után tíz nappal, (családi) haláleset után negyven nappal. Senki nem mutathat be áldozatot az alapító nélkül. Ha valaki ezt önkényesen megteszi, az isten [124] nem fogadja el az áldozatot. Meg kell adni az istennek a járandóságot; a jobb combot, az írhát, a fejet, a lábszárakat, a szügyet, olajat az oltárra, méceszt, tűzifát, és italáldozatot. Az isten legyen hálás azoknak, akik egyszerű szívvel szolgálják. Ha (az alapítót) valami sorscsapás éri, vagy gyengélkedik, vagy elköltözik, senki emberfia ne

szerezhesse meg (a szentélyt), csak az, akinek ő átadja. Aki hűtlenül kezeli, vagy kockáztatja az isten vagyonát, ha nem képes jóvá tenni, bírsággal tartozik Mén Tyrannosnak.

Aki a hónap hetedik napján áldoz az istennek, járjon el az előírások szerint. Kapja meg az áldozatból, amit hoz, a combot és a háthúst, a többi darabolják fel a szentélyben. Ha valaki áldozatot hoz az istennek, újholtól a hó tizenötödik napjáig (tegye). Ha valaki asztalt terít az istennek,²⁴⁸ a fele legyen az övé.

Jó szerencsével!

Ami pedig azokat illeti, akik *eranost* akarnak létesíteni Mén Tyrannos tiszteletére, az *eranistések* hasonlóképpen adják meg az istennek a járandóságot; a jobb combot, az irhát, egy *kytlé* olajat, egy *chus* bort, egy *choinix* lisztből készült *nastost*, három *ephierieiont*, két *choinix* lisztből készült *kollybont*²⁴⁹, zenei kíséretet, ha az *eranistések* asztalhoz heverednek, koszorút és gyapjúszalagot. Az isten legyen hálás az egyszerűen hozzá járulókhöz...²⁵⁰ (IG IP 1366)

A MAGÁNÉLET KULTUSZAI

AZ OIKOS

Először is kénytelenségből társulniuk kell azoknak, akik egymás nélkül nem tudnak megélni, pl. a nők és a férfinak nemzés céljából... aztán a természet szerinti vezető és alárendelt elemnek, egymás biztonsága céljából... a mondott két közösségből először is háznép (oikos) keletkezik... az ezután következő legközelebbi közösség pedig, mely több háznépből áll s nem napi szükségletek kielégítésére alakult: a falu (*kómé*)... A több faluból álló legfelsőbbrendű közösség az állam (*polis*), amely- hogy úgy mondjam - már a teljes, önmagában való kielégültség mértékét foglalja magában, s míg létrejöttének célja az életfenntartás, fennmaradásáé a boldog élet. (Aristotelész: Politika 1252a-b - Szabó Miklós fordítása) [125]

A CSALÁDFŐ HATALMA

Minden háznép a legidősebb családtagnak mintegy királyi uralma alatt él, s ugyanígy annak széttelepülései is, a vérségi kapcsolat folytán. Ez az, amit Homéros mond: „törvénykezik pedig ki-ki gyermekein és feleségén” (Odüsszeia IX. 114). „Tudniillik elszigetelten élő családokról érti ezt.” (Aristotelész: Politika 1252b - Szabó Miklós fordítása)

AZ OIKOS ÉS A KULTUSZ

Az emberek ugyanis városokba és törzsekbe tömörültek, minthogy természetüknél fogva társas lények, egyúttal azonban a kölcsönös haszon miatt is, és ugyanazon okokból látogatták a közös szentélyeket, mikor kisebb vagy nagyobb ünnepeket tartottak. Mert minden ilyen baráti összeköttetés az asztalközösséggel, az áldozati közösséggel és házközösséggel kezdődik. Minél többen jönnek össze, minél többfelől, annál nagyobbnak tartották a hasznát is. (Strabón IX. 3,5 C 419 - Földy József fordítása)

AZ AMPHIDROMIA

Amphidromia. Az ötödik napon tartják a csecsemők számára, amikor megtisztítják a kezüket, akik segédkeztek a szülésnél. A csecsemőt futva körülhordozzák a háztűzhely körül, a rokonok ajándékokat adnak, többnyire polipot és tintahalat. A tizedik napon adnak nevet. (Suda: Amphidromia címszó)

²⁴⁸ A görögöknél szokás volt „megvendégetni” az isteneket, ilyenkor asztalt terítettek az istenszobor előtt, s arra rakták az áldozati adományokat.

²⁴⁹ Különböző áldozati kalácsok vagy sütemények.

²⁵⁰ A felirat vége hiányzik.

ÉTKEZÉSI SZOKÁSOK AZ AMPHIDROMIA ALKALMÁVAL

Ephippos szerint Athénban a szülés után káposztát adnak a nőknek afféle védő-ételként. Később már nincs koszorú a kapuk előtt, sem pecsenyeillat nem csapja meg az ember orra hegyét Amphidromia lévén. Ilyenkor szokás szerint chersonésosi sajtszeleteket pirítanak, göngyölt káposztát (?) sütnek, kövér bárányok kis mellét párolják, örvös galambokat kopasztanak, és rigókat meg erdei pintyeket, kis tintahalakat pörkölnek kalmárpólipokkal együtt, puhára kiverik a szívókarokat, és sok vegyítetlen borral telt *kylixet* kiürítenek. (Athénaios: Deipnosophistai Epitomé II. 2.4,24-33. Vö. Deipnosophistai II. 70) [126]

ÁLDOZAT HÁZASSÁGKÖTÉS ALKALMÁVAL

Teleia. Héra Teleiát (Beteljesítő) és Zeus Teleiost tisztelik a házasságkötések alkalmával. A házasság ugyanis beteljesülés. Ezért *proteleiának* is nevezik a házasságkötések előtt bemutatott áldozatot. Ugyanis a természet szerint kettős az embernek kijutó beteljesülés. (Suda: Teleia címszó)

ÁLDOZAT HÁZ VÁSÁRLÁSAKOR

Ha valaki házat vásárol, Apollón Epikómaiosnak kell áldoznia. (Theophrastost idézi Stobaios: Florilegium IV 2, 20, 33)

AGASIGRATIS ALAPÍTVÁNYT HOZ LÉTRE CSALÁDJA HALOTTI KULTUSZÁNAK ÁPOLÁSÁRA KALAUREIÁBAN

Felirat. Kr. e. 3. század

Istenek!

Jó szerencsével!

Agasigratis, Teisias lánya az alábbiakra felajánlott Poseidónnak²⁵¹ háromszáz drachmát saját magáért, férjéért, Sóphanésért, fiáért, Sósiphanésért és lányaiért, Nikagoráért és Aristokleiáért: miután férjének, Sóphanésnak szobra mellett oltárt emeltek, a különbözőetből áldozzanak Poseidónnak és Zeus Sótérnak egy-egy tökéletes áldozati állatot, a különbözet hátramaradó részét pedig használják fel. Áldozzanak háromévenként Artemition hónap hetedikén. A megválasztott epimeletések pedig gondoskodjanak a többiről, hogy úgy mutassák be az áldozatot, hogy az a legtükételesebb legyen, az *exedrán*kál lévő szobrokat és Agasigratisnak a szentélyben lévő szobrát²⁵² tisztítsák meg és a lehető legszebben koszorúzzák fel. Amikor elszámolnak a kiadásokkal, esküdjenek meg, hogy helyesen és jogszerűen látták el epimeletési tisztségüket. (IG IV no. 840 = LSS no. 58) [127]

JÓSLATKÉRÉS THIASOS ALAPÍTÁSA ÜGYÉBEN EGY CSALÁD JÓLÉTÉÉRT HALIKARNASSOSBAN

Felirat. Kr. e. 300 táján

Poseidónios jóslatért küldött Apollónhoz megkérdezve,

Vajon neki és leszármazottainak - akár férfitől, akár nőtől (származnak) - mi lenne jobb és hasznosabb,²⁵³ ha megtennék és megcselekednék.

Az isten azt válaszolta, hogy az lesz jobb és hasznosabb, ha engesztelik és tisztelik Zeus Patróioszt, a Telméssost oltalmazó Apollóm, a Moirákat és az Istenek Anyját. Engeszteljék és tiszteljék Poseidónios és Gergis Jó Szellemét (Agathos Daimón) is; ha ezeket megteszik és fenntartják, az

²⁵¹ A kalaureiai Poseidón-szentély egy vallási szövetség központja volt. A halotti kultuszt szolgáló alapítványt Agasigratis nyilván ezért helyezte Poseidón védnöksége alá.

²⁵² A családtagok szobraikat tehát az *exedrán*kál, az alapítóét a szentélyben állították fel. Az *exedra* itteni jelentése bizonytalan, lehet terem, zárt vagy nyitott csarnok.

²⁵³ Jóslatkérő formula bevezető szavai.

jobb és hasznosabb lesz számukra.

Poseidónios, latroklés fia a saját gyermekeiért és azok gyermekeiért - akár férfitől, akár nőtől (származnak) - és azokért, akik feleségül veszik lányait, alapítványt hoz létre áldozatbemutatás céljából: Astypalaiában egy földbirtokot, amely határos Anthésszel és Damagétosszal,²⁵⁴ továbbá egy udvarházat, egy kertet, a síremlék körüli részeket, a Taramptosban²⁵⁵ lévő föld után járó gabonaadó felét, hogy bemutassák az áldozatot azon isteneknek, akikről a jóslatban szó volt. A papi tisztséget Poseidónios legidősebb férfi ági leszármazottja töltsse be, és legyen övé a haszonélvezet, fizessen évente négy adómentes aranyat. Poseidónios és leszármazottai, valamint azok, akik lányait feleségül veszik, úgy határoztak, hogy évente válasszanak maguk közül három epiménioszt, akik Eleutherios hónapban a paptól átveszik az alapítványból származó négy aranyat azok számára, akik elvégzik az áldozati szertartásokat. Ha nem fizet és nem akar haszonélvező lenni, az elzálogosított vagyonrész legyen közös, és az epiméniosok bocsássák áruba, a *temenos* pedig legyen közös, és az epiméniosok adják bérbe. A bérleti díj (*misthóma*) és a gabonaadó (*enérosion*) beszedői Hermaión hónapban két napig lássák el a papot, és biztosítsák az áldozathoz előírt dolgokat. Első napon áldozzanak Poseidónios és Gorgis Jó Szellemének kost, a második napon Zeus Patróosnak kost, a Telméssost oltalmazó Apollónnak kost, a Moháknak kost és az Istenek Anyjának kecskét. A pap kapja meg minden áldozati állat combját, a belsőségek negyedrészt, a többiből egyenlő részben részesüljön. Az epiméniosok, miután elegendő húst félretettek az étkezésem rész vevőknek és az asszonyoknak, vágjanak egyenlő részeket, és juttassanak belőle minden jelenlévőnek és távollévőnek. A lábakat és a fejeket tartsák meg maguk, az irhákat pedig adják el a *thiasos*²⁵⁶ résztvevőinek. A második napon számoljanak el a nép előtt, miután minden kiadást felírtak, és a fennmaradó összeget költsék a fogadalmi ajándékokra. A jóslatot, az alapítványt és a határozatot írják fel kőstélére, és állítsák fel a *temenos*ban. Aki mindezeket megteszi és fenntartja, annak adják meg a „jobbát” az istenek és az emberek. (SEG 15, 637 = LSAM 72) [128]

BAJELHÁRÍTÁS ÉS RITUÁLIS TISZTÍTÓ SZERTARTÁS

BAJELHÁRÍTÁS METHANÁBAN

Amit nagyon megcsodáltam Methanában, azt le is írom. Ha a Lips nevű szél a Saróni-öböl felől rázúdul a rügyező szőlőtőkékre, rügyeiket leszárítja. Amikor még csak felkerekedőben van a szél, két férfi egy teljesen fehér szárnyú kakassal ellentétes irányban körülfutja a szőlőskertet, mindkettő egy-egy fél kakast visz magával. Ott, ahonnan indultak, elássák a kakast. Ezt a Lips ellen találták ki.²⁵⁷ (Pausanias II. 34,2-3)

HERMÉS KRIOPHOROS SZERTARTÁSAI

Ami Hermés Kriophoros²⁵⁸ szertartásait, akit Promachosnak is neveznek, és az isten melléknevét illeti, azt mondják, Hermés egy kost hordozott körül a városfalak mentén, hogy egy ragályos betegséget elhárítson (a város lakóitól). Ezért készített Kalamis egy Hermés-szobrot kossal a vállán. Az az ephébos pedig, akit a legszebb alakúnak tartanak, Hermés ünnepén vállán egy báránnyal körbejárja a városfalat. (Pausanias IX. 22,1-2) [129]

A PERISTIARCHOS

Peristiarchos: az, aki (rituálisan) megtisztítja az (állami) tűzhelyet, a népgyűlést és a polist. A

²⁵⁴ Anthés Halikarnassos alapítója, itt egy róla elnevezett városrészről vagy elővárosról lehet szó. Damagétos gyakori dór férfinév, itt földrajzi fogalomként szerepel.

²⁵⁵ Taramptos kár nyelvű földrajzi névnek tűnik.

²⁵⁶ A *thiasos* tehát ebben az esetben rokonságon alapuló vallási kisközösség volt.

²⁵⁷ Pausanias itt egy tipikus bajelhárító szertartást ír le. Hasonló a funkciója az alábbi rítusnak is.

²⁵⁸ A Kriophoros melléknevét „Koshordozót”, a Promachos pedig „Előharcost” jelent.

tűzhelyről vagy a körüljárásról (nyeri nevét). Istros az Attika című művében azt mondja, hogy a *peristia* tisztító szertartást jelent, és a tisztító szertartást végzők a peristiarchosok. Ugyanis kívülről körüljárják közrevéve a hivatalos épületeket, és körbefutják.²⁵⁹ (Suda: peristiarchos címszó)

A PHARMAKOS IÓNIÁBAN

A görög *pharmakos* szó jelentései: fű, gyógyfű, méreg, bűnbak.

A pharmakos, a tisztítás ilyen szokás volt régen:
Ha az istenek haragja bajjal sújtott egy várost,
Akár éhség, akár dögvész vagy másfajta nagy csapás,
Áldozatul kijelölték, ki mind közt legrútabb volt,
Mint bűnbakot a városért, melyet a csapás sújtott.
Áldozatként kiállították egy kinyúló szirtre,
Sajtot adtak a kezébe, kenyeret és fügéket,
Utána hétszer ráverték a szeméremtagjára
Csalánnal, vad fügeágakkal és más vad növényekkel,
Végül vad fákból rakott máglya tűzén elégették,
S hamvát szélbe szórták, tisztítván a szenvedő várost.
A legjobban Hippónax írta le a szokást:
„A várost tisztítsák, s fügeággal verjék meg”,
S ugyanebben a versében még másutt is ezt írja:
„Tengerbe dobva és jól megkorbácsolva
Fügegallyal és csalánnal, mint egy pharmakost”;
És ismét más helyeken ezeket mondja versében:
„És őbelőle kell csinálni pharmakost.”

(Tetzés: Chiliades V 726-743
- Sarkady János fordítása)

A BŰNBAK LEUKAS SZIGETÉN

Itt van Apollón Leukatas temploma és az ugróhely, melyről azt tartják, hogy megszünteti a szerelmi vágyat... Ősi szokás volt a leukasiaknál, hogy évenként Apollón áldozati ünnepén erről a sziklacsúcsról bajelhárítás céljából ledobtak egy [130] gonosztevőt, miután előbb különféle szárnyakat és madarakat kötöztek rá, amelyek röpülésükkel az esést lassíthatták, lent pedig kis csónakokban körben állva sokan várták, s ha sikerült felfogni, amilyen jó állapotban csak lehetett, kitoloncolták a határon. (Strabón X. 2,9 C 452 - Földy József fordítása)

A BŰNBAK FELÁLDOZÁSA RHODOS SZIGETÉN ÉS CIPRUSON (KYPROS)

Metageitnión hónap hetedik napján embert áldoztak Rhodos szigetén. A sokáig uralkodó szokás aztán megszűnt. Az állam által elítéltek közül egyet a Kroniáig megtartottak, s amikor eljött az ünnep ideje, ezt az embert kivezették a kapukon kívüli területre, ott bort öntöttek rá, majd Aristobulé képmásával szemben megölték. A kyprosiaknál a korábban Salamisnak, jelenleg Korónisnak nevezett hónapban Agraulé Aphrodisiosnak, Kekrops és Agraulis nimfa lányának áldoztak embert. A szokás Diomédés koráig fennmaradt, aztán megváltozott, és az embert Diomédésnek áldozták fel. (Porphyrion: De abstinentia 2,54)

A PERIPSÉMA

Peripséma. Nyomok eltüntetése vagy megváltás. Így nevezték az évente tengerbe vetett ifjút az

²⁵⁹ Részben bajelhárítás a célja a tisztító szertartásnak is.

összes bajok eltávolítása érdekében. „Légy a mi *peripsémánk*.” Azaz menedék vagy megváltás. Úgy dobták a tengerbe, mint Poseidónnak bemutatott engesztelő-áldozatot. (Phótios: Lexicon *peripséma* címszava)

A PERISKYLAKISMOS

Kutyát, hogy úgy mondjam, valamennyi hellén tart, s egyesek tisztító szertartásnál áldozati állatként is használják, Hekaténak pedig egyéb (rituális) tisztítószerrel együtt kölyökkutyákat is rendelkezésére bocsátanak, és kölyökkutyákkal törölik körül azokat, akiknek megtisztulásra van szükségük. A tisztító szertartás ilyen formáját *periskylakismos*-nak nevezik. (Plutarchos: Quaestiones Graecae et Romanae 280 b 10 - c 4, vö. Romulus 21)

TISZTÍTÓ SZERTARTÁS VERSENYEKEN OKOZOTT SÉRÜLÉS UTÁN

Ha valaki verseny közben és nyilvános versenyjátékok alkalmával akaratlanul, akár azonnal, akár - az ütés folytán keletkezett sérülések által - később okozza valamelyik barátja halálát; vagy ugyanilyen módon háborúban vagy hadgyakorlat alkalmával, midőn a tisztviselők rendelkezése folytán akár pusztán testükkel, akár [131] fegyverekkel is utánozzák a harci tevékenységet: a tettes miután a Delphoiból kapott törvényes rendelkezés szerint megtisztul,²⁶⁰ ment legyen a vérbűntől. (Platón: Törvények 865 a-b - Kövendi Dénes fordítása)

BRANCHOS, A JÓS MEGTISZTÍTTJA A MILÉTOSI IÓNOKAT

Branchos a görög hagyomány szerint a didymai kultusz helyi jóspapja és a Branchidai papi nemzetség alapítója volt. Didymát a görögök Iónia legősibb szentélyei közé sorolták, a kultusz eredete minden jel szerint az ión vándorlást megelőző korszakra nyúlik vissza. A didymai templom mindvégig megőrizte egy sajátos alaprajzi formát, amely eltért a görög szentélyekétől; kívülről ión stílusú szentélynek hatott, belül viszont a bejáratától kétoldalt föld alatti folyosók vezettek az alagsori helyiségekhez, amelyek részben a jóslás céljaira szolgáltak, fent pedig egy hatalmas belső udvarba lépett a látogató, melynek közepén kis cella állt. A kerkyrai Apollodóros említi, hogy Branchos az alábbi verssorokat mondta. Miközben babérágakkal csapkodta a tömeget, hogy megtisztítsa őket a ragálytól, így kezdte a himnusz:

Zengjétek, gyermekeim, a messzelövő istent és istennőt!
A nép pedig úgyszólván zenei kíséretként vele zengte:
bedű, zaps, chthóm, pléktron, sfínx, knaxzbich, thiptés, flegmo, dróps.²⁶¹
(Clemens Alexandrinus: Strómata V 8,48,4)

GYÓGYULÁSOK ASKLÉPIOS EPIDAUROSZI SZENTÉLYÉBEN

ASKLÉPIOS EPIDAUROSZI SZENTÉLYÉBEN MEGGYÓGYÍTTJA PLUTOST

Az epidauroszi Asklépios-szentélyben történeteket parodizálja Aristophanész a Plutos című vígjátékában, amelyben Plutost, a gazdagság megvakult istenét teszi látóvá az orvosisten. Karion, aki ébren marad, kilesi a történeteket, amelyeket az epidauroszi feliratok tanúságtétele szerint mások álmukban láttak. Ebből idézünk két részletet: [132]

KARION
Aztán az isten berkéhez siettünk;
S áldozva zsengét oltárán: lepényt,

²⁶⁰ Azaz rituális tisztító szertartáson esik át.

²⁶¹ Vagyis érthetetlen szavakat énekeltek.

„Szentelt pogácsát Héphaist' lánginak":
Lefektetők Plutost szokás szerint,
S mellé magunknak is vackot veténk.
NŐ

Voltak segélyért esdők mások is?
KARION

Volt, egy Neoklides, ki vak ugyan,
De lopni jobban lát, mint a szemes;
S mások sokan még, mindenféle bajban
Sinlők. Hogy aztán, a mécesst eloltva,
Parancsolá a templom őre, hogy
Feküdjünk, és ha zajt veszünk is észre,
Ne szóljunk: mind lefekvénk csöndesen.

KARION

Ő meg körüljárt méltóságosan
S mind sorra nézte a betegeket
Majd a legénye kőmozsárt teve
elé, ütővel, és szekrényt...
Előbb is Neoklides szemének
dörzsölt kenőcsöt, három ténoszi
fokhagyma főt vetvén belé; továbbá
Aszattal, ebtéjjel vegyítve, törte
Mozsárban, és ecettel felelesztve,
Kifordítá pilláit, úgy kéné meg,
Hogy jobban fájjon. Ő pedig nagyot
Bődült, s ugrott, szaladt; hanem az isten
Mosolyogva szóla: ülj itt, kenve már:
Hogy több gyűlésben izgágát ne tégy!

NŐ

De mily derék s bölcs honfi az isten!

KARION

Akkor pedig Plutónnak ülve mellé,
Előbb is megtapintá a fejét;
Majd tiszta golycsot vevén a szeme- [133]
héját letörlé; Panakeia meg
Arcát fejét bársonnyal fedte be.
Cuppanta egyet ajkával az isten,
Mire a szentélyből két roppant kígyó²⁶²

Rohant ki

NŐ

Óh, szerelmes istenek!

KARION

Szépen becsúsztak a bársony alá
S körülnyalák pilláit, úgy hiszem;
S előbb mint tíz pohár bort te kiinnál,
Felállá Plutos, látva, asszonyom.
Én örömömbe' tapsolék, s uram
Költém, - azonban kígyóstul az isten
Nagy-hirtelen már a szentélybe tűnt.

(Aristophanés: Plutos 655-667, 705-708, 712-737)

²⁶² A gyógyulni vágyók álmukban gyakran láttak kígyót, melyet Asklépiosz szent állatának tartottak a görögök, s hitük szerint a gyógyításban is része volt.

AZ EPIDAUROSI ASKLÉPIOS-SZENTÉLY FELIRATAI

A szentély területére lépett a következő felirat fogadta:

TISZTA (HAGNOS) LEGYEN AZ ILLATOS SZENTÉLYBE BELÉPŐ
A TISZTASÁG PEDIG A GONDOLATOK BŰNTELENSÉGÉT (HOSIA) JELENTI
(Clemens Alexandrinus: Strómata V. 1.13,3)

A hívek először a szent forrásnál estek át rituális tisztító szertartáson, majd áldozatot mutattak be. Akinek nem tellett áldozati állatra, áldozhatott az istennek valamilyen terményt vagy kalácsot. Az istenhez forduló, tanácsot kérő vagy gyógyulni vágyó zarándok a templomtól északra lévő csarnokban, az *abaton*ban töltötte az éjszakát, és álmában kapta meg az útmutatást vagy a kezelést. A hívek olykor gyógyult testrészeik képmását is felajánlották Asklépiosnak. A latin kifejezéssel incubationak ("bennalvás") nevezett esemény eredményeiről számos fogadalmi tábla számol be. Íme néhány példa. [134]

Ambrosia Athénból, fél szemére vak. Könyörgőként járult az isten elé, de mikor körüljárta a templomot, gúnyolódott a különböző hihetetlen gyógyulások felett: lehetetlen, hogy sánták és vakok pusztán álmok útján meggyógyuljanak. Alvás közben azonban álmodott. Úgy tetszett, hogy az isten ott áll felette, és azt ígéri, hogy meggyógyítja; de viszonzásul egy ezüstdisznót kell felajánlania a szentélyben, ostobasága emlékeztére. Ezt mondva felvágta beteg szemét, és orvosságot öntött bele. És mikor reggel lett, ő gyógyultán távozott. (IG IV. I² 121 (IV) -Sarkady János fordítása)

A néma fiú. Némasága miatt segítséget keresve jött a szentélybe. Amint bemutatta az első áldozatot, és elvégezte a szokásos szertartásokat, az áldozati szolga így szólt a fiú apjához: Megígéred, hogy ha teljesül a kívánságod, egy éven belül bemutatod a kötelező áldozatot mint gyógyítási díjat? Ekkor a fiú hirtelen felkiáltott: Megígérem. Az apa azonban megdöbben, és rászólt, hogy mondja még egyszer. A fiú ismét megszólalt, és ettől kezdve meggyógyult. (IG IV. I² 121 (V) -Sarkady János fordítása)

Pandaros Thessaliából, homlokán bélyeggel.²⁶³ Ez bent aludt és álmodott. Úgy tetszett neki, mintha az isten bélyegét szalaggal bekötné, és megparancsolná neki, hogy a szentélyből kimenve vegye le és ajánlja fel a templomnak. Amint reggel lett, kiment, levette a szalagot, és homloka megtisztult a bélyegtől. A betűk átmentek a szalagra, amelyet fel is ajánlott a templomnak. (IG IV. I² 121 (VI) -Sarkady János fordítása)

Echedóros a sajátjaihoz megkapja Pandaros bélyegét is. Ez pénzt kapott Pandarostól, hogy helyette ajánlja fel Epidauróban az istennek, de nem fizette ki. Alvás közben ezt az álmodta: Azt álmodta, hogy az isten odament hozzá, és megkérdezte, kapott-e pénzt Pandarostól, hogy felajánlja a templomnak. Ő erre azt felelte, hogy semmit sem kapott, de ha őt meggyógyítaná, képet ajánlana fel neki. Erre az isten Pandaros szalagját a bélyegei köré kötötte, és megparancsolta, hogy a szentélyből kilépve vegye le a szalagot, mossa le a homlokát a forrásnál, és aztán nézzen a vízbe. Amint reggel lett, kiment a szentélyből, és levette a szalagot. A szalagon azonban nem voltak rajta a bélyegek. Sőt ahogy a vízbe pillantott, látta, hogy homloka a saját bélyege mellé még Pandaros betűit is megkapta. (IG IV. I² 121 (VII) - Sarkady János fordítása) [135]

Euphanés, epidaurusi fiú. Ez vesekőbántalmakban szenvedett, és a templomban aludt. Ekkor úgy tűnt fel neki, mintha az isten odalépne hozzá, és így szólna: Mit adsz nekem, ha meggyógyítalak? Ő így felelt: Tíz játékkockát. Az isten erre felnevetett, és megígérte neki, hogy megszabadul fájdalmától. Másnap egészségesen távozott. (IG IV. I² 121 (VIII) - Sarkady János fordítása)
A serleg. Egy szolga ment a szentély felé. Amikor még tíz sztadion távolságra volt, elesett. Ahogy feltápászkodott, kinyitotta a kosarát, és megnézte a szétört holmikat. Amikor látta, hogy az a

²⁶³ Eszerint Pandaros vagy szökött, vagy más büntett miatt megbélyegzett rabszolga volt.

serleg is összetört, amelyből a gazdája inni szokott, nagyon elszomorodott. Nekiült, hogy összerakja a cserepeket. Munka közben meglátta őt egy útonjáró, és így szólt hozzá: Mit próbálgatod hiába, te szerencsétlen, összerakni ezt a serleget? Azt még az epidauroszi Asklépios se tudná helyrehozni. Amint a fiú ezt meghallotta, beletette a cserepeket a kosarába, és elindult a templom felé. Ahogy megérkezett oda, kinyitotta a kosarat. Elővette a serleget -, és az ismét ép és egész volt! Ekkor jelentette gazdájának, mi történt, és mit beszéltek, az pedig, miután meghallgatta, az istennek ajánlotta fel a serleget. (IG IV. I² 121 (X) — Sarkady János fordítása)

A sánta Nikanór. Míg a templomban ült éber állapotban, egy fiú elkapta a mankóit, és elszaladt velük. Ekkor ő felugrott, utána futott, és ettől kezdve egészséges volt. (IG IV. I² 121 (XVI.) - Sarkady János fordítása)

Egy ember, akinek lábujját egy kígyó gyógyította meg. Lábujján rosszindulatú daganat volt, és emiatt nagyon rosszul érezte magát. Szolgái naponta kivitték, és egy székre ültették le. Amint elszunyókált, közben egy kígyó csúszott elő a szentélyből. Nyelvével meggyógyította a daganatot, és visszabújt a szentélybe. Felébredés után már egészséges volt, és elmesélte, mit álmodott: egy szép alakú ifjú gyógykenőcsöt tett a lábára. (IG IV. I² 121 (XVII.) - Sarkady János fordítása)

A halieisi Alketas. Ez vak volt, és álmot látott. Azt álmodta, hogy az isten odamegy hozzá, és kinyitja a szemeit, s ekkor először a szent liget fáit látta meg, másnap gyógyultán távozott onnan. (IG IV. I² (XVIII.) - Sarkady János fordítása)

A mytilénéi Héraieus. A fején már nem volt egy szál haja sem, de az állán annál nagyobb volt a szakálla. Mivel a többiek kigúnyolták, szégyenkezett, és a templomban aludt. Az isten gyógyszerrel kente be a fejét, és elérte, hogy kinőtt a haja. (IG IV. I² (XIX) - Sarkady János fordítása)

A hermiónéi Lysón, vak fiú. Éber állapotban volt, amikor az egyik kutya, amelyet a szentélyben tartottak, megnyalogatta a szemét, és gyógyultán távozott onnan. (IG IV. I² 121 (XX) - Sarkady János fordítása) [136]

A spártai Arata, vízkóros. Amíg ő Spártában maradt, anyja aludt a szentélyben, és álmot látott. Úgy tetszett neki, mintha az isten levágná lánya fejét, és testét nyakával lefelé felakasztaná. Amikor sok nedvesség folyt ki, levette a testet, és a fejet visszaillesztette a nyakra. Ezután az álom után hazatért Spártába, és lányát, aki ugyanezt az álmot látta, egészségesen találta. (IG. IV. I² 122 (XXI) - Sarkady János fordítása)

A thasosi Hermón. Ez vak volt, meggyógyult, de később nem fizetett semmi díjat. Ezért az isten ismét vakká tette. Amint azonban visszajött, és a templomban aludt, az isten ismét meggyógyította. (IG IV. I² 122 (XXII) -Sarkady János fordítása)

...Kleó öt éven át volt teherben. Amikor öt éve terhes volt, az istenhez jött könyörögve, és a szentélyben aludt. Ahogy onnan kijött, és kívül került a szent körzeten, tüstént gyermeket szült, aki amint megszületett, maga mosakodott meg a forrásban, és anyjával együtt járkált. Miután ez történt vele, fogadalmi ajándékára a következőket írta fel: Itt nem a kép nagysága csodás, hanem isteneinké: terhét méhében hordozta Kleó ötödéve, s meggyógyították őt, ahogy itt elaludt. (IG IV. I² 121 (I) - Szilágyi János György fordítása)

Egy férfinak daganat volt a hasüregében. Amikor benn aludt (a szentélyben,) úgy látta, hogy az isten megparancsolja a kíséretében lévő szolgáltnak, hogy fogják őt, amíg felnyitja a hasüregét. Erre ő elfutott, azok azonban megfogták, és a műtőasztalhoz kötözték. Ezután Asklépios felvágta a hasát, kimetszette a daganatot, majd visszavarrra a hasát és feloldotta a kötelékeit. Ezután gyógyultán távozott. Az *abaton* padlózata pedig tele volt vérrel. (IG IV. I² 122 (XXVII) - A szerző fordítása)

Egy férfi, akinek az ujjai egy kivételével bénák voltak, oltalomkérőként ment a szentélybe. Amikor azonban meglátta a fogadalmi táblákat a szentélyben, kételkedett a gyógyulásokban és gúnyolódott a feliratokon. Amikor mégis benn aludt, álmot látott. Úgy tűnt neki, hogy a szentély alatt *astragalosszal* játszott, és éppen dobni akart, amikor megjelent neki az isten, ráugrott a kezére, és kinyújtotta az ujjait. Amikor leszállt, úgy látta, hogy begömbíti a kezét, majd az ujjait egyenként kinyújtja. Miután mindegyiket kiegyenesítette, megkérdezte őt az isten: vajon még mindig nem hisz a szentély fogadalmi tábláin lévő feliratoknak? Az pedig azt válaszolta: De igen. Mire az isten így szólt: Mivel nem hittél a nem hihetetlen dolgokban, neved ezután Apistos

(Hitetlen). Reggelre kelve egészségesen távozott. (IG IV. I² 121 (III) - A szerző fordítása)
Fiú a szikla alatt. Halieisi Aristokritos. A tengerbe merült, és a víz alatt úszva olyan száraz területre vetődött, amelyet körös-körül sziklák vettek körül, és sehol sem volt kijárat. Apja, miután sikertelenül kutatott utána, Asklépiosnál az [137] *abaton*ban aludt a fia miatt. Almában úgy tűnt, hogy az isten egy bizonyos helyre vezeti, és megmutatja neki, hogy ott a fia. Ezután távozott az *abaton*ból, és hetednapra megtalálta a fiát, miután a sziklát lefaragta. (IG IV. I² 122 (XXIV) - A szerző fordítása)

Po[plios] Ail[ios] Antiochos papsága idején²⁶⁴

Az isten magához hívott engem, mylasai M. Iulius Apellas Idrieust, mivel sokszor betegeskedtem és emésztési panaszaim voltak. Amikor Aiginába hajóztam, rám parancsolt, hogy ne izgassam fel magamat. Amikor pedig megérkeztem a szentélybe, elrendelte, hogy két olyan napon, amikor esik az eső, takarjam be a fejemet, sajtot és kenyeret vegyek magamhoz, valamint petrezselymet salátával, hogy az egyik a másikat lemossa, fussak, tornázzak, vegyek magamhoz friss citromot, merüljek a vízbe, simuljak a fürdő falához hallomásokért, sétáljak a fenti csarnokban, használjam a lengő tornaszereket, kenjem be magam agyaggal, sétáljak mezítláb, mielőtt a fürdőbe lépnék, öntsek bort a meleg vízbe, külön fürödjek, és a fürdősnek adjak egy attikait.²⁶⁵ Továbbá mutassak be közös áldozatot Asklépiosnak, Épionénak és az eleusisi istenségeknek. Vegyek magamhoz tejet és mézet. Egyik nap csak tejet igyak. Tégy bele mézet, így szólt, hogy átjárjon. Amikor kértem az istent, hogy gyorsabban szabadítson meg (a bajomtól), úgy éreztem, hogy mustárral és sókkal teljesen bekenve kimegyek az *abaton*ból - a hallottak szerint -, s egy kisfiú füstölőedényt hoz, és a pap azt mondja: Meggyógyítottalak, de meg kell fizetned a gyógyítás díját. Majd megtettem, amit láttam, folyékony mustárral és sókkal kentem be magamat, először fájdalmat éreztem, de amikor lemostam, megszűnt. Ezek (történetek) az érkezésem utáni kilenc nap alatt. Az ezt követő napon, amikor áldozatot mutattam be, láng csapott fel, megégette a jobb kezemet és a mellemet. A kezemet úgy megperzselte, hogy hólyagok keletkeztek rajta. Rövidesen azonban meggyógyult. Míg várok, azt a tanácsot adta, hogy fejfájás ellen ánizst és olajat használjak. Ezután nem fájt a fejem. Egyszer azonban megtörtént, hogy tudományos munka közben nagyon megfájdult. Ekkor olajat alkalmaztam, amittől teljesen elmúlt a fejfájásom. Mandulára és a nyelvcsapra hasznos a hideg öblögetés - mert erre vonatkozólag is megkérdeztem az istent. Meghagyta, hogy mindezeket írjam le. Hálaérzettel egészségesen távoztam. (IG IV. I² 126 - A szerző fordítása) [138]

²⁶⁴ Kr. u. 117 körül.

²⁶⁵ Attikai drachmét.

V. HOGYAN JÓSLTAK A GÖRÖG JÓSHELYEKEN?

A görögök a jóslás különféle fajtáit ismerték. A madárjóslás és az álmokból való jóslás mellett az inspirációs jóslás és a különféle jelekből való jóslás tett szert a legnagyobb tekintélyre a görögség körében.

AZ INSPIRÁCIÓS JÓSLÁS

AZ *ENTHUSIASMOS*

...az, amit mi *enthusiasmos*nak nevezünk, kétféle lelki tevékenységet foglal magába: az egyik abból a hatásból adódik, ami éri a lelket, a másik természettől fogva sajátja. Lehetetlen az élettelen és mozdulatlan testeket úgy használni, hogy természetes adottságaikon erőszakot teszünk: lehetetlen a hasábot gömbként mozgatni, vagy a kúpot kockaként, a lyrán úgy játszani, mintha aulos lenne, vagy trombitán, mintha kithara lenne. Nemde valami egészen más, ha mindegyiket saját tárgyi adottságainak és művészi céljainak megfelelően használjuk fel. Vajon a lélekkel bíró, önmagát mozgatni képes, tevékeny és értelmes lénnel nem állapotának, képességének és természetének megfelelően kell bánni? Képtelenség lenne zenével hatni a zenében járatlan emberre, szép szavakkal a tanulatlan emberre, valamint értelmes okfejtéssel az elvont gondolkodásra képtelen emberre. (Plutarchos: De Pythiae oraculis 21)

A JÓSLÁS KÉPESSÉGE

Plutarchos (kb. Kr. u. 40-120), aki filozófiai és irodalmi munkássága mellett egyidejűleg papi tisztséget is betöltött Delphoiban, a leghitelesebb forrásunk a delphoi kultusz hely és azon belül a jósda működésére vonatkozólag.

A jóslás képessége viszont olyan, mint az üres tábla, minden értelem és cél nélkül való, de képes befogadni a képzelet és az előérzet benyomásait, és gondolkodás nélkül kapcsolódik a jövőhöz, miközben a legtávolabbra kerül a jelentől. A jós testi és lelki állapotának megváltozása következtében megszállottá válik, ezt nevezzük *enthusiasmos*nak. [139]

Néha a test magától is ilyen állapotba kerül, de nem sokszor. A föld sok más képesség forrását is felbugyogtatja az emberiség számára, egyesek eksztázist, betegséget vagy halált okoznak, mások hasznosak, egészségesek és üdvösek, ezt tudják azok, akik megtapasztalták, a jóserő ugyanis a legistenibb és legszentebb dolog, az istenség fuvallatszerű kiáradása, amely vagy magától a levegőn át, vagy egy forrás vizén keresztül jelenik meg. A testbe kerülve egy szokatlan és különös állapotot idéz elő, amelyet nehéz világosan leírni, de az értelem némileg sejtetni enged. Valószínű, hogy a meleg és a lélek túláradása következtében látomásszerűen láthatóvá válnak a jövő útjai, úgy, amint a bor, amely valakinek a fejébe száll, mozgásba hozza a lelket, és a rejtett, titkos gondolatokat feltárja

„mert a bacchikus mánornak és megszállottságnak nagy része van a jóslatadásban”

(Prózai fordítás)

amint Euripidész mondja. Ilyenkor ugyanis a lélek felmelegszik, és a tüzes elem felszámolja az óvatosságot, amellyel mint valami ellenszerrel az emberi józanság távol tartja vagy kioltja az *enthusiasmost*. (Plutarchos: De defectu oraculorum 40)

A DELPHOI KULTUSZ AITOLÓGIAI MÍTOSZAI

Delphoi valószínűleg már a görögök érkezése előtt is szent hely volt, a kultusz számos eleme utal

erre. A görög népi fantázia többféle eredetmítoszt teremtett, a hivatalos delphoi változatot valószínűleg Aischylosnál olvashatjuk. A kultushely keletkezéséről a Pythia, Apollón jósnője így emlékezik meg Aischylos Eumenides című tragédiájának első jelenetében:

Esdő szavammal minden istenek közül
Gaiát az ős-jóst tisztelem meg: majd Themist,
ki mint beszélük, másodikként ülte meg
az anyja jósló székhelyét; s harmadsorban,
erőszak nélkül, mint Themis kívánta is,
a Földnek egy más titán-lánya nyerte el,
Phoibé: ki aztán, hogy Phoibos világrajött,
neki adta át, s az isten tőle nyert nevet.

(Aischylos: Eumenides 1-8
-Devecseri Gábor fordítása)

Más sorrendet találunk a Pindaros pythói ódáihoz írott scholionok bevezető részében, ahol az Éj és Themis az első jósnők, a *tripus*ról pedig, mely Pythón tulajdona, először Dionysos, majd Gé ad jóslatot. Lásd még Pausanias X. 5,5-8.

A mítosz egy másik változatát Strabónnál olvashatjuk: [140]

Ennek a templomnak különös tiszteletet főképpen a jósda szerzett, amelyet valamennyi között a legigazabbnak tartottak, hozzájárult azonban némiképpen a hely fekvése is. Ez ugyanis egész Hellasnak mintegy a közepén fekszik, beleértve az Isthmoson inneni és túli részt is, a lakott föld közepének tartották és a föld köldökének - *omphalos* - nevezték, ehhez még regét is költöttek, amelyet Pindaros említ, hogy itt találkoznak a Zeustól kiküldött sasok: az egyik nyugatról jön, a másik keletről (némelyek azonban hollókról is beszélnek). Mutogatnak itt a templomban egy szalagokkal ékesített köldököt is, rajta a mesének két képével. (Strabón IX. 3,6 C 419-420 - Földy József fordítása)

A szicíliai Diodóros viszont egy különös erőt sugárzó földhasadékról tudósít:

Azt beszélük, hogy egykor kecskék találták meg a jóshelyet, ezért a delphoiak a mai napig többnyire kecskéket is felhasználnak a jóslásnál. A felfedezés a következő módon történt: A hely körül - ahol ma az úgynevezett *adyton*²⁶⁶ van -, minthogy akkor még nem telepítették be a delphoiak, kecskék legelészték, s egyikük állandóan odament egy hasadékhoz, és amint letekintett, rettenetesen remegni kezdett, és egészen más hangokat adott ki, mint amilyeneket más alkalommal szokott. A kecskének pásztora észrevette a csodát, odament, és amint letekintett, ugyanaz a felindultság kerítette hatalmába. Azok ugyanis úgy viselkedtek, mint akik az *enthusiasmos* állapotába kerültek, ő pedig egyszerre képessé vált a jövő-dő-mondásra. Miután a környékbeliek között elterjedt a híre, hogy milyen felindultság vesz erőt azokon, akik megközelítik a hasadékot, sokan felkeresték a helyet. A csoda következtében a kísérletezők közül azok, akik többször odamentek, maguk is *enthusiasmos*ba estek. Ezért a jóshely csodaszámba ment, és Gé jósdájának nevezték el. Egy ideig akik jóslatot akartak kapni, odamentek a hasadékhoz, és egymásnak adtak jóslatokat. Miután azonban többen beleestek a hasadékba az *enthusiasmostól*, és valamennyien eltűntek, a környék lakói úgy gondolták, hogy annak érdekében, hogy senki se kerüljön veszélybe, egyetlen jósnőt (*prophétis*) jelölnek ki, és általa történik majd a jóslás. Számára egy olyan alkalmatosságot készítettek, amelyre felszállva biztonságosan keríthette hatalmába az *enthusiasmos*, és nyugodtan jósolhatott. Ennek három lába volt, ezért *tripus*nak²⁶⁷ nevezték. Szinte teljesen ennek utánzatai a mai napig is használatos bronz *tripusok*. (Diodóros XVI. 26) [141]

²⁶⁶ A szentély jóslásra kijelölt része, ahova csak bizonyos személyek léphettek be.

²⁶⁷ A *tripus* magas, háromlábú állványra helyezett üst, eredetileg főzőedény, művészi kidolgozású példányai pedig fogadalmi ajándékkul is szolgáltak. A delphoi jósnő *tripusára* egy malomköre emlékeztető követ (*holmos*) helyeztek, azon foglalt helyet.

A DELPHOI PYTHIA BALESETE

Ha a képzelet és a jóserő ama fuvallat, mint valami gyógyszer hatására megfelelő állapotba kerül, a jósokban szükségszerűen bekövetkezik az *enthusiasmos*. Ha pedig nem így történik, akkor nem következik be, és valami hiba, rendellenesség vagy zavar támad, mint a nemrégiben elhunyt Pythia esete is mutatja. Beszélik, hogy amikor jóslatkérők jöttek idegenből, az áldozati állat a vízszórások ellenére is mozdulatlan és közömbös maradt, mikor a papok nagy ügybuzgalommal és kitartással folytatták, már majdnem teljesen elázva csuromvizesen végül is megadta magát. Mi történt a Pythiával? Lement a jósdába, mint mondják, vonakodva és kelletlenül, de mindjárt az első válaszdadásoknál hangjának töredezettségéből kitűnt, hogy nincs jól, és mint egy veszélybe került hajót, amelyet hatalmába kerített egy gonosz és néma fuvallat. Végül teljesen megzavarodva a kijárat felé vetette magát egy oly értelmetlen és félelmetes kiáltással, hogy nemcsak a jóslatkérők, hanem Nikandros, a próphétés és a Hosioi papi testület jelen lévő tagjai is kirohantak. Kis idővel ezután visszatértek és felemelték az eszméletlen papnőt, de ő már csak néhány napot élt.

Ebből kifolyólag a Pythiát távol tartják minden kapcsolattól, és egész életében vigyáznak arra, hogy érintetlen maradjon, és ne érintkezzen idegenekkel. Jóslatadás előtt pedig kikérik a jeleket, tudva azt, hogy az isten számára nyilvánvaló, hogy mikor van megfelelő lelkiállapotban ahhoz, hogy az *enthusiasmost* elviselje. Mert ama fuvallat ereje nem mindenkire hat, s ugyanazon személyekre sem mindig egyformán, hanem azokat gyújtja lángra és inspirálja, akik, mint ahogy elhangzott, lelkileg készek a változásokra, és el tudják viselni azt az állapotot. Ez az erő valóban isteni és *daimóni* eredetű, de véleményünk szerint nem mentes a hanyatlástól és az öregedéstől, nem elpusztíthatatlan, nem tart ki végtelen időig, ha-nem ugyanannak van alávetve, mint minden a Hold és a Föld között. Vannak, akik azt állítják, hogy a felső terek sem maradnak ugyanolyanok, hanem lemondva az örökkévalóságról és a végtelenről állandó változásoknak és megújulásoknak vannak kitéve. (Plutarchos: De defectu oraculorum 51)

ÁLDOZATI DÍJAK DELPHOIBAN

Felirat. Kr. e. 450-400

A delphoiak így határoztak: a phasélisiak²⁶⁸ fizessenek áldozati díjat (*pelanos*), ha állam mutatja be az áldozatot: hét delphoi drachmát és két obolost, ha magánszemély, akkor négy obolost.²⁶⁹ Timodikos és Histiaios voltak a thearosok.²⁷⁰ Erylos az archón. (FD III. 4 nr. 369) [143]

KEDVEZMÉNYEK A JÓSLATKÉRŐK SZÁMÁRA. DELPHOI

Felirat. Kr. e. 4. század

A skiathosiak népének és gyarmatosaiknak. A következőkben állapotok meg a delphoibeliak és a skiathosiak: Megkapják a *promanteia*²⁷¹ jogát és a teljes adómentességet az áldozati díj kivételével. Az állam egy aiginai statért, az egyén két obolost fizet áldozati díjként.²⁷² Az állati bőrért az állam két obolost, az egyén egy obolost. Ha belép, a két fáklyára [?] az állam egy aiginai statért, az egyén ... (hiány) ... az istennek a jóslatért az áldozati asztalra a legszebb kecskét és más áldozati állatokat az ősi szokás szerint. Delphoi étkezőhelyet, fát, ecetet és sót biztosít a skiathosiaknak, valamint áldozati részt a Theoxenia²⁷³ alkalmával. A skiathosiakat megilleti az

²⁶⁸ Phasélis, a Lykia keleti partján fekvő görög település Kr. e. 465 körül szabadult fel a perzsa fennhatóság alól. A Delphoival kötött megállapodás körülményeit nem ismerjük.

²⁶⁹ Közép-Görögországban az aiginai pénzlábat használták, amelyben a drachmé súlya 6,24 g volt.

²⁷⁰ A thearosok a phasélisi követek.

²⁷¹ Tehát soron kívül kérhettek jóslatot.

²⁷² A görög szövegben a *pelanos* szó szerepel, melynek eredeti jelentése - ami több kultuszhely szóhasználatában megmaradt - finom lisztkeverék vagy ebből készült áldozati kalács.

²⁷³ A Theoxenia az isten megvendégelésének ünnepe, ilyenkor asztalt terítettek az isten számára, és az áldozati ételeket arra helyezték.

ügyvédi védelem (*prodikia*) és a sérthetlenség joga (*asylia*). Így határoztak a delphoibeliak a skiathosiai ügyében négyszáz szavazattal és...²⁷⁴ (FD III/4.no 371)

APOLLÓN DEIRADIÓTÉS ARGOSBAN

Ha felmegyünk az Akropolisra, ott látható Héra Akraia szentélye. Van ott Apollónnak is szentélye, azt mondják, hogy Pythaeus építette, aki elsőként érkezett ide Delphoiból. Ott látható egy álló bronzszobor is, melyet Apollón Deiradiótésnek neveznek, mivel a hely neve Deiras. A jóslás - a mai napig is jósolnak itt - a következőképpen történik. A jóslatokat egy nő adja, akinek tilos megosztani ágyát férfival. Minden hónapban egy éjszaka bárányt áldoz fel, majd megízleli annak véré, s attól nyeri el az istentől való megszállottság állapotát. (Pausanias II. 24,1-2) [143]

APOLLÓN KLARIOS

Mindenki egyetért abban, hogy Kolophónban²⁷⁵ a jósda vízből ad jóslatokat. Van ugyanis egy forrás egy föld alatti helyiségben, meghatározott éjszakákon abból iszik a próphétés, miután elvégzett számos szertartást. Ha már ivott, hogy jósoljon, a jelenlévő hívek számára többé nem látható. Hogy az ottani víz jóserővel bír, nyilvánvaló. Hogy hogyan van ez, a közmondás szerint, ezt már nem tudhatja minden ember. Úgy tűnhet, valami jósszellem árad belőle. Valójában nem így van. Ugyanis az istenség nem térben és feloszthatóan járja át a vele kapcsolatban lévőket, hanem kívülről hat, megvilágosítja a forrást, amit megtölt a tőle származó jós-erővel. Egyébként nem az isteni sugallat egésze az, amit a víz továbbít, hanem az csupán egy készséget hoz létre, és a bennünk meglévő fénylő szellemet megtisztítja, hogy ezáltal képesek legyünk utat engedni az isten számára. Más ez, mint az isteni jelenlét, előbbre való ennél, és egy felülről jövő villanás. Ez ugyanis egyáltalán nem áll távol azoktól, akik a lelki rokonság révén kapcsolatban állnak vele. Hirtelen jelenik meg, és eszközként használja a próphétést, aki (ekkor) nem önmaga, és nem tudja, hogy mit mond, és hogy a földnek mely részén van. Olyannyira, hogy a jóslatadás után csak nagy nehezen tér magához. Mielőtt inna, egy napot és egy éjszakát böjtöl, és bizonyos szent *abatonokban*²⁷⁶ magába szállva kezdi elnyerni az istentől való megszállottság állapotát. Az emberi dolgoktól való eltávolodás és tartózkodás révén megtisztulva felkészíti magát az istenség fogadására. Ezek következtében lelkének tiszta trónusán fogadja a megvilágosító isteni sugallatot, és fenntartás nélkül utat enged az istentől való megszállottságnak és a teljes, akadálytalan isteni jelenlétnek. (Iamblichos: De mysteriis 3, 11,17-50)

(Tiberius császár) végighajózott az asiai part mentén, s kikötött Colophonban, hogy a clarusi Apollo jóshelyét megkérde. Itt nem nő, mint Delphiben, hanem bizonyos családokból való és rendszerint Miiétusból hívott férfipap csak a jóslatkérők számát és nevét hallja; ezután leszáll a barlangba, merít a rejtett forrás vizéből, s noha rendszerint nem ért az íráshoz és a költészethez, versben adja meg a választ arról, amit ki-kí elméjében gondolt. (Tacitus: Annales II. 54 - Borzsák István fordítása) [144]

A PTÓION ÉS AZ AMPHIARAION

...Lebadeia kivételével Boiótia nem nyújt lehetőséget a jóslatkérőknek, hogy a jóslat forrásából merítsenek, a többi jósda pedig hallgat vagy teljesen elhagyatottá vált. Pedig a méd háborúk idején nagy hírnévnek örvendtek, a Ptóion nem kevésbé, mint az Amphiaraion. Mint ismeretes, mindkettőt próbára tette Mardonios, aki egy lyd férfit küldött az Amphiaraionba s egy kár férfit a Ptóionba. Itt a jósda *próphétése*, aki máskor az aiol nyelvjárást használta, barbár nyelven adott jóslatot, úgy, hogy a jelenlévő polgárok ne értsék, csupán a jóslatkérő, ily módon inspirált állapotában adta tudtukra, hogy a görög nyelv sohasem áll a barbárok szolgálatába, és nem felel

²⁷⁴ Az utolsó szó kiegészítése - pl[eo]n - bizonytalan.

²⁷⁵ A kis-ázsiai Klaros tengerparti település volt, amely közigazgatásilag Kolophónhoz tartozott, ezért említi az író a klarosi szentélyt Kolophónban.

²⁷⁶ Az *abaton*ba csak kivételes személyek léphettek be.

kérdéseikre. Az Amphiaraiónba küldött lydnek pedig álmában megjelent az isten szolgája, először szóban utasította ki a szentélyből, mondván, hogy az isten nem tartózkodik ott, és kezdte kifelé tuszkolni. A lyd azonban ott akart maradni, ekkor egy hatalmas kővel fejbe vágta. Ez mintha a történendők előjele lett volna. Ugyanis, midőn Mardonios vereséget szenvedett, nem királyként, csak megbízott fővezérként vezette a perzsa sereget, és maga is elesett, midőn egy kő eltalálta, úgy, ahogy a lyd megálmodta. (Plutarchos: De defectu oraculorum 5)

TROPHÓNIOS BARLANGJA A BOIÓTIAI LEBADEIÁBAN

A jóslatadásnak egészen különös formája dívott a boiótiai Lebadeiában, Trophónios *hérós* föld alatti barlangjában. Erről Pausanias (IX. 39) számol be a szemtanú hitelességével: Ha valaki elhatározza, hogy leszáll Trophónios jósszentélyébe, előbb meghatározott számú napot kell eltöltenie egy bizonyos épületben, amely a „Jó Szellemnek” (Agathos Daimón) és a „Jó Szerencsének” (Agathé Tyché) van szentelve. Itteni tartózkodása alatt meg kell tartania bizonyos tisztasági előírásokat: különösen a meleg fürdőtől kell tartózkodnia... aki csak le akar szállni, áldozatot mutat be...

Minden áldozatnál jelen van egy jós, aki megsejlel az áldozatok belső részeit, és azokból megmondja a leszállni készülőnek, hogy Trophónios jóindulatúan és kegyesen fogadja-e majd őt. A többi áldozat belső részei nem mutatják meg olyan világosan Trophónios érzületét, mint az a kos, amelyet minden kérdező egy gödör (*bothros*) fölött áldoz fel azon az éjszakán, amelyen leszáll... A leszállás a következő módon megy végbe: Először éjszakának idején a Herkyna folyóhoz vezetik őt, ahol két fiú, polgárok tizenhárom év körüli gyermekei, akiket „Herméseknek” neveznek, megkenik olajjal és lemosás... Ezután a papok még nem vezetik azonnal a jóshelyre, hanem előbb két forráshoz... Ott először Léthé (Feledés) vizéből kell innia... azután a Mnemosyné (Emlékezés) vizéből, hogy emlékezzék arra, amit a leszállás alkalmával lát. Aztán megnéz egy képmást... miután imádkozott hozzá, elindul a jóshely felé... [145]

A jóshely a liget fölött, a hegyen van. Fehér márványkerítés veszi körül... A kerítésen belül egy hasadék nyílik a földben, nem természetes, hanem mesterségesen készített... Nem vezetnek le lépcsők a fenekére: ha valaki Trophónioshoz megy, hoznak neki egy keskeny, könnyű létrát. Egy nyíláson át lehet leszállni... A leszálló hanyatt fekszik a földön, mézeskalácsot tart a kezében, bedugja a lábát a nyílásba, és aztán maga is bebújik úgy, hogy igyekszik térdét átdugni a nyíláson: teste többi része aztán rögtön utánacsúszik, úgy, ahogy a legnagyobb és leggyorsabb folyó elnyeli az embert, ha az örvény elkapja... Ha azután bejutott a szentély belsejébe, nem mindig ugyanazon a módon kapják a jövőre vonatkozó felvilágosításokat, hanem egyesek látás, mások hallás útján. A visszatérés felfelé ugyanazon a nyíláson keresztül megy végbe, mégpedig úgy, hogy először a lábak kerülnek kívültre...

A Trophóniosztól visszatérőt ismét a papok veszik gondjukba, leültetik az ún. Mnemosyné trónjára, amely közel van a szentélyhez, és ott kikérdezik, hogy mit látott és mit tudott meg. Amint ezt megtudták, most már átadják hozzátartozóinak. Ezek magasra emelik őt, és abba a házba viszik, ahol már előbb is időzött a Daimón Agathosnál és Tyché Agathénél, miközben még tele van rémülettel, és nem tud magáról és környezetéről... Később azonban visszatér öntudata, és újra nevetni is tud. (Sarkady János fordítása)

A JELEKBŐL VALÓ JÓSLÁS

VILLÁMOKBÓL VALÓ JÓSLÁS

Mykaléssos (boiótiai nyelven Mykaléttos) községe is Tanagraikához tartozik; a Thébaiból Khalkisba vezető út mellett fekszik; hasonlóképpen Harma is, Tanagraika elnéptelenedett községe Mykaléssos közelében, amely nevét Amphiaraios szekerétől kapta, nem azonos azonban az attikai Harmával, amely a Tanagrával szomszédos attikai Phylé község környékén fekszik.

Innen vette eredetét a közmondás: „Harmából villámlik”, mert az úgynevezett pythaisták²⁷⁷ egy jóslat alapján Harma felé tekintve egy villámlást figyeltek meg jósjelül, és csak akkor küldték el az áldozatot Delphoiba, ha látták a villámlást; három hónapon át figyelték, mindegyik hónapban három napon és éjszakán keresztül Zeus Astrapaio (Villámos) oltárától, ez pedig ott van a falnál a Pythion és az Olympion között.²⁷⁸ (Strabón IX. 2, 11 C 404 - Földy József fordítása nyomán) [146]

A HULLÓCSILLAG MINT ISTENI JEL SPÁRTÁBAN

Az ephorosok nyolcévenként kiválasztanak egy derült, holdfénytelen éjszakát, leülnek és csendesen szemlélik az eget. Ha az ég egy bizonyos sarkából a másikba hullócsillag zuhan, bíróság elé állítják a királyokat, mint akik vétkeztek az istenek ellen, és felfüggesztik őket méltóságukban, hacsak Delphoiból vagy Olympiából jóslat nem érkezik, amely a perbe fogott királyokat pártfogásba veszi. (Plutarkhosz: Agisz 11 - Máthé Elek fordítása)

JELEK A SALAMISI CSATA ELŐESTÉJÉN

Themisztoklész éppen áldozatot mutatott be a vezérhajó oldalánál, amikor három szép arcú, pompás ruházatú és arany ékszerekkel ékes hadifoglyot vittek eléje. Állítólag Szandakénak, a király nővérének és Artaüktosznak a fiai voltak. Abban a pillanatban, amikor Euphrantidész jós meglátta őket, fényes láng csapott ki az oltárra odakészített áldozati húsból, és jobb kéz felől tüsszentés hallatszott. A jós ekkor kézen ragadta Themisztoklészt, és felszólította, hogy a három ifjút ajánlja fel áldozatul a Nyershúsevő Dionüszosznak, és imádkozzék hozzá, mert ez menekvést és győzelmet hoz a görögöknek. Themisztoklészt megrémítette a jós kegyetlen rendelkezése, de a nép, amint nagy veszedelmekben és súlyos helyzetekben történni szokott, inkább az ésszerűtlen, mint az ésszerű cselekedettől remélte a menekvést. Valamennyien az isten nevét kiáltozták, majd az oltárhoz vonszolták a foglyokat, és kierőszakolták, hogy a jós utasításához híven áldozzák fel őket. (Plutarkhosz: Themisztoklész 13 - Máthé Elek fordítása)

A DÓDÓNAI ZEUS-SZENTÉLY AITOLÓGIAI MÍTOSZA

A dódónai papnők a következőket beszélték el: Két fekete galamb (*peleides*)²⁷⁹ repült el az egyiptomi Thébaiból, s az egyik Libyában szállt le, a másik önáluk. Ez azután egy tölgyfára²⁸⁰ telepedvén emberi hangon kijelentette, hogy e helyen jóshelyet kell alapítani Zeusznak. S ők, e kijelentést isteni szózatnak véve, így is cselekedtek. A Libyába repült galamb pedig állításuk szerint a libüaiaknak azt hagyta meg, hogy Amónnak alapítsanak jóshelyet, de valójában ez a jósdá is Zeuszé.²⁸¹ Ezt beszélték Dódónában a papnők, akik közül a legöregebbnek Promeneia, az utána következőnek Timareté, a legifjábbnak pedig Nikandra volt a neve.²⁸² S ugyanazt mondták a szentély körül lakó dódónaiak is. (Hérodotosz II. 55 - Muraközy Gyula fordítása) [147]

A DÓDÓNAI KULTUSZHELY

Dódóné: Város a pelasz Thesprótisban. Itt áll egy tölgyfa és a próféta jósdája. Ha a jóslatkérők bemennek, a tölgyfa mindjárt megmozdul és hangot ad. Azok pedig kinyilatkoztatják, hogy mit mondott Zeus. Egy szobor is áll a magasban, bot van a kezében, mellette pedig egy

²⁷⁷ A *pythaistés* a delphoi jóslatokkal kapcsolatos teendőket intézte.

²⁷⁸ Apollón Pythios és Zeus Olympieus athéni szentélyei az Ilissos-patak jobb partján álltak. Az utóbbi inkább Olympieion néven ismeretes.

²⁷⁹ *Pekiades* (t. sz.) a dódónai papnői testület neve. A *peleias* a görög *peleia* „galamb” jelentésű szó származéka. Nyilván ez az elnevezés az itt olvasható aitológiai mítosz kiindulópontja.

²⁸⁰ Így próbálja megmagyarázni a helyi hagyomány a tölgyfa szerepét, amelynek gyökereinél „lakott” - innen a Naios és Naia melléknév - Zeus és dódónai párja, Dióné.

²⁸¹ Hérodotos az egyiptomi isteneket mindig azonosítja a görög istenekkel.

²⁸² Eszerint Hérodotos korában három *peleias* teljesített szolgálatot.

lebés.²⁸³ A szobor ráüt a *lebés*re, ettől egy harmonikus hangzat keletkezik. (Suda: Dódóné címszó) Dódónaion chalkeion: A kevésbeszédűekről (mondják). Démón azt mondja, hogy Zeus jósszentélyét Dódónában *fedések* veszik körül. Ezek pedig érintkeznek egymással; ha egyet megütnek, valamennyi átveszi a hangot, úgyhogy soká tárt, míg a hang körbejár. Aristotelész azonban ezt mint koholmányt elveti, és azt mondja, két oszlop van, az egyiken egy *lebés*, a másikon egy korbácsos fiú áll, s mikor a szél fúj, a korbács szíjai - mivel bronzból vannak - hozzacsapódnak a *lebés*hez, és az visszhangzik. (Suda: Dódónaion chalkeion címszó) Zeusnak a költő (Pindaros) által említett jóspapjait, akikről azt mondja, hogy nem mossák a lábukat és a földön fekszenek, szerinte a Tomaros-hegyről tomurosoknak nevezték... Kezdetben a jósök férfiak voltak... később azonban, miután Dióné tisztelete is helyet kapott Zeusszal együtt a jóshelyen,²⁸⁴ már három idős nő szerepel... lehetséges, hogy a Peleides nem galambok voltak, hanem a templomi szolgálatot végző idős nők. (Strabón VII. 7,11-12 C 328-329 és Epitome edita VII a 1 - Földy József fordítása)

A SELLOI PAPI TESTÜLET DÓDÓNÁBAN

A csatába induló Achilleusz az Iliász alábbi jelenetében italáldozatot önt, majd Zeus Dódónaioszhoz fordul könyörögve: [148]

„...ámde Akhilleusz
ment sátrába, s a szép szekrény fedelét kinyitotta,
díszes ládáét, mit ezüstlábú Thetisz úrnő
tett a hajóra, hogy ezt vigye el, megrakta sok inggel,
s szélelhárító köpönyeggel s jó takarókkal.
Köztük egy ékes serleg is állt, ebből soha még más
férfiu szép ragyogó színű bort nem ivott seregükből,
s más istennek sem loccsantott Zeus atya mellett.
Vette a ládából s kénnel tisztítva előbb meg,
jól megmosta utána a víz szép áradatával:
majd megmosta kezét, töltött bele szép ragyogó bort:
s udvara mélyén állva s a bort loccsantva²⁸⁵ könyörgött
s fölnézett (nem fordult el villámszerető Zeus):
Dódóné ura Zeus, te Pelasgosz, messzelakó, te,
vadtelü Dodónéban ülő;²⁸⁶ körülötted a Szelloi
pap-népség,²⁸⁷ a mosatlanlábú, a földönháló.
Meghallgattál már ezelőtt, amikor könyörögtem:
engem megtisztelve, lesujtottál az akhájra...”

(Iliász XVI. 220-237
- Devecseri Gábor fordítása)

A PAPI FUNKCIÓK MÓDOSULÁSA DÓDÓNAI ZEUS-SZENTÉLYBEN

Ephoros előadása szerint a thrákok egyszer fegyverszünetet kötöttek a boiótiaiakkal, s amikor azok, mintha már béke volna, a táborozásnál a kellő gondosságot elhanyagolták, éjjel rájuk

²⁸³ A görög *lebés* széles szájú üst volt. Ezt Hérodotos, aki a Kr. e. 5. század második felében járt Dódónában, még nem említi.

²⁸⁴ Más görög jóshelyekhez hasonlóan valószínűleg Dódónában is eredetileg egy női istenség adott jóslatokat, s Zeus volt az, aki később „érkezett”.

²⁸⁵ A kézmosás a rítus része, mellyel megtisztítja magát az istenek elő lépő, mielőtt áldozna -jelen esetben italt - az isteneknek.

²⁸⁶ A dódónai Zeus harmadik kultikus mellékneve Naios, azaz „Lakó”.

²⁸⁷ A görög szövegben a *hypophétések* kifejezés szerepel, ami olyan papokat jelöl, akik értelmezték a jóslatokat.

törték, mikor pedig a boiótiaiak ezeket visszaverték, s egyben a fegyverszünet megszegésével vádolták, azt állították, hogy ők nem szegték meg a szerződést, mert abban a nappalokról van szó, ők pedig éjjel támadtak. Ebből keletkezett az a szólás: „Thrák mentegetőzés”. A pelasgok azonban még a háború alatt elmentek a jósdához,²⁸⁸ de a boiótiaiak is odamentek. A pelasgoknak adott jóslatról nem tudott (Ephoros) beszámolni, a boiótiaiaknak azonban a jósnő azt a választ adta, hogy akkor lesznek szerencsések, ha valami istentelenséget követnek el. A küldöttek úgy gondolták, hogy a jósnő a pelasgoknak akar kedvezni már a rokonság miatt is (mert a szentély eredetileg pelasg alapítás volt), s ezért adott nekik ilyen választ, tehát elrabolták a nőt, és máglyára tették abban a meggyőződésben, hogy akár gonosztettet követtek el azáltal, akár nem, mindkét [149] esetben helyesen cselekedtek; ha ugyanis megtévesztő jóslatot adott, megbűnhődött érte, ha jól intézte dolgát, akkor még csak az ő parancsát hajtották végre. A templom előjárósága nem tartotta megengedhetőnek, hogy a tetteseket bírói ítélet nélkül végezzék ki, és hogy a templomban állítsák őket bíróság elé, hanem a papnők elé idézték őket; ők azok a jósnők voltak, akik a három közül megmaradtak. Amikor a vádlottak azzal érveltek, hogy sehol sem szokás az, hogy nők ítélkezzenek, fölvettek még a nőkkel egyenlő számú férfiakat is a bíróságba. A férfiak a fölmentésre, a nők az elítélésre szavaztak, minthogy pedig a szavazatok száma egyenlő volt, a fölmentők győztek. Ettől fogva Dódónában a boiótiaiaknak csak férfiak adhattak jóslatot. A jóslatot magyarázó jósnők azonban azt állították, hogy az isten azt parancsolja a boiótiaiaknak, hogy a náluk lévő tripusokat összegyűjtve évenként küldjék el Dódónába. Ezt hát meg is tették; mert a felszentelt tripusok közül éjjel egyet elvettek, takaróba burkolták, s mintegy titokban küldték el mindig Dódónába. (Strabón IX. 2, 4 C 401-402 - Földy József fordítása nyomán)

JÓSLÁS OLYMPIÁBAN

(Az olympiai szentély) ősi időktől fogva hírnévnek örvendett Zeus Olympios jósdája miatt. Ennek megszűnése után sem kisebbedett Olympia hírneve... (Strabón VIII. 3, 30 C 353)

Ami a Gaionnak nevezett helyet illeti, itt Gének van oltára, ez is hamuoltár. Még ősbibb dolgokról is beszélnek, eszerint itt állt egykor Gé jósdája. (Pausanias V 14,10)

Volt Olympiában egy jósdá, melynek vezetője, Iamos vezette be az *empyra*²⁸⁹ segítségével végzett jóslást. Ezt a mai napig úzik az Iamidák. Az áldozati állatok bőrét összeszedik, tűzbe vetik, és abból jósolnak. Mások azt állítják, hogy felszabdadják az állatbőröket. Veszik az állatbőrt, szétszakítják, és a hasítékokból jósolnak megvizsgálva, vajon a hasíték széle egyenes-e vagy nem. (Pindaros: Olympiai ódák 6, 111 d scholionja)

Olympiában az Iamidák jósolnak úgy, hogy vagy a hájba burkolt combot vetik a tűzbe, vagy (az áldozati) bárány bőrét tépik szét, és ha a hasíték széle egyenes, az kedvező jóssel, ha ferde, akkor vészjósló. (Pindaros: Olympiai ódák 6. 119 scholionja)

Phryktos delphis: kléros,²⁹⁰ ugyanis Olympiában klérosokkal jósoltak. (Hésychios s. v.) [150]

JÓSLATADÁS A KORÓPÉI APOLLÓN-SZENTÉLYBEN

Felirat. Kr. e. 2. század. Részlet

Amikor megjelennek a jóslatkérésre jelentkezők, mutassák be az áldozatot az ősi szokás szerint, és várják meg a kedvező jeleket. Az isten grammateusa pedig mutassa meg a jóslatkérők lajstromát, miután minden nevet felírt egy fehér táblára, és a táblát azonnal tegye ki a templom elé. A jóslatkérőket a lajstrom sorrendjében szólítsák és vezessék be, ha nincsenek olyanok, akiket előre kell engedni.²⁹¹ Ha valaki nincs jelen, amikor szólítják, a következő kerüljön sorra,

²⁸⁸ Zeus Pelasgios dódónai jósdájához.

²⁸⁹ Az *empyra* „tűzbe vetett dolgot” jelent.

²⁹⁰ A *kléros* lehet bármilyen sorsoláshoz használt tárgy: cserép, kő stb. Nem világos, hogy itt miről van szó. A *phryktos* szó jelentése „égetett, pörkölt”, a *delphis* szó alapjelentése „delfin”, de jelölhet valamilyen delfin alakú tárgyat is.

²⁹¹ Vagyis nincs olyan jelentkező, aki *promanteia* joggal rendelkezik.

amíg az illető visszatér. Az előírt tisztségviselők díszesen ünnepi ruhában, fejükön babérkoszorúval (rituálisan) tisztán és józanul foglaljanak helyet, és vegyék át a táblákat a jóslatkérőktől. Ha befejeződött a jóslatkérés, (a táblákat) dobják egy edénybe, és pecsételjék le a stratégosok és a nomophylaxok pecsétjével, valamint a papéval, és hagyják a szentélyben. Másnap az isten grammateusa hozza elő az edényt, és miután megmutatta a jóslatkérőknek a pecsétet, nyissa fel, s a lajstrom sorrendjében szólítsa őket, majd mindenkinek adja át a táblákat²⁹² ... (hiány) ... a jóslatokat... (hosszabb hiány) ... (IG IX. 2 no. 1109A)

APOLLÓN SPODIOS A BOIÓTIAI THÉBAIBAN

A Sóphronistés szikla felett van a Spodios²⁹³ melléknéven tisztelt Apollón oltára, ami az áldozatok hamujából készült, ebből olvassák ki a jósjeleket. Tudomásom szerint ugyanezt alkalmazzák a smyrnaiak, Smyrnában ugyanis a várostól északra, a falakon kívüli területen van a Jelek Temploma. (Pausanias IX. 11,7)

²⁹² Valószínű kiegészítés: „amelyek a jóslatokat tartalmazzák”.

²⁹³ A „hamu” jelentésű *spodos* szóból.

VI. A GÖRÖG HITVILÁG

AZ ŐSVALLÁS

Hérodotos (kb. Kr. e. 484-420-as évek vége), a „történetírás atyja” utazásai során tanulmányozhatta az idegen népek szokásait, s ez vezethette az alábbi következtetésekhez is. Az ősi képzetek hordozói a Balkán-félszigeten szerinte a pelasgok voltak.

A pelasgok minden áldozat előtt imádkoztak az istenekhez, de közben sem az istenek nevét, sem melléknevét nem említették, mert még egyiket sem hallották. Isteneknek viszont azért nevezték őket, mivel mindent rendbe tettek és méltányosan elosztottak. (Hérodotos II. 52)

Hérodotos tehát ismert egy olyan fejlődési fokot, amikor az istenek még alakatlan és személytelen erők formájában jelentek meg az emberek képzeletében.

AZ ISTEN ÉS A TERMÉSZET

A korai görögség szoros kapcsolatot vélt felfedezni az istenek magatartása, hangulata és bizonyos természeti jelenségek között. Az isteni pár, Zeus és Héra szent násza, melytől kivirul a természet, a rítusokban fellelhető, szimbolikus *hieros gamos*-szertartások képzelt előképe az Olymposon.

ZEUS ÉS HÉRA *HIEROS GAMOSA*

A találkától vonakodó Hérát az istenek ura a következő szavakkal próbálja rábeszélni:

„Héra ne félj te sem istentől, sem földilakóktól,
hogy meglát, oly arany felhőt borítok körübéd én,
és azon át nem lát minket Élios sz sem,
bár ő néz legerősebb éles fénnel a földre.”
Szólt, s átfonta Kronosz fia karjával feleségét.
Ekkor alattuk a föld üde zöld füveket sarjasztott,
s lótsz, harmatosat, sáfrányt és sűrűvirágú
jó puha jácintot: s a magasba emelte ez őket. [153]
Ily nyoszolyán háltak, s közben felhőbe borultak,
szép aranyosba; körül csillámló harmatozás hullt.
Zeusz atya nagy nyugalomban hált így Gargarosz ormán,
álom igazta, s öröm: feleségét karral ölelte.
(Homérosz: Iliász XIV 341-353 - Devecseri Gábor fordítása)

DÉMÉTÉR GYÁSZÁ

Démétér a görögség számára általában a gabonát, lánya, Koré pedig az évi gabonatermést testesítette meg. Érthető tehát, hogy az aszályos években úgy tűnt, a Lányt (= Koré) elrabolták. Az istennő bánatában, akinek lányát az alvilág istene, Hadész elrabolta, a természet is osztozik.

De a szőkehajú Démétér
ott ült messze, magában, a boldog olymposiaktól,
egy helyben, szépleplű leánya után keseregve.
Szörnyű esztendőt támasztott akkor a mindent
tápláló földön, rettentőt: a gabonának
szépkoszorús Démétér elrejtette vetését;

görbe ekéket hasztalanul vonszoltak az ökrök,
hasztalanul hullt földbe az árpavetés, a fehérló.
S elpusztítja talán gyökerestől az emberi fajtát
gyötrő éhséggel, s megfosztja az áldozatoktól
és az ajándéktól az olymposi ház urait mind,
hogyha a nagy Zeusz nem veszi észre s meg nem előzi.
(Homérosz: Démétér-himnusz 302-313
- Devecseri Gábor fordítása)

ZEUS ELSIRATJA FIÁT, SARPÉDÓNT

Zeus habozik, vajon fiát, a lykiai Sarpédónt kimentse-e a harcból, vagy átengedje sorsának, mire Héra az alábbi tanácsot adja:

Szarpédónt ha te élve bocsátod a háza ölébe,
gondold meg, nehogy aztán isten más is akarja
drága fiát hazaküldeni onnan a vad viadalból:
éppen elég harcol Priamosz nagy vára körül most
gyermeké istennek, s bennük majd nagy harag ébred.
Hogyha olyan kedves neked ő, s úgy szánja a szíved,
akkor ugyan mégis csak hagyd, hogy a vad viadalban
már leigáztassék a Menoitidész keze által:
ámde mikor már őt elhagyja a lélek, az élet, [154]
küld hozzá a Halált meg a mézizü Álomot: ezek majd
elviszik őt a teres-népes Lükié mezejére:
ott a barátok, a testvérek balzsamba borítják,
s halmot is, oszlopot is kap, mert ez a holtak adója.
Szól; s nem tett másképpen az emberek, istenek apja.
Mégis véres eső't hullajtott ekkor a földre,
így tisztelve fiát, kit Patroklosz keze készült
ölni a sűrű-rögű Trójában, messze honától.

trójai és lükiosz, s ott mürmidonok meg akhájok,
összezsapott mind, hogy harcoljon a holt teteméért,
szörnyű üvöltéssel: s a vitézek vértje csörömpölt.
S Zeusz a kemény viadal fölibé feszített veszedelmes
éjt, hogy drága fiáért harcuk könnyű ne legyen.

Homérosz: Iliász XVI. 445-461, 564-568
- Devecseri Gábor fordítása)

AZ ISTENEK ÉS A KOZMOSZ (*KOSZMOS*)

A mindenség eredetét vizsgáló első görög gondolkodók az isteneket kozmikus lényeknek tekintették, s születésüket azonosították a föld felszínének kialakulásával. E mitikus kozmogóniák egyik változatát Hésiodos örökítette meg számunkra.

A HÉSIODOSI KOZMOGÓNIA

Elsőnek jött létre Chaos,²⁹⁴ majd Gaia követte, szélesmellű Föld, mindennek biztos alapja -

²⁹⁴ E szerint az első kozmikus lény, Chaos születik, tehát nem őslétező. Neve az „ásítani, tátongani” jelentésű görög igével függ össze, tehát ő a „tátongó” úr perszifikációja. Gyermekeit pár nélkül hozza létre. Részben ezt a példát követi Gaia is.

isteneké is, kik hófödte olymposi csúcson laknak, s kik lent mélyen a Tartaros éji ködében -, és Eros, az, ki a legszebb mind a haláltalanok közt, elbágyasztja a testet, az istenek és a halandók keblében leigazza a józanságot, a bölcs észet. Szült Chaos és Erebus lett gyermeke és a sötét Éj, szült a sötét Éj, s tőle eredt Aithér meg a Nappal, mert szerelembe vegyült Erebosszal s lett viselőssé. Gaia először méltó párját hozta világra, csillagos Égboltot, hogy mindent ez beborítson, és legyen Úranos! áldott istenek égi lakása. [155]

Aztán szülte a nagy hegyeket, meghitt ligetekkel, hol dombos-völgyes tájékon laknak a nymphák, és ő szülte a zordon tenger végtelen árját, Pontost, még szerelem nélkül, majd Úranos ágyán mélyörvényű Ókeanost...²⁹⁵

(Hésiodos: Az istenek születése 116-133 - Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

ANAXIMANDROS AZ ISTENEKRŐL

Anaximandros (kb. Kr. e. 610-547), a milétosi természetfilozófus azt állította, hogy csupán az *apeironnak* („határtalan”) nevezett ősanyag létezett öröktől fogva.

Anaximandrosnak az a véleménye, hogy az istenek születés által jöttek létre, hogy nagy időközökben keletkeznek, és ugyanúgy múlnak el, s ők a megszámlálhatatlan világok. (Diels-Kranz A 17 = Aetios: Placita philosophorum II. 1,3 - Bodor András - Szabó György fordítása)

AZ ORPHIKUS KOZMOGÓNIA

(Orpheus) találta ki elsőként az istenek neveit, elbeszélte származásukat, leírta tetteiket, és róla hiszik azt (az orphikusok), hogy az istenekről igaz tanítást közölt; őt követi nagyrészt Homéros is az istenekről szóló tanításában, mivel ő is az istenek vízből való eredetét tételezi fel:

„márpedig ő az első nemző, mindennek az apja”²⁹⁶

Véleménye szerint tudniillik a víz minden dolog alapja. A vízből pedig iszap rakódott le, és ebből a kettőből egy kígyó keletkezett, amelyen oroszlánfej nőtt, középen pedig egy isten arca volt. Ezt Héraklésnak és Chronosnak nevezték. Ez a Héraklés nemzett egy hatalmas tojást, amely, teljesen megtelten, a nemző hatalmas nyomása alatt, a súrlódás következtében két részre szakadt. A felső részből lett Uranos, az alsóból Gé, belsejéből pedig kiszökkent egy kétnemű isten. Uranos összeházasodott Gével, és nemzette a női Klothót, Lachesist és Atropost és a férfi Százkezüket, Kottost, Gyést, Briareóst és a Kyklópsokat, Brontést, [156] Steropést, Argést. Ezeket azután megkötözte, és a Tartarosba vetette, mert megtudta, hogy fiai fogják megfosztani az uralomtól. Ezután szülte Gé haragjában a Titánokat.²⁹⁷ (Athénagoras: Legatio 18 - Sarkady János fordítása)

PHILOLAOS A VILÁG KELETKEZÉSÉRŐL

Philolaos (Kr. e. 5. század) krotóni születésű pythagoreus filozófus; Természetről című munkáját többen említik az ókorban.

A világ egy; a közepe táján kezdett fejlődni, és a közepéből származtak felső részei. Így tehát a középpont fölött lévővel ugyanolyan módon szemben van a középpont alatt lévő. Az alul lévőeknek tehát ugyanaz a középpontjuk, mint a felülvéőknek... (Diels-Kranz B 17 = Stobaios: Ecloga I. 15,7-Sebestyén Károly fordítása)

Philolaos a középpontba helyezi, amelyet a mindenség gyűjtőpontjának, Zeus székhelyének, az istenek anyjának, a természet oltárának, kapcsának és mértékének nevez... (Diels - Kranz A 16 = Aetios: Placita philosophorum II. 7,7 -Sebestyén Károly fordítása)

DÉMOKRITOS ZEUSRÓL

Démokritos (kb. Kr. e. 460-370), az abdérai filozófus a világot alkotó atomok mozgásával

²⁹⁵ Ezt követi a különböző mitológiai alakok születése.

²⁹⁶ Ilias XXI. 196.

²⁹⁷ Vö. még Damaskios: De principiis 123. Ezek paródiája: Aristophanész: Madarak 653-693.

magyarázott minden természeti és természetfeletti jelenséget.

Mások Zeusnak vélik a Napot, s ambróziának azokat a párákat, melyekkel a Nap táplálkozik, miként Démokritos is véli. (A természetről és a megismerésről, Diels -Kranz: B 25 = Eustathios kommentárja Homéros: Odysseia XII. 62. sorához -Kövendi Dénes fordítása)

PLATÓN A VILÁGRÓL

TIMAIOS

Az pedig nem volt és nem lesz lehetséges, hogy a legjobb lény mást cselekedjék, mint a legszebbet: megfontolás útján pedig azt találta, hogy a természettől fogva látható dolgok közül egészében véve semmi, ami híjával van az észnek, nem lehet szebb az eszesnél; ész pedig lélek nélkül nem keletkezhetik senkiben. E [157] megfontolás alapján, észet oltva a lélekbe s lelket a testbe, építette fel a mindenséget, hogy oly művet alkosson, mely természeténél fogva a lehető legszebb és legjobb. Így tehát a valószínű okoskodás alapján azt kell állítani, hogy ez a világ valóban lelkes és eszes lénnyé lett az isteni gondviselés folytán. (Timaios 30b-c - Kövendi Dénes fordítása)

PLATÓN A VILÁG IRÁNYÍTÁSÁRÓL

ATHÉNI

Vajon a léleknek melyik neme született arra, hogy uralkodjon égen és földön, s a mindenség egész körforgásán: az értelmes és erénnyel teljes, avagy az, amelyiknek egyikhez sincs köze? Akarjátok-e, hogy erre a következőképpen feleljünk?

KLEINIASZ

Hogyan?

ATHÉNI

Azt fogjuk válaszolni, ha az égnek és mindennek, amit magában foglal, egész pályája és keringése az ész mozgásához, körforgásához és következtetéseihez hasonló természetű és ezekkel rokon, akkor világos, hogy a legjobb lélek gondoskodik az egész világról, és ő vezeti azt ezen az úton. (Platón: Törvények 897 c-d - Kövendi Dénes fordítása)

ARISTOTELÉS A VILÁG ÉS AZ ISTEN VISZONYÁRÓL

Aristotelés (Kr. e. 384—322) a chalkidikéi Stageira szülötte, kezdetben Platón tanítványa, később önálló filozófiaia iskolát alapít Apollón Lykeios szent ligetében, a Lykeionban.

(Aristotelés) hol az értelemnek tulajdonít minden isteni erőt, hol magát a világot mondja istennek, hol pedig másvalakire bízta a világ kormányzását, és azt a szerepet osztja ki rá, hogy egyfajta körforgásban szabja meg és irányítsa a világmindenség futását, hol pedig az *égi tüzet* nyilvánítja istennek, nem véve észre, hogy az ég annak a világnak a része, amelyet korábban maga jelölt meg istennek. (Cicero: Az istenek természete 13 - Havas László fordítása)

ARISTOTELÉS: A MITIKUS KOZMOGÓNIA KRITIKÁJA

...ha úgy volna, ahogy a theologosok²⁹⁸ állítják, akik szerint az éjszakából jött létre minden, vagy ahogy a physikosok,²⁹⁹ aki azt mondják, hogy eredetileg kaotikus összevisszaságban együtt voltak a dolgok mind, akkor ugyanez a lehetetlenség [158] állna fenn. Mert hogyan jött volna mindez mozgásba, ha nem volna jelen valami *ok*, ami tevékenyen hat rájuk? (Aristotelés: Metaphysika 1071b 27 - Halasy-Nagy József fordítása)

²⁹⁸ Orpheus, Musaios, Epimenidés, Hésiodos.

²⁹⁹ Anaxagoras, Anaximandros, Empedoklés, Démokritos.

KLEANTHÉS ZEUS-HIMNUSZA

Kleanthés (Kr. e. 331-232) assosi születésű filozófus, a sztoikus Zénón tanítványa, majd annak halála után utóda az iskola élén. Ő a világot átható *Logost* (Értelem) azonosítja Zeusszal.

Mindenség ura, legfőbb úr a haláltalanok közt,
soknevű Zeus, ki a Természet törvényein örködsz,
üdvözlégy! A halandók tiszte: köszönteni téged.
Hisz csakis ők származtak tőled, a szó adományát
ők kapták csak, a földön csúszó más faj egyik sem.
Rólad zengnek hát, hirdetve hatalmad örökké.
Rád hallgat, mely a Földet körbekerinti, a Kozmosz,
úgy, ahogyan kívánod, örömmel tűrve parancsod,
olyan erős fegyver van győzhetetlen kezeidben,
kétágú, tüzetontó és örökéletű villám,
melynek ütésétől az egész Természet elájult,
s ezzel az Ős Értelmet, mely áthatja a Mindent,
egyformán a nagyot s a parányt, érvényre segíted
s így vagy a Mindenség legfensőbb atyja-királya.

Semmi se történhetne a földön nélküled, isten,
semmi az égnek mennyei sarkán, tengerek árján,
semmi, csak az, mit a bűnösök esztelenül cselekesznek.
Ámde te még az erőseket is kordába szorítod,
s renddé lesz, ami rendetlen, s széppé, mi nem az volt.
Egy összhangba hozol mindent, jót kötsz a gonoszhoz,
hogy mindennek örökké - egy értelme maradjon,
melytől elmenekül a gonosz, ki csak él a világon,
sok nyomorult, ki a jók kincsét áhítja örökké,
isten szent törvényét meg sose látva, se hallva,
mely, ha betartja s eszével is él, jóvá teszi őt is. [159]
Ész nélkül sodródni más-más vágyak után mind:
van, ki a rangért hullat kárbavesző verítéket,
van, ki az olcsó üzletek olcsó haszna után fut,
más meg a test édes gyönyörét s a nyugalmat akarja;
ám célhoz sosem érnek s másik irányba sodorva
épp a fonákját kapják annak, amiért igyekeztek.

Ámde te, mindenadó, éjfellegű, fénytlobogó Zeus,
vedd el az emberiségről rontó ostobaságát,
oszlasd el lelkükről, Ó atya, s add meg a Törvény
ismeretét, mellyel méltányos rendben irányítsz
mindent, hadd tisztelhezzünk meg tiszteleteddel
s szüntelenül csak a tetteidet dicsérjük
- mert legfőbb mind e világon,
égen s földön, az Ős Törvényt hirdetni örökké.

(Horváth István Károly fordítása)

SIMIAS: A KOZMIKUS ERŐS

Simias (Kr. e. 300 körül) kedvelte a különös versalakzatokat, ez a költeménye szárnyalakot utánoz.

Én, a kitárt, nagykeblű Föld ura, áttettem az Akmón-ivadékok³⁰⁰ egykor;
meg ne ijedj tőlem, amért zsenge, fiús államon ily szakáll nőtt.
Életem ott nyílt ki, hol ő volt a nagyúr: A Kényszer,
mind, ami száll, fut, úszik
a légből
s az űrben.
Nem vagyok én a Küpris
sarja; nevem: Szélsebes égi vendég.
Nem török én zsarnokian senkire, csak becézőn.
Látod: a Föld, mélyölü víz és örök égből, ime, mind behódolt,
s isteneink ős jogát vettem el és rendjükön új joggal uralkodom ma.
(Franyó Zoltán fordítása) [160]

PLUTARCHOS: AZ ISTEN NEM PUSZTULHAT EL A VILÁGGAL EGYÜTT

Szentségtörés azt állítani, hogy az isten mintegy kilép önmagából és a világmindenséggel együtt elpusztul, mint egyesek hiszik, majd pedig összesűrűsödik, és földdé, tengerre, szelekké, állatokká és növényekké válik, és osztozik azok sorsában. Rosszabb a költő által említett gyermeknél, aki élvezi azt, hogy a homokban magaépítette várat újra szétszórja, az, aki ugyanezt teszi a világmindenséggel, s a kozmoszt, miután létrehozta, újra elpusztítja. Ellenkezőleg, minél inkább része van a kozmoszban, annál inkább összetartja annak szubsztanciáját, és uralkodik az anyag gyengesége felett, mely a pusztulás felé vezet. (Plutarchos: De E Delphico 21)

A SZTOIKUSOK A KOZMOSZRÓL

A „kozmosz” kifejezést három értelemben használják. Alkalmazzák az istenségre, akinek személyes minősége az össz-szubsztanciából származik; ő a pusztulás és keletkezés nélkül való, a világ berendezésének teremtője, aki az időnek bizonyos körforgása szerint elemészti magában a teljes szubsztanciát, majd önmagából újra nemzi.

A „kozmosz” kifejezést rendszerének berendezkedésére is. Harmadik értelemben pedig a kettő együttesére.

A kozmosz továbbá a mindenség szubsztanciájának sajátos minősége, vagy -ahogy Poszeidóniosz³⁰¹ *Az égi jelenségek tanának elemeiben* mondja - az égből, a földből és a bennük található természetekből álló szerkezet, avagy az istenekből, emberekből és az érettük keletkezett dolgokból álló szerkezet. Az égből a mindenség legszélső határa. Ebben található székhelye mindennek, ami isteni

Azt a tanítást, hogy a kozmosz értelmes, eleven és eszes lény, Khrüszipposz is hangoztatja *A Gondviselésről* első könyvében, Apollodórosz³⁰² a *Fizikában* és Poszeidóniosz. Élőlény a szónak abban az értelmében, hogy eleven, érzékelő lény. Az élőlény magasabb rendű a nem elevennél; élőlény tehát a kozmosz. Eleven volta nyilvánvaló abból, hogy a mi lelkünk az ő lelkének kiszakított darabkája. (Diogenész Laertiosz: Zénón 137-138 és 142-143 - Joó Mária fordítása) [161]

ORPHIKUS HIMNUSZ HÉLIOSHOZ

Hallgass meg, boldog, te ki mindent látsz a szemeddel,
égi titán, aranyos tűzben mindig ragyogó fény!
Létre magad hoztad magadat, s mi csak él, neked örvend,
jobbra a hajnal, balra az éjszaka, és te vagy apjuk.

³⁰⁰ Itt: Zeus. Akmón Gaia egyik fia, Zeus távoli őse.

³⁰¹ Poseidóniosz (Kr. e. 135-51) a középső Stoa legjelentősebb filozófusa, iskolája Rhodos szigetén működött.

³⁰² Apollodórosz (Kr. e. 2. század) a Tigris melletti Seleukeiában született, a babiloni Diogenész tanítványa.

Négy évszakkal körtáncot jársz négyes ütemben,
zúgva robog szekered szép pályádon, tüzel arcod,
jársz körödnön véget sosem érő fordulatokkal,
jóknak a jókra mutatsz utat, ámde a bűnre haragszol,
lantod aranyból van s a világ összhangja a hangja,
jelt adsz jó munkára, az évszakok ifja, erőse.
Pásztorsíp s a világrend kormányrúdjá kezében,
Fényhordó, mindig más arcú, életet osztó,
Paian, zöldkoszorús, az időnek is apja te vagy, Zeusz!³⁰³
Mindent fénybe te vonsz, a világ ragyogó szeme vagy te,
szép sugarad gyújt újra világot, a fény ha kialszik.
Tiszta vízü forrást kedvelsz s a valót kideríted,
őrzi uralmad a hűséget s te segítesz a magasból,
élet fénye, igazságnak szeme, ó, lovat úzó,
ostort csördítő, négyesfogaton tovahajtó,
hallgass meg, s adj boldogságot jámboraidnak!
(Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

PLUTARCHOS A KOZMOSZOK SZÁMÁRÓL

Először is - szoltam - az, ami ellentmond számtalan kozmosz létének, nem zárja ki azt, hogy egynél több legyen. Mert lehetséges, hogy több kozmoszban is létezik isten, jóslás és Gondviselés, s a véletlennek igen kis szerep jut. A legtöbb és legfontosabb dolog meghatározott rend szerint keletkezik és változik, mindez nem létezik, ha elfogadjuk a „határtalan” létét.

Azután ésszerűbbnek is látszik az, hogy az isten számára nem egyetlen, magányos kozmosz létezik. Mivel jó, semmiféle erénynek nem lehet híjával, legkevésbé az igazságosság és a szeretet erényének, ugyanis ezek a legszebbek és az istenekhez illőek. Az isten lényegéhez tartozik, hogy semmi haszontalan és felesleges nem fér hozzá. Léteznek tehát ezen kívül más istenek és más kozmoszok, amelyekkel szemben gyakorolja a kapcsolatteremtés erényét. Mert annak nincs értelme, hogy önmagával, vagy önmaga egy részével szemben gyakorolja az [162] igazságosság, a hála és segítség erényét, hanem csak annak, hogy másokkal szemben. Nem valószínű tehát, hogy a kozmosz társtalanul, szomszéd és kapcsolatok nélkül kering az üres végtelen térben.

(Plutarchos: De defectu oraculorum 24)

AZ ISTENEKBE VETETT HIT EREDETE

A kérdés, vajon mióta és miért hisz az ember természetfeletti lényekben, bizonyára már korábban is felvetődött, de mi csak a Kr. e. 5. századtól kezdve ismerjük a görög szerzők erre adott válaszait.

HÉRODOTOS A GÖRÖG PANTHEON LÉTREJÖTTÉRŐL

Honnan származott egy-egy isten, léteztek-e mindig mindnyájan, és milyen alakban jelennek meg, ezt - hogy úgy mondjam - csak tegnap és tegnapelőtt óta tudjuk. Mert Hésziodosz és Homérosz, ahogy számítom, nálam nem több mint négyszáz évvel előbb éltek, s ők állították össze költeményeikben az istenek családfáját, ők adtak mellékneveket az isteneknek, ők osztották szét közöttük a tisztségeket és hatásköröket, s írták le alakjukat. Az állítólag előtük élt költők véleményem szerint később éltek náluk. Az előző állítás a dódonai papnőktől származik, a Hésziodoszra és Homéroszra vonatkozó utóbbi megállapítások pedig a saját véleményemet tükrözik. (Hérodotosz II. 52-54 - Muraközy Gyula fordítása)

³⁰³ Az ismeretlen szerző a napot Apollónnal (Paian) és Zeusszal azonosítja.

A FÖLDMŰVELÉS SZEREPE

Prodikosnak, a Kr. e. 5. században élt szofistának a vallás eredetére vonatkozó véleményét csak Themistios (Kr. u. 4. század) görög filozófus és szónok tolmácsolásából ismerjük. Prodikos az emberek minden jámbor szokását, köztük misztériumaikat és titkos avatásaikat is, a földművelés áldásaival hozza kapcsolatba: sőt úgy véli, hogy az istenekben való hit és jámborság minden fajtája innen ered az emberek között. (Themistios XXX p. 422, ed. Dindorf- Sarkady János fordítása)

A FÉLELEM SZÜLI A VALLÁST

Kritias, athéni politikus, író és költő, az athéni harminc zsarnok egyike Kr. e. 404/403-ban esik el a munychiai csatában. Sisyphos című versében, melyet a Kr. u. 2. század végén működő Sextus Empiricus idéz (Adversus mathematicos IX. 54) az istenekbe vetett hit eredetéről fejti ki véleményét. [163]

Hajdan rendezetlen volt az ember élete,
s nyers erő vezette, mint az állatét,
midőn nem várhattak jutalmat még a jók,
s a rosszakat nem érte semmi büntetés.
Az emberek csak aztán hoztak, úgy hiszem,
büntetni törvényt - így lett zsarnokká a jog,
s rabszolgává a gőg s a bűn minden faja:
mert büntetés sújtotta azt, ki vétkezett.
Aztán, mikor törvények tiltották a nyílt
erőszakot, s titokban rejtezett a bűn,
úgy vélem, egy bölcs, nagy tudású férfiú
akkor találta ki azt, hogy vannak istenek,
az emberek számára - hátha félnek így
titokban vétket elkövetni, sőt: gonosz
beszéddel is vagy gondolattal ártani.
Tehát így vette kezdetét az ősi hit,
hogy van egy daimón, halhatatlan életű,
ki hall és lát, gondolkodik és mindenre néz,
természetére nézve szintén isteni,
mindent meghall, mi emberek közt mondatik,
s mi csak történik, ő meg tudja látni mind.
Ha szóttalanul, magadban rosszat tervezel,
az istenek szemében rejtve nem marad:
velődbe néznek. Így beszélt a férfiú,
hazugság köntösébe öltöztetve az
igazságot, költötte ő e drága tant.
S az istenek tanáról azt hitette el
- hogy ezzel is növelje még a rettegést,
megismervén, hogy minden félelem s öröm
keserves életünkben onnan származik -,
hogy fönnt az égnek hajlatán van, ott, ahol
a villám kél, s a szörnyű mennydörgés kitör,
az égiháború cikázó fénye száll;
mert bölcs teremtménye műve - szólt - a díszes ég,
ahonnan ránk a csillagok tüzes vasa
csillog, s a dús esők a földre hullanak.

Ilyen nyomasztó félelmekkel vette ő
az emberfajt körül, s a messzi téreket
benépesítve istenekkel szépszavún,
a bűn uralmát félelemmel ölte ki. [164]

Később még hozzáfűzi:

Úgy vélem, egykor egy bölcs így beszélt rá
a halandókat, hogy istenekben higgyenek.

(Kritias: Sisyphos - Kerényi Grácia fordítása)

AZ ANAMNÉSIS

Az *anamnésis* „visszaemlékezés” a „formákra” - *eidea* -, minden dolog ősmintáira, melyeket a lélek Platón szerint megszületése előtt szemlélhetett.

Ha tehát a lélek halhatatlan és többször született, és minden dolgot látott, ami itt és ami a Hadászban van, semmi sincs, amit meg ne tanult volna; így hát nem csoda, hogy az erényre és más dolgokra is vissza tud emlékezni, melyekről azelőtt tudomása volt. Minthogy pedig az egész természet rokon vele, és a lélek eleve megtanult mindent, nincs semmi akadály annak, hogy aki egy valamire visszaemlékezik, amit tanulásnak neveznek az emberek, az rátaláljon az összes többire is, ha bátor az illető, s nem fárad bele a kutatásba. Mert a kutatás és a tanulás teljes egészében nem más, mint visszaemlékezés. (Platón: Menón 81 c-d - Kerényi Grácia fordítása)

ARISTOTELÉS A VALLÁS KETTŐS EREDETÉRŐL

Aristotelésnek az volt a véleménye, hogy az istenekről alkotott elképzeléseknek kettős eredete van: egyrészt a lelki élményekből, másrészt az égi jelenségekből. A lelki élményekből annyiban, hogy a lélek álomban megnövekedett isteni erővel telik meg és látnokivá válik. Ha tudniillik, mondja, a lélek alvás közben elválik a testtől, akkor saját természetét veszi fel és megjósolja a jövőt. Ugyanígy áll a helyzet, amikor a halál után elválik a testtől... De az égi jelenségekből is (ered az istenelképzelés), mivel az emberek nappal a Nap pályáját, éjjel pedig a többi égi test szabályos mozgását látták, és ezért azt hitték, hogy egy isten az, aki létrehozza ezt a mozgást és rendet. (Sextus Empiricus: Adversus dogmaticos III. 20-22 -Sarkady János fordítása) [165]

HOGYAN ISMERHETŐ MEG AZ ISTEN?

A mű, amelyből az alábbi szemelvény származik, Aristotelés neve alatt maradt fenn, de egyes kutatók elvitatják tőle.

A lélek, amely által élünk, s amely által házakat és városokat birtoklunk, láthatatlan ugyan, de a műveiből megismerhető. Az emberi élet egész berendezését ugyanis ez találta ki, ez rendezi el és tartja össze, a szántásokat és vetéseket, a kézműves találmányokat, a törvények használatát, az alkotmány rendjét, az állami intézkedéseket, a külső háborúkat és a békét. Ugyanígy kell gondolkodnunk az istennel kapcsolatban is: az isten hatalom tekintetében a legszilárdabb, szépség tekintetében a legmagasztosabb, *areté* tekintetében pedig a legkiválóbb, mivel az egész halandó természet számára láthatatlanul létezik, és a műveiből ismerhető meg. (Pseudo-Aristotelés: De mundo 399b 11-25)

EPIKUROSA PROLÉPSISRŐL

Epikuros samosi születésű filozófus, Kr. e. 306-ban telepedett meg Athénban, ahol házat vásárolt, és híres „Kert”-jében nyitotta meg filozófiai iskoláját. Követői Hellas-szerte vallásos színezetű baráti közösségeket alkottak, és szoros kapcsolatot tartottak fenn egymással.

Mert van-e olyan nép és olyan embercsoport, amelynek tanulás nélkül is ne lenne az istenekről valamiféle előzetes fogalma? Ezt Epicurus *prolipsisnek*, azaz egy-egy dologról a lélekben eleve meglévő elképzelésnek nevezte, amely nélkül semmit sem lehet megérteni, megvizsgálni vagy megvitatni. (Cicero: Az istenek természete 16 - Havas László fordítása)

EPIKUROK AZ EIDÓLONOKRÓL

Epicurus... azt tanítja, hogy az istenek természete és lényege olyan, hogy kezdetben nem érzékeléssel, hanem gondolkodással fogjuk fel, és nem is valamilyen testi meghatározottság vagy mennyiség révén, ahogy azokat a dolgokat, amelyeket Epicurus *steremnionok*nak, szilárd testeknek nevez, hanem *azon képek*³⁰⁴ révén, amelyeket hasonlóságuk és áramlásuk segítségével fogunk fel, minthogy a rendkívül hasonló *képek* végtelen sora megszámlálhatatlan atomból tevődik össze, és (vissza)folyva elvezet az istenekhez. (Cicero: Az istenek természete 19 - Havas László fordítása) [166]

CHRYSIPPOS ÉRVELÉSE AZ ISTEN LÉTE MELLETT

Chrysippos (Kr. e. 281-208) Soloiból származó sztoikus filozófus, Kleanthés tanítványa, majd utóda az iskola élén.

Ha ugyanis (van valami a világban, amit emberi ész, amit elme, amit emberi tehetség nem képes megvalósítani, akkor az, ami ezt megteheti, jobb az embernél. Márpedig az égi dolgokat és mindazokat, amiknek rendje örök, az ember nem képes életre hívni. Az tehát, aki ezeket megvalósítja, jobb, mint az ember. Ezt a lényt mi másnak mondanád, mint istennek? (A sztoikus Chrysippos érvelése - Cicero: Az istenek természete II. 16 - Havas László fordítása)

A THEOLOGIA SZÜLETÉSE

A nagy athéni filozófus, Platón (Kr. e. 428/427-349/348) Állam című munkájában az alábbi párbeszédben olvassuk először a *theologia* kifejezést, ami valószínűleg az ő szóalkotása. Korábban csak a *theologos* főnév, a *theologikos* melléknév és *theologein* ige meglátára vannak forrásadataink.

SÓKRATÉS

...mi most nem költők vagyunk, hanem államalapítók: az alapítóknak csupán az a dolguk, hogy ismerjék azokat az irányelveket, amelyek szerint a költők meséket mondhatnak, s ha ezeket figyelmen kívül hagyják, ezt ne tűrjék, maguknak azonban nem kell meséket költeniök.

ADEIMANTOS

Ez helyes is; de éppen arra vagyok kíváncsi, hogy milyenek legyenek az istenekkel foglalkozó³⁰⁵ mesék alapvonásai.

SÓKRATÉS

Körülbelül ilyenek: amilyen az isten lénye, olyannak kell őt feltüntetni, akár hőskölteményben, akár dalban, akár tragédiában ábrázolja is a költő.

ADEIMANTOS

Igen.

SÓKRATÉS

Márpedig az isten lényegileg jó, tehát így is kell róla beszélni.

(Platón: Állam 379a - Szabó Miklós fordítása) [167]

A THEOLOGOS

A *theologos* szó használata legkorábban a Kr. e. 6. században mutatható ki. Hérakleitos (Kr. e. 6. második fele - 5. század első fele) pedig A *természetről* című munkáját három *logosra* osztotta, a mindenségről szóló, a politifo a *theologikos logosra*. (Diogenész Laertios IX. 5-6) Aristotelész (Kr. e.

³⁰⁴ Cicero itt a görög *eidólont* *imagó*val adja vissza.

³⁰⁵ Szó szerinti fordításban: „milyenek legyenek a *theologiával* kapcsolatos minták (*typoi*)...” A *typos* szó eredeti jelentése „öntőminta”.

384-322) - a saját kora szóhasználatával élve - a *theologosok* közé sorolja a mitikus kozmogóniák szerzőit is.

A Hésiodosz köréhez tartozó költők és az ún. *theologosok*, e mythizáló költők mind csak azzal törődnek, hogy a maguk képzetköre számára találjanak valami kielégítő megoldást, de azzal, ami bennünket foglalkoztat, nem törődtek. Isteneknek tették meg az alkotó elveket, és istenektől származtatták őket... (Aristotelész: *Metaphysika* 1000a 9 - Halasy-Nagy József fordítása)

A THEOLOGIA HELYE A TUDOMÁNYOK SORRENDJÉBEN

Bár minden oknak örökkévalónak kell lennie, de főképp az önálló és változatlan oknak. Ezek ugyanis az okai azoknak, amelyek az isteni dolgok közül láthatók. Ennélfogva három elméleti tudomány van: a matematika, a fizika, azaz a természettudomány és a *theologia*, azaz az istenismeret. Mert bizonyos, hogyha valahol fennáll az isteni, ebben az itt jelzett természetben áll fenn. S a legtiszteletreméltóbb tudománynak a legtiszteletreméltóbb tárggyal kell foglalkoznia. Az elméleti tudományok tehát többet érnek, mint az egyéb tudományok, viszont *ez a tudomány* többet ér az egyéb elméleti tudományoknál. (Aristotelész: *Metaphysika* 1026a - Halasy-Nagy József fordítása)

...Az önálló és mozdulatlan létezőről tehát olyan tudomány hivatott a vizsgálódásra, mely e kettőtől különbözik, ha ugyan van ilyen, ti. önálló és mozdulatlan substantia, amit megkísérünk majd bebizonyítani. S ha a létezők között van ilyen, akkor ott valahol egyúttal az isteni elv is adva van, s ez volna az első és leghatalmasabb elv.

Nyilvánvaló tehát, hogy háromfajta theórétikus tudomány van: a természettudomány, a matematika és a *theologia*. S ahogy a tudományok között a theórétikus tudományok foglalják el a legmagasabb rangot, úgy ezek közt viszont a legmagasabb rangú az utoljára említett *theologia*. Ennek tárgya ugyanis a legtiszteletreméltóbb létező, s a tudományok sajátos tárgyuk szerint kapják magasabb vagy alacsonyabb rangjukat. (Aristotelész: *Metaphysika* 1064b - Halasy-Nagy József fordítása) [168]

AZ EMBERI LÉLEK

A HOMÉROSI KOR LÉLEKELKÉPZELÉSE

Az *Ilias* XXIII. énekében Achilleusnak álmában megjelenik a halott Patroklos árnya. Achilleus álma és felébredése utáni visszaemlékezése a homérosi kor alvilág- és lélekelképzelését tükrözi. Számunkra ez az első erre vonatkozó értesülés.

Szólt, s kedves kezeit nyújtotta feléje, de hiába:
mert elszállt az a lélek a föld mélyébe sziszegve
füstként: és Akhilleusz föl ijedt nagy rémületében,
összeütötte a két tenyerét, szomorúan eképp szólt:
Jaj, hát van Hádész házában lélek³⁰⁶ is, árny³⁰⁷ is,
csak hogy a lelkeknek nincs semmi öntudatuk lenni:
mert a szegény Patroklos lelke került közelembe
és itt állt az egész éjjel nyöszörögve, jajongva;
mindent elrendelt: s csoda! mint maga, éppen olyan volt.
(Homérosz: *Iliász* XXIII. 98-107 - Devecseri Gábor fordítása)

³⁰⁶ *Psyché*.

³⁰⁷ A görög szövegben itt az *eidólon* „képmás” jelentésű szó szerepel, máshol valóban használja Homérosz a *skia* „árny” jelentésű szót is „lélek” értelemben.

DÉMOKRITOS A LÉLEK JAVAIRÓL

Aki a lélek javait választja, az istenibbet választja; aki viszont a porsátor javait, az emberi dolgokat. (Démokritos: Etikai töredékek I. Diels - Kranz B 37 = Démokratés 3 - Kövendi Dénes fordítása)

Az isteni lélek sajátja mindig valami szépre gondolni. (Etikai töredékek II. Diels - Kranz B 112 = Démokratés 79 - Sebestyén Károly fordítása)

PLATÓN A LÉLEK HALHATATLANSÁGÁRÓL

Platón (Kr. e. 428/427-349/348) athéni bölcsele, Sókratés tanítványa, aki Akademos hérós szent ligetében alapítja meg iskoláját, az Akadémiát. A lélekkel kapcsolatos kérdések különösen a Phaidrosban és az Államban kerülnek előtérbe.

A lélek a maga egészében halhatatlan. Mert ami önmagát mozgatja, az halhatatlan. Ami ellenben mást mozgat, annak mozgása megszűntével élete is [169] megszűnik... Minthogy tehát halhatatlannak bizonyult az, ami önmagát mozgatja, nem vall szégyent az, aki ebben találja a lélek lényegét és fogalmát. Mert minden test, amelynek mozgása kívülről származik, lélektelen. Ellenben lelkes az, amelynek belülről, önmagából ered a mozgása, éppen ez a lélek természete. Ha pedig ez így van, vagyis az önmagát mozgó nem más, mint a lélek, akkor szükségképpen keletkezés nélkül való és halhatatlan a lélek. (Platón: Phaidros XXIV. 245 c-e - Kövendi Dénes fordítása)

SÓKRATÉS A LÉLEKVÁNDORLÁSRÓL

Sókratés a pamphyliai Ér látomásával szemlélteti a lélek sorsát. A mítosz szerint Ér tizenkét napos tetszhalál után feléledve számol be túlvilági élményeiről.

Mikor a bírák elé lépett, azt mondták neki, hogy az ő feladata lesz majd hírül vinni az embereknek az ott történeteket; tehát megparancsolták neki, hogy jól hallgasson és figyeljen mindenre azon a helyen. Ő aztán látta, amint a lelkek az ítélet elhangzása után az ég és a föld hasadékeinak egyikén eltávoznak, míg a másik két hasadék egyikén a föld alól feljönnek mocsokkal és porral belepve, a másikon át pedig az égből lejönnek tisztán. A szakadatlanul visszaérkező lelkek azt az érzést keltették benne, mintha hosszú vándorlás után jönnének oda; lelkendezve vonultak a rétre, s ott - mint valami ünnepi gyülekezésben - letelepedtek, az ismerősök üdvözlötték egymást; a föld alól érkezők kérdezősködtek a többiektől az ottani dolgok felől, az égből érkezők pedig amazoknak a tapasztalatai felől. S aztán elbeszélték egymásnak élményeiket; egyik részük nagy jajgatás és sírás közt emlékezett vissza arra, hogy mennyi és milyen szenvedéseken ment át, s mit látott föld alatti vándorlása során - ez a vándorlás ezer évig tartott -, az égből érkezők pedig boldog élményekről és csodálatosan szép látomásokról számoltak be. Sok időbe telnék, Glaukón, minden részletet elmondani; a lényeg azonban az - így mondta -, hogy mindazért az igazságtalanságért, amit valaha másokkal szemben elkövettek, sorjában megbűnhődtek, és pedig mindegyikért tízszer - ez százévenként történik, minthogy ennyinek számít az emberi élet tartama -, hogy így minden gonosztettükért tízszeres árat fizessenek. (Platón: Állam 614d-615b - Szabó Miklós fordítása)

PLATÓN A LÉLEK FELELŐSSÉGÉRŐL

A lelkek nyolcnapi pihenő és ötnapi vándorút után az ég kötelékeinek végéhez érkeznek, ahol Anankénak, a Sors istennőjének orsója van felakasztva, mely minden körforgást irányít. Mikor odaérkeztek, tüstént Lakheszisz³⁰⁸ elé kellett járulniuk. Aztán egy kikiáltó mindenek előtt fősorakoztatta őket; majd Lakheszisz öléből sorshúzó [170] cserepeket és élet-mintákat vett a kezébe, fellépett egy magas dobogóra, s így szólt: Halljátok, Ananké leányának, a szűz

³⁰⁸ Lakheszisz, Klóthó és Atroposz a három Moira, Ananké lányai. Lakheszisz a múlttól, Klóthó a jelenről, Atroposz pedig a jövőről énekel.

Lakheszisznek üzenetét. Egynapos életű lelkek! Most kezdődik a halandó nemzetség új, halállal végződő korszaka. Nem titeket fog a *daimón* kisorsolni, hanem ti fogtok magatoknak *daimónx* választani.³⁰⁹ Akinek az első hely jut, az válasszon magának először életformát, amely mellett aztán kénytelen-kelletlen ki kell tartania. Az erénynek azonban nincs gazdája: mindenki aszerint részesül benne, amint többé vagy kevésbé tiszteli vagy nem tiszteli. *Az a felelős, aki választ, az isten nem felelős.* (Állam 617 d-e - Szabó Miklós fordítása)

PLATÓN A SZABAD AKARATRÓL

Minthogy a mindenség királya látta, hogy összes cselekedeteink a lélekből fakadnak, és bennük sok az erény, de sok a bűn is, és a lélek meg a test, minthogy keletkeztek, nem lehetnek örökkévalók, miként a hagyomány istenei, de el sem pusztulhatnak - hiszen az élőlények keletkezése megszűnne, ha e kettő közül bármelyik elpusztulna -, és azt is belátta, hogy ami jó a lélekben, az arra született, hogy használjon, ami pedig rossz, az arra, hogy ártsen: mindezeket tekintetbe véve módot gondolt ki arra, hogy a mindenség részei közül mindegyiknek hol kell elhelyezkednie, hogy a mindenségben az erényt legtökéletesebben és legkönnyebben győztessé, a bűnt pedig legyőzötté tegye. Az egészre való tekintettel elrendezte tehát, hogy mindennek változó minősége szerint milyen helyet kell megkapnia, s eszerint milyen tájakon kell letelepednie. Hogy pedig ki-ki milyenné lesz, megengedte, hogy ennek oka mindegyikünknek az akarata legyen. Mert mindegyikünk ahová vágyik és amilyen lelkeségű, csaknem mindig oda is jut és olyan lesz a sorsa. (Törvények 904a-d - Kövendi Dénes fordítása)

ARISTOTELÉS A LÉLEKRŐL

Aristotelés megkülönbözteti a három lélekrészt (*psyché*) az értelemről (*nus*). Mivel ugyanis a tápláló lélekrésszel (*threptiké psyché*) kapcsolatban világos, hogy a sperma és a magzat nem választható el egymástól, fel kell tennünk, hogy van bennük képesség (*dynamis*), energia (*energeia*) azonban nincs, mielőtt a magzattól elkülönült részek nem vesznek magukhoz táplálékot, és nem teszik az ilyesfajta lélek-rész dolgát. Mert úgy tűnik, hogy minden ilyesmi kezdetben növényi életet él. [171]

Következésképpen világos, hogy az érzékelő (*aisthétiké psyché*) és a gondolkodó lélekrészről (*noétiké psyché*) azt kell mondani: szükségképpen mindegyik korábban rendelkezik képességgel, mint energiával. Szükségképpen tehát vagy nincs meg mindegyik, vagy mindegyik már eleve megvan, vagy az egyik igen, a másik nem, és vagy az anyagban van, de onnan nem jut be a férfi spermájába, vagy bejut, a férfiban pedig vagy kívülről van meg mindegyik, vagy egyik se, vagy az egyik igen, a másik nem. Ezek alapján világos, hogy nem lehet meg már eleve mindegyik. A testi energia ugyanis annyi minden felett uralkodik, hogy világos, ezek nem tudnának meglenni test nélkül, mint ahogy lehetetlen láb nélkül gyalogolni. Úgyhogy az is képtelenség, hogy kívülről jusson be. Mert azok sem juthatnak bele egyenként, mivel elválaszthatatlanok, és magában a testben sem juthatnak oda. Ugyanis a sperma az átalakult táplálékból származó testnedv. Nem marad más hátra, minthogy (azt állítsuk,) az értelem (*nus*) az egyetlen, mely kívülről jön, és egyedül ez isteni. Annak az energiája ugyanis nem osztozik a test energiájával. (Aristotelés: *De generatione animalium* 736b 8-28)

PLUTARCHOS A TESTRŐL ÉS A LÉLEKRŐL

Szentségtörés és barbárság az erény isteni voltát megtagadni, de az eget a földdel összekeverni együgyűség. Legjobb, ha Pindarossal mi is valljuk:

Engedelmes mind, ami test, az erős halálnak,
ám élő-eleven marad képmása mindenkor.

Mert csak a lélek való az istenektől. Onnan jön, és oda tér vissza, de nem a testtel együtt, hanem

³⁰⁹ A *daimón* itt az embert egész életében őrző lényt jelöl.

amikor már teljesen tiszta, testetlen és szent lett. Ez a száraz és nagyszerű lélek Hérakleitosz szerint úgy roppen ki a testből, mint a villám a felhőkből, de a test bilincseibe zárt és hozzátapadt lélek olyan, mint valami nyirkos, nehéz kigőzölgés, amely képtelen felfele, a magasba szállni. Nincs tehát rá szükség, hogy a jó emberek testét lelkükkel együtt mennybe küldjük, hanem hinnünk kell, hogy a lélek és az erény - a természet és az igazságosság rendje szerint - az embereket hērőszokká, a hērőszokat félistenekké változtatja. (Plutarkhosz: Romulus 28 - Máthé Elek fordítása)

PLUTARCHOS A LÉLEK KÉPESSÉGEIRŐL

Ezzel a többiek is egyetértettek, én pedig rövid hallgatás után így szóltam: Ammónios, véletlenül magad adtad meg a kiindulópontot és a bevezetést azon témákhoz, amelyek az ottani beszélgetés tárgyát képezték. Mert ha a testtől különálló és soha emilyen testi kapcsolattal nem bíró lelkek szerinted és az isteni Hésiodos szerint *daimónok*, akik [172]

földönjáró hű őrzői az emberi nemnek,

(Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

miért fosztod meg az emberi testbe költözött lelkeket attól a képességtől, amellyel a jövőt előrelátják és feltárják. Mert a testtől elváló lélek nem jut olyan képesség vagy többlet birtokába, amellyel már korábban is ne rendelkezett volna. Ez mindig a birtokában van, csak testbe öltözve képességei erőtlenebbek, némelyik teljesen láthatatlan és rejtett, némelyik pedig gyenge és homályos, a ködbe bámulókhöz és sárban lépkedőkhöz hasonlóan tétova és bizonytalan, ezért nagy kitartásra van szükség ahhoz, hogy valódi erejét felszínre hozza, s megszabadítsa és megtisztítsa attól, ami azt elrejt. Mint ahogy a nap nemcsak akkor fényes, amikor kibújik a felhők közül, hanem mindig, számunkra mégis ködben fénytelen és halovány, ugyanúgy az emberi lélek sem használja a jóslási képességét kilépve a testből, mint valami felhőből, de birtokolja, ám az most még homályban van, mivel elegyedik a halandó résszel. (Plutarchos: De defectu oraculorum 39)

A BEAVATOTTAK LELKI ÉLMÉNYEI

Stóbaios - teljes nevén Ioannés Stobaios -, a makedóniai Stoboi szülötte (Kr. u. 5. század második fele) számos, ma már elveszett ókori művet kivonatolt. Florilegium című művében (IV 52,49, Hense-féle kiadás) a misztériumok beavatottjainak élményeit a lélek halál utáni tapasztalataihoz hasonlítja, s erről így ír:

Először bolyongások, fáradságos tévelygések, félelmetes és végeláthatatlan gyaloglások következnek a homályon át, majd, mielőtt ezek véget érnének, mindenféle iszonyú dolog, borzadás, reszketés, izzadás és rémület (keríti hatalmába a lelket). Ezt követően hirtelen csodálatos fénnel találja magát szembe, tiszta terek és rétek tárulnak elé, majd szent látomások és dallal, tánccal, valamint szent szertartásokkal kísért szentséges tanítások ünnepi élményében részesül. Ezalatt tökéletessé és beavatottá válik, s immáron teljesen felszabadultan és minden földi dologtól mentesen, fején koszorúval jár körbe, s maga is részt vesz az ünneplésben szent és tiszta férfiak társaságában. Eközben látja az alatt (a földön) élők tisztátalan és beavatatlan tömegét, amint a nagy sárban és ködben az élvezeteknek élnek és marakodnak, s a bajok közepette megmaradnak a halálfélelemben, mert nem hisznek a túlvilági javakban. [173]

AZ EMBERI SZENVEDÉS OKA ÉS ÉRTELME

A szenvedő ember sokszor ösztönösen is az isteneket okolta az őt ért csapásokért. A vádakat maga Zeus utasítja vissza az Odysseia I. énekében (32-34):

Jaj, csak örökön az isteneket vádolja az ember,
azt mondják, a csapás mind tőlünk jön, de bizony hogy

ostoba vétkeikért szenvednek a végzetén is túl.³¹⁰
(Devecseri Gábor fordítása)

A „SZÉP ROSSZ”

Prométheusz a mékónéi osztozásnál be akarta csapni Zeust: választás elé állította az egek urát, hogy döntsön, mit választ égő áldozatul. Egy halomba hájjal letakart csontokat, egy másikba az állat gyomrába rejtett, értékes húsdarabokat rakott. Zeus, bár észrevette a cselt, az értéktelebb részeket választotta - ezért áldoznak így a görögök -, bosszúból viszont Héphais-tossal elkészíttette minden bajok okát, az első nőt, Pandórát.

Tüstént gyúrt, ahogyan Kronidés kívánta, a sánta mester szégyenlős szép szűz lánykát az agyagból, és a bagolyszemű Pallas Athéné felcicomázta. Istennők: Charisok, s Peithó, a királyi Igézet hoztak aranyláncot testére, s a széphajú Hórák nyiladozó tavaszon fonták meg dús koszorúját, végül minden dísz elrendez rajta Athéné. Keblét Argeiphontés megtöltötte csalással, hízogó szóval s tolvaj hajlammal egészen úgy, ahogyan mennydörgő Zeus kívánta, s adott még hangot az isteni hírnök³¹¹ a lánynak, s elnevezé őt Pandóranak, mert neki, kik lakják az Olympost, mind adtak valamit, kárára az emberi nemnek.

Aztán elkészülve ravasz tervével egészen, már Epimétheushoz küldötte le Zeus atya Hermést, mint gyors hírnöke, kézen fogva vezesse a szűzet hozzá, s ez, bár szólt neki jókor bátyja, Prométheusz, hogy, ha ajándékot küld Zeus atya, el ne fogadja, mert halandó emberi nemre hoz az veszedelmet, észbe csak akkor kap, hogy a bajt már látnia kellett. [174]

Mert gond nélkül élt mindaddig az ember a földön, távol a fáradság, távol minden nyomorúság és távol volt még, mi halált hoz ránk, a betegség. Most a halandó sok baj közt gyorsan megöregszik. Mert ez a nő, hogy a hombárnak fedelét felemelte,³¹² mind szétszórta, az embernek sok gondot okozva. Egy nem távozik el, mélyen megül ott a Reménység, hombár szája mögött mindvégig, s el se repülhet, mert mielőtt kirepült, a fedél ismét lecsapódott, úgy, ahogy égisztartó Zeus kieszelte előre. Más, sokezernyi csapás kószál pusztítva közöttünk, bajjal telt el a föld, vele telt el a tenger egészen, nappal törnek a kórságok ránk, s éjszaka törnek, mind hívás nélkül jön s bajt hoz az emberi nemre, némán, mert elvette a hangot tőlük bölcs Zeus.

(Hésiodos: Munkák és napok 70-104)

³¹⁰ Minden ember tehát megkapja születésekor a maga osztályrészét (*moros*), s ha ezen felül (*hypermoron*) valami nagy baj éri, az emberi bűneinek következménye.

³¹¹ Hermész.

³¹² Azaz kíváncsiságból megszegi a tilalmat, miszerint a hombáredény tetejét nem szabad felnyitni.

- Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

Így miután elkészült, nem csupajó, de a szép rossz,
istenek és halandók gyűlésébe vezette
Zeusz a bagolyszemű istennőtől felcicomázott
asszonyt, bámulták a haláltalanok s a halandók,
látva a cselt, amit elhárítani nem tud az ember,
mert ez az asszony lett ősanyja az asszonyi nemnek.
Tőle eredt a szeszélyes női nem, asszonyi fajta,
mely csak azért van a háznál, hogy baj sújtsa a férfit,
ínséget ha talál, menekül, tele kamra a vágya.

(Hésiodos: Az istenek születése 585-593

- Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

ATÉT MAGA HÍVJA KI AZ EMBER

Jót és rosszat az embernek maga méri a Moira,
s isten ajándékát nincs kikerülni sem út.
Minden tett mélyén a veszély van; senki se tudja,
hogymit hoz neki még az, mibe most belekezd.
Azt hiszi ez, sikerül neki minden s észre se vette,
romlás verme hogyan tádog a lába alatt, [175]
más meg ügyetlen kézzel fog munkába, s az isten,
mit maga elvétett, jóra vezette neki.
Ámde nem ismer az ember vágya határt a vagyonban,
ez minden társán túltesz a kincseivel,
s megkettőzni akarná. Mindet jól ki lakassa?
Kincset az embernek mér örök isteni kéz
Atét³¹³ már maga vonja magára az ember, az isten
küldi le, hogy bosszút álljon előbb vagy utóbb.

(Solón versét idézi Stobaios: Florilegium III. 9,23.

Az idézet a vers befejező része, 64-77 sorok

- Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

A SZENVEDÉS HASZNA

Aischylos Agamemnón című drámájában (160-182) a kar a következő szavakkal magasztalja Zeust:

Zeusz! Mert bárki legyen ő, e név
hogya kedves őneki,
ajkam ezzel illeti:
Más olyanra nem lelek,
bárhová is fordulok,
kívüle, hogya hiú terhét a szívemnek
kell lerázni biztosan.
Az, ki rég erőshatalmú volt,
bármilyen harcra bőszen csatár,
szóba se jöhet ma már,
és utódja is letűnt,
győztesére lelve már:
ám aki Zeus diadalma felől szívesen zeng,

³¹³ Zeus lánya, aki kitaszítottak az Olymposról. Az emberekre bajt hozó istennő.

mindenekfölött okos:
bölcsségre ő vezet,
embereknek ily szabályt
ad: „*ki szenved, az tanul*”: [176]
álmában szívére csöppen a
bűntudó kín a vétkesnek, így
észretérni kényszerül:
ily „erőszakos” kegyes hatalmak
ülnek szent kormánypadon.
(Devecseri Gábor fordítása)

PLATÓN A „ROSSZ” EREDETÉRŐL

Mivel pedig az isten jó, ő sem lehet mindennek az oka, amint azt általában mondják, sőt csak kevés dolognak az oka az emberek életében, igen soknak azonban nem oka, hiszen életünkben sokkal kevesebb a jó, mint a rossz. S a jót valóban senki másnak nem szabad tulajdonítanunk (mint az istennek), a rossz okát ellenben valami másban kell keresnünk, nem pedig az istenben. (Platón: Állam 369c - Szabó Miklós fordítása)

A GONOSZSÁG NEM IRTHATÓ KI A FÖLDRŐL. A PLATÓNI SÓKRATÉS ÉRVELÉSE

Platón Sókratés szájába adja az alábbi okfejtést:

Csak hogy a gonoszságnak sem kipusztulnia nem lehet, Theodóros - hiszen a jónak kell hogy valami ellentéte is legyen mindenkor -, sem az istenekhez átköltöznie; hanem kényszerű végből itt kóborol a halandó természet s a földi helyek körül. Éppen azért arra kell törekednünk, hogy innen minél hamarabb amoda meneküljünk. A futás pedig abban áll, hogy a lehetőség szerint minél hasonlóbba váljunk az istenhez; s ez a hasonlóság a bölcsséggel párosult igazzá és szentté válás. Csak hogy, kitűnő barátom, nem éppen könnyű dolog megértetni valakivel, hogy nem abból a célból kell a gonoszságot kerülni s az erényt követni, s annak a kedvéért az egyiket cselekedni, a másikat nem, ami miatt a sokaság gondolja, azaz, hogy ne rossznak, hanem jónak lássék az ember; mert ez, úgy tetszik, csak afféle vénasszonyos locsogás, ahogy mondják. Az igazságot pedig ekként kell értenünk: isten soha, semmiképp se igazságtalan, hanem a lehető legigazságosabb; és nem más ez a hasonulás, mint az, hogy mentől igazságosabbá válik az ember. Ettől függ a férfi igaz kiválósága vagy férfiatlansága is. Ennek ismerete maga a bölcsség és az igaz erény, nem ismerete viszont maga az esztelenség és nyilvánvaló gonoszság. (Theaitétos 176 a-c - Kárpáti Csilla fordítása) [177]

A ROSSZ ÉRTELME. A SZTOIKUS CHRYSIPPOS VÉLEMÉNYE

A rossznak az összes többi körülmény vonatkozásában van meg az értelme. Valahogyan ugyanis a rossz is a természet *logosz* szerint történik, és hogy úgy mondjam, az egész mindenség vonatkozásában nem haszontalan. Nélküle ugyanis nem volna a jó. (Chrysippos szavai, idézi Plutarchos: De communibus notitiis adversus Stoicos 1065b - Steiger Kornél fordítása)

PLÓTINOS A ROSSZRÓL ÉS A JÓRÓL

Plótinus (kb. Kr. u. 205-270) az újplatonikus filozófiai iskola megteremtője, az utolsó jelen-tős görög gondolkodó.

Ha pedig valaki azt állítaná, hogy a létezők világában egyáltalán nem létezik rossz, a következőképpen válaszolhatunk. Ha nem létezik rossz, akkor jó sem létezik, és nincs semmi, amire törekedni lehetne, következésképpen nem létezik sem törekvés, sem eltévelyedés, sem megismerés. A törekvés ugyanis a jóra irányul, az eltévelyedés a rossz felé tart, a megismerés és a belátás pedig a jóra és a rosszra vonatkozik, és maga is egy a jó dolgok közül. Léteznie kell tehát a

jónak, a keveretlen Jónak is, valamint annak is, amiben a jó a rosszal keveredik. Ha valami inkább a rosszból részesedik, már maga is a rosszhoz tartozik, mivelhogy egészben véve rossz, ha pedig kevesebb rosszból, mint jóból, akkor annak mértékében, amennyivel kevesebb benne a rossz, a jóhoz tartozik. Hiszen mi is lehetne rossz a lélek számára? Vagy- másképp szólva - melyik lelket érhetné bármi rossz, ha nem érintkezik a rosszabb természettel? Akkor ugyanis sem vágyai nincsenek, sem bánata, sem indulatai, sem félelmei. Hiszen az összetétel az, ami fél, nehogy felbomolják, bánatot és fájdalmat pedig megint csak az összetétel felbomlása okoz. Vágyai azért vannak, mert valami megzavarja a felépítésében, vagy pedig azért, mert előre gondoskodik valamilyen orvosságról, nehogy zavar támadjon benne; képzetek azért keletkeznek, mert a lélek értelem nélküli részét kívülről megtámadja valami, ez pedig nem történhetne meg vele, ha nem oszlana részekre; hamis vélekedéseket pedig akkor táplál a lélek, ha kívül kerül magán az igazságon, kívül pedig azért kerül, mert nem tiszta. A szellem utáni törekvés azonban egészen más. Ehhez ugyanis nem kell több, mint hogy a lélek együtt maradjon a szellemmel és benne lakozzék, nem hajolva le a silányabb világhoz. A rossz viszont nem egyszerűen csak rossz, ezt nem engedné a jó ereje és természete. Miután szükségszerű volt, hogy megjelenjen, szép kötelékektől körülövezve jelent meg a világban, akár egy aranyláncokkal megkötözött fogoly. Ezek a kötelékek elfedik őt, hogy bár létezik rejtve maradjon az istenek előtt, és az embereknek ne mindig csak a rosszat kelljen látniuk, de még ha a rosszat látják is, jelen legyenek a szépség képmásai, amelyek visszaemlékezésre hívják őket. (Plótinos: Enneades I. 8,15 - Horváth Judit és Perczel István fordítása) [178]

HOGYAN ÁLDOZZUNK AZ ISTENEKNEK?

MIT VÁR EL AZ ISTEN?

Az ember istenek iránti kötelezettségeit először a boiótiai Akrából származó parasztköltő. Hésiodos (Kr. e. 7. század) fogalmazta meg tömör formában Munkák és napok című tankölteményében (336-340):

Mint csak bírja vagyonkád, áldozz isteneidnek,
tisztán jámbor szívvel, pompás combokat égess.
Engeszteld máskor tömjénnel, itallal az istent,
este ha vár nyoszolyád s ha a nap szent fénye ragyog rád,
úgy lesznek mindig kegyesek lelkükben irántad...

(Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

KIKNEK KELL ÁLDOZATOT BEMUTATNI?

Először is azt állítjuk, hogy az olyposi és a várostvédő istenek után a föld isteneinek kell megadni a tiszteletet, hogy az istenfélelem „célját eltaláljuk”,³¹⁴ mégpedig a föld isteneinek páros számú, másodrendű, bal oldali részeket, a felső isteneknek pedig a páratlan, az előbbiekkal ellentétes részeket. Az istenek után áldoz az értelmes ember a *daimón*oknak, majd a *hérósok*nak is. Ez után következnek a család isteneinek a hagyomány szellemében szentelt külön szobrok és szentélyek. (Platón: Törvények 717b-c - Kövendi Dénes fordítása)

AZ ÁLDOZAT MÉRTÉKE

Az alábbi történet a delphoi szentély által terjesztett példabeszédek egyike. Tyrosi Porphyrios (Kr. u. 3. század), akitől ez a történet származik, az újplatonista Plotinos követője, számos, különböző műfajú írás szerzője.

³¹⁴ Vadászati szakkifejezés a görög eredetiben.

Theopompos tudósít arról, hogy Ázsiából egy magnésiai ember érkezett Delphoiba, aki igen gazdag volt, és számos nyáját birtokolt. Minden évben sok és bőkezű áldozatot mutatott be részben gazdagsága, részben pedig jámborsága miatt, hogy megnyerje az istenek tetszését. Minthogy így viszonyult az istenséghez, elment Delphoiba. Miután *hekatombét* küldött az istennek, és bőkezűen fejezte ki tiszteletét Apollón iránt, a jósdához ment jóslatot kérni. Kérdést intézett a Pythiához, abban a hitben, hogy a jósnő neki, aki a legszebben ápolta az istenek [179] kultuszát, a legjobban és leglelkesebben szolgálta az istenséget, és fényűző áldozatokat mutatott be, fogja adni az első helyet. A Pythia azonban azt válaszolta, hogy a legszebben Klearchos, az arkadiai Methydrión lakosa ápolja az istenek kultuszát. (A kérdező) mélységesen megdöbben, és látni kívánta őt, és találkozni vele, hogy megtudja, miképpen mutatja be az áldozatokat. Gyorsan elment Methydriónban, ott először megvetéssel nézte a terület kicsinységét és szegényességét, azt gondolva, hogy még az egész város sem tudna az övénél szebb és bőkezűbb áldozatot bemutatni, nemhogy a polgárok valamelyike. Mégis találkozott az emberrel, és arra méltatta, hogy meghallgassa, hogyan tiszteli ő az isteneket. Klearchos pedig elmondta, az előírt időpontokban pontosan megtartja az áldozati előírásokat. Minden hónapban újholdkor megkoszorúzza és feldíszíti Hermész és Hekaté szobrait, valamint azon szent helyeket, amelyeket az ősök hátrahagytak, és füstölőszerekkel, *psaistos*okkal³¹⁵ és *popanon*okkal³¹⁶ fejezi ki tiszteletét. Évente részt vesz a közös áldozatokon, egyetlen ünnepet sem hagy ki. Ezeken az ünnepeken nem áldoz marhát, nem vág le semmilyen áldozati állatot, hanem amikor eljön az ideje, azt áldozza fel, ami éppen van, a legszebbet az évszagnak megfelelő termények mindegyikéből, mintegy zsengeáldozatként az isteneknek. Részben feltálatja,³¹⁷ részben feláldozza nekik.³¹⁸ A marhaáldozatnál többet ér az, amit az ember a saját szűkös vagyonából áldoz fel. (Porphyrios: De abstinentia II. 16)

AZ ORPHIKUSOK FELFOGÁSA AZ ÁLDOZATOKRÓL

Platón az orphikusokkal kapcsolatban a következőket mondja:

Hiszen még ma is láthatjuk, hogy sok helyütt megmaradt az a szokás, hogy az emberek egymást áldozzák fel az oltárokon. Halljuk azonban ennek az ellenkezőjét is, hogy más helyeken a szarvasmarhát sem tekintik tápláléknak, és nem veszik a lelkükre, hogy állatot áldozzanak az isteneknek, hanem kalács, mézzel áztatott gyümölcs és más efféle ártatlan áldozatok vannak szokásban; a hústól pedig tartózkodnak, mert nem lehet istennek tetsző elevent megenni, sem az istenek oltárait vérrel beszennyezni; s így hajdankorban az úgynevezett orphikus életmód jött szokásba, amely megengedte az élettelen táplálék fogyasztását, de tartózkodott minden élőlénytől. (Platón: Törvények 782c - Kövendi Dénes fordítása) [180]

EMPEDOKLÉS AZ ÁLLATÁLDOZATRÓL

Nem létezett számukra Arész isten, sem Kydoimos,³¹⁹
sem Zeus király, sem Kronos és Poseidón,
csupán Kypris királyné...³²⁰
akit ők jámbor áldozati ajándékokkal tisztelnek,
színes állatokkal és számtalan mesteri művel,
bűvös szagú mirtuszokkal,
tisztá mirrha és illatos tömjén áldozatával,
a szőke méz italát loccsantva a padlóra.
Ám a bikákat, keveretlen véréket nem kívánta az oltár,

³¹⁵ A *psaistos* árpalisztból olajból és mézből készült lepény.

³¹⁶ A *popanon* áldozati lepény vagy kalács, többféle formáját ismerték az ókorban.

³¹⁷ Szokás volt az istenek szobra előtt elhelyezett asztalra ételeket elhelyezni, ezeket nem égették el.

³¹⁸ A görög szövegbe a hagyományozás során itt valami hiba csúszott.

³¹⁹ Kydoimos a harci tombolás démona.

³²⁰ Vagyis a kyprosi (ciprusi) Aphrodité.

Hanem nagy vétke ez az emberi nemnek,
hogy kiontva az életet, elfogyasztják a nemes tagokat.³²¹
(Empedoklés, Diels - Kranz B 128 = Porphyrios:
De abstinencia II. 20
- Steiger Kornél fordítása)

AZ EMBER ÉS AZ ISTEN VISZONYA

ORPHIKUS TAN AZ EMBER EREDETÉRŐL

Az orphikus hagyomány szerint négy egymást felváltó uralom volt. Az első Uranosé volt, amely átszállt Kronosra, amikor az levágta atyja szeméremtagját, Kronos után Zeus lett a király, amikor atyját a Tartarosba vetette. Azután Dionysos lépett Zeus helyére; de őt Héra gonosz felbujtására szétszaggatták a titánok, akik körülötte voltak, és ettek a húsából. Ekkor Zeus feldühödött, és villámával lesújtotta őket. A belőlük felszálló füst kormából keletkezett az az anyag, amelyből az emberek jöttek létre. Nem szabad tehát eldobni magunktól az életet, nem azért, mert, amint az ismert mondás jelezni látszik, testünkkel mintegy börtönben vagyunk- hiszen ez világos, és ezt nem nevezné állhatatlannak-, hanem azért nem szabad eldobni az életet, mert testünk tartalmaz valamit Dionysosból is; rész vagyunk ugyanis belőle, amennyiben a titánok kormából származunk, akik ettek a húsából. (Platón: Phaidón 61c scholionja = Orphic. fragm. 220 - Sarkady János fordítása) [181]

ARCHILOCHOS AZ ISTEN HATALMÁRÓL

Archilochos (Kr. e. 7. század közepe), a sok viszontagságot átélt költő élettapasztalatait fogalmazza meg az alábbi sorokban:

Mindent bízz az istenekre: gyakran állítják megint
talpra azt, kit balszerencse sujtott mélysötét porig,
majd meg azt, ki önbiztosan tör magasra, azt verik
ők hanyatt a földre; csőstül gyúl a baj, s ott láthatod:
gyatra koldus-élet útján bomlott ésszel ténfereg.
(Franyó Zoltán fordítása)

HÉRAKLEITOS AZ EMBERI ÉS AZ ISTENI TÖRVÉNYRŐL

Hérakleitos (kb. Kr. e. 540-480), a homályos fogalmazásmódjáról híres ephesosi filozófus az örökös változásról szóló elméletét, úgy tűnik, az isteni szférára is kiterjesztette.
...minden emberi törvény egyből táplálkozik: az isteniből. Ez ugyanis annyira érvényesül, amennyire akar, és elég az ereje mindennel szemben, és felül marad. (Diels - Kranz B 114 = Stobaios: Florilegium I. 179 - Kerényi Károly fordítása)

AZ ISTEN IRIGY

A perzsa Xerxés, miután megszemléli a Helléspontosnál a hatalmas perzsa hadiflottát, sírva fakad. A sírás okát a következőképpen indokolja:
Elgondoltam, hogy milyen kurta is az emberi élet, s hogy ennyi ember közül száz év múlva egyetlenegy sem él már. Artabanos így felelt: vannak ennél siralmasabb dolgok is az életben. Mert bármilyen rövid is az élet, nem találsz olyan boldog embert sem ezek között, sem máshol, aki ne kívánta volna - nem is egyszer, hanem többször -, hogy bárcsak inkább meghalna, és ne élne. Hiszen egyre csak zúdulnak ránk a csapások, betegségek gyötörnek, úgyszólván bizony

³²¹ Az állatáldozat bevezetését, illetve általában a húsfogyasztást helyteleníti a szerző.

hosszúnak érezzük az életet, akármilyen rövid is. Így lett ebben a gyötrelmes életben a halál vágyva vágyott menedéke az embernek. Az isten pedig, aki épp csak megízlelteti velünk az élet édességét, *irigy* ajándékozó. (Hérodotos VII. 46 - Muraközi Gyula fordítása) [182]

KI A BOLDOG EMBER? EMPEDOKLÉS VÁLASZA

Boldog, ki az isteni gondolatokból szerzett gazdagságot,
ám nyomorult, ki homályos vélekedést ápol az istenekről.
(Diels - Kranz B 132 = Clemens Alexandrinus: Strómata V. 140
- Steiger Kornél fordítása)

KI A BOLDOG EMBER? SOLÓN VÁLASZA

Az athéni Solón a dúsgazdag lyd királlyal, Kroisossal beszélget az emberi boldogságról, s a görög törvényhozó az alábbi végkövetkeztetésre jut:

A dúsgazdag nem boldogabb annál, aki éppen csak a napi szükségleteit tudja fedezni, ha a végzet nem teszi számára lehetővé, hogy minden szépnek a birtokában haljon meg. Mert sok vagyonos ember boldogtalan, sok közepes vagyonnal rendelkező pedig boldog... nem testi hibás, nem beteges, nem szenved bajoktól, szép termetű, és jó utódai vannak. Ha még ráadásul szépen fejezi is be az életét, ő az, akit keresel, aki méltó arra, hogy boldognak nevezzék. Halála előtt azonban nem lehet boldognak mondani, csupán szerencsésnek. (Hérodotos I. 31-32 - Geréb József fordítása)

A HÁROM ERÉNY

Három erényt kell gyakorolnod, gyermekem:
Tiszteld az istent; kik neveltek szüleid
s Hellas közös törvényeit. Ha ezt teszed,
a jó hír legszebb koszorúja lesz tiéd.
(Euripidész: Antiopé, 219. töredék –
Csengery János fordítása)

MIT NEM BOCSÁT MEG AZ ISTEN?

Leutychidas spártai király azért mondja el az alábbi történetet az athéniaknak, mert azok törvényellenesen vonakodnak kiadni bizonyos aiginai túszoikat a marathoni csata előestéjén. Úgy beszélnek nálunk, Spártában, hogy három emberöltővel ezelőtt élt Lakedaimónban egy Glaukosz nevű férfi, Epiküdesz fia. Minden tekintetben derék, nagyszerű ember volt, de leginkább az igazságosságáért tisztelték az akkori lakadaimóniak. Egyszer aztán a következő eset történt meg vele. Megjelent Spártában egy milétoszi ember, aki beszélni akart vele, és azt mondta: Milétoszi vagyok, azért jöttem Spártába, mert hallottam igazságosságod hírért, és a javamra akarom [183] fordítani. Mert nemcsak Hellaszban, hanem Ióniában is híre ment az igazságosságodnak. Meghánytam-vetettem magamban, hogy Ióniát mindig is veszélyek fenyegették, a Peloponnészosz pedig általában biztonságos vidék, a vagyon meg sosem marad sokáig ugyanannak az embernek a kezén. Mindezt jól megfontolva úgy döntöttem, hogy a vagyonom felét pénzzé teszem, elhozom és letétbe helyezem nálad, mert szentül hiszem, hogy biztosan megőrzöd nekem. Vedd át tehát a pénzedet és tedd el ezt az ismertetőjelet. A pénzt csak annak add át, aki ezzel a jellel jön tehozzád. Így szólt a milétoszi férfi, Glaukosz pedig átvette a pénzüsszeget, a mondott feltételekkel. Idő múltán aztán a milétoszi ember fiai Spártába jöttek, felkeresték Glaukoszt, felmutatták az ismertetőjelet, és kérték a pénzt. De Glaukosz elutasította őket, és így beszélt: Semmire nem emlékszem, fogalmam sincs, miről beszéltek. Ha mégis eszembe jut majd, mindenben az igazság szerint fogok cselekedni. Ha valóban átvettem a pénzt, az utolsó fillérig vissza fogjátok kapni, de ha nem vettem át, a hellén törvények szerint járok el ellenetek. Várjunk tehát négy hónapig, s majd akkor eldöntöm a dolgot. A milétosziak

kétségbeesetten elmentek, abban a hiszemben, hogy örökre elvesztették a pénzüket. Közben Glaukosz elutazott Delphoiba, hogy jóslatot kérjen. Kérdéseire azonban, hogy megkaparinthatja-e magának esküvel a pénzt, a Püthia fenyegető szavakkal válaszolt:

Nyersz sokat azzal bár, Epiküdesz gyermeke, Glaukosz,
esküt téve a sok kincset ha te megkaparintod,
esküdj! Mert hisz a jót is eléri végzete egyszer.
Ám hamis eskü fiat szül, nincs neve bár s keze, lába
s elpusztítja egész fajodat majd s véle családod,
míg igaz eskütevő háznépe örökre virágzik.

Glaukosz a jóslat hallatára *bocsánatért* könyörgött az istenhez, de a Püthia azt mondta, az isten szemében a *bűnös szándék felér magával a bűnnel*. Glaukosz ekkor üzent a milétoszi idegeneknek, és kiadta a pénzüket. S azt is megmondom, athéniaiak, miért meséltem el nektek ezt a történetet. Ma már Glaukosznak egyetlen utódja sem él, egyetlen család se viseli ezt a nevet, mert Spártában ez a nemzetség gyökerestül kiveszett. (Hérodotosz VI. 86 - Muraközy Gyula fordítása)

MIT BOCSÁT MEG AZ ISTEN?

...minden cselekedetet, amelyre háború vagy egyéb veszély kényszere visz rá, maga az istenség is meg szokott bocsátani. Hiszen a szándéktalan vétek elkövetője is menedéket talál az oltároknál, s a vétek szó is csak kényszerítő ok nélkül elkövetett gonosztetre alkalmazható, s nem akkor, ha valakit szorult helyzete kényszerít valamilyen vakmerőségre. (Thuküdidész IV 98 - Muraközy Gyula fordítása) [184]

KI INTÉZI AZ EMBERI DOLGOKAT?

Euripidész egyik elveszett drámájának hőse így sóhajt fel:

Már az eszembe gyakorta forгатám azt:
Vajon a sors intézi a dolgokat, avagy isten?
Reménytelenül s a jog ellen
Mélyre bukottat fölemel isten
S a boldogulót gyakran megalázza.
(Euripidész: Hypsipylé, 901. töredék
- Csengery János fordítása)

PLATÓN AZ ISTENEKEL SZEMBENI EMBERI MAGATARTÁSOKRÓL

Aki a törvényekkel megegyezően abban a meggyőződésben van, hogy vannak istenek, az soha szándékosan sem istentelen tettet el nem követ, sem törvényt és hagyományt sértő beszédet nem ereszt ki a száján; hanem csak az követ el ilyesmit, aki a következő három állapot egyikében szenved: vagy nem hisz istenekben; vagy úgy véli, hogy vannak ugyan, de nem törődnek az emberekkel; vagy harmadjára: azt gondolja, hogy könnyen lecsillapíthatók, ha áldozatokkal és imákkal félrevezetik őket. (Törvények 885b - Kövendi Dénes fordítása)

PLATÓN AZ EMBER CÉLJÁRÓL

A (gonoszság elől való) futás pedig abban áll, hogy a lehetőség szerint minél hasonlóbbá váljunk az istenhez: s ez a hasonlóság a bölcsességgel párosult igazzá és szentté válás. Csakhogy, kitűnő barátom, nem éppen könnyű megértetni valakivel, hogy nem abból a célból kell a gonoszságot kerülni s az erényt követni, s annak kedvéért az egyiket cselekedni, a másikat nem, ami miatt a sokaság gondolja, azaz hogy ne rossznak, hanem jónak lássék az ember: mert ez, úgy tetszik, csak afféle vénasszonyos locsogás, ahogy mondják. Az igazságot pedig ekkép kell értenünk: isten soha, semmiképp sem igazságtalan, hanem a lehető legigazságosabb: és nem más ez a hasonulás, mint

az, hogy mentől igazságosabbá válik az ember. (Theaitétosz 176b-c - Kárpáty Csilla fordítása) [185]

ARISTOTELÉS AZ ARETÉRŐL

Az isten és az ember viszonyáról a Nikomakhoszi etikában így nyilatkozik:

...ha egyáltalán van valami, amit az istenek ajándékozni szoktak az embereknek, akkor joggal feltehető, hogy a boldogság is isten adománya, sőt legelsősorban ez tekinthető ilyennek az emberi javak közt, annyival inkább, mert ez a legfőbb jó; ámde ez talán már egy más fejtegetés keretébe tartozik; különben még ha nem isten küldi is, hanem valami lelki kiválóság, tanulás vagy gyakorlás útján jön létre, akkor is a legistenibb dolgok közé tartozik, mert az *erény* jutalma és végcélja minden bizonnyal csakis a legjobb, azaz valami isteni boldogságot jelentő dolog lehet. (1099b - Szabó Miklós fordítása)

EPIKUROST ISTENEI

Eletük nyilvánvalóan a legboldogabb és a legcsodálatosabb, amit csak el lehet képzelni. Az isten ugyanis semmit sem csinál, semmiféle foglalatosságba nem ártja magát, semmiféle munkával nem bajlódik; örül saját bölcsességének és erényének, mert biztos benne, hogy mindig a lehető legnagyobb és örökké tartó gyönyörűségeken lesz része. (Cicero: Az istenek természete 19 - Havas László fordítása)

A SZTOIKUSOK AZ ARETÉRŐL

Az erényes élet nem más, mint a természettel összhangban álló dolgokat megtapasztalható élet - mondja Khrüszipposz A végső célokról szóló műve első könyvében. Kinek-kinek természete ugyanis a mindenség természetének része.

Ezért a legfőbb célunk az, hogy a természettel, azaz mind a sajátunkkal, mind a mindenségével összhangban éljünk, nem követve el olyasmit, ami tiltani szokott a közös törvény, azaz a mindent átható, a létezők birodalmának urával, Zeusszal azonos helyes értelem. Ebben áll a boldog ember erénye, valamint életének folyása: midőn minden tettében összhangban van a benne lakozó és a mindenség kormányzójának akarata között. (Diogenész Laertiosz: Zénón 87-88 - Joó Mária fordítása)

PLUTARCHOS AZ ISTENSÉG TULAJDONSÁGAIRÓL

Az istenségnek, amelyhez szeretnénk hasonlítani, sőt azonosulni vele, három megkülönböztető sajátsága van: a romolhatatlanság, a hatalom és az erény, s a három közül a legnemesebb és legistenibb az erény. A romolhatatlanság az űr és az elemek osztályrész, a hatalom a földrengés, a villám, a szélvihar és az árvíz, [186] de az igazság és a jog részesévé az istenség csak az értelmes és gondolkodó lényeket teszi. Az emberek éppen ezért háromféleképpen tekintenek az istenségre: irigylük, félnek tőle és tisztelik. Irigylük az istenséget és boldognak mondják, mert romolhatatlan és láthatatlan; félnek és rettegnek tőle végtelen hatalma miatt, de szeretik, tisztelik és imádják igaz voltaért. És az emberek mégis vágnak a halhatatlanságra, amelyre természetük szerint képtelenek, és a hatalomra is, amely többnyire a sors szeszélyétől függ; az erényt pedig az utolsó helyre teszik, holott az isteni tulajdonságok közül egyedül csak ezt nyerhetik el; mindez oktalanság tőlük, mert a hatalom, a jó szerencse és az uralom birtokosait az erény az istenekhez, az igazságtalanság azonban a vadállatokhoz teszi hasonlónak. (Plutarkhosz: Arisztidész 6 - Máthé Elek fordítása) [187]

IRODALOMJEGYZÉK

SZÖVEGGYŰJTEMÉNYEK

- Falus Róbert (szerk.): *Görög költők antológiája*. Budapest, 1959.
Hitseker Mária (szerk.): *Görög gondolkodók*. 1-3. Budapest, 1992-1994.
Ritoók Zsigmond: *Források az ókori görög zeneesztétika történetéhez*. Budapest, 1982
Sarkady János: *Görög vallás, görög istenek*. Budapest, 1964.
Steiger Kornél: *Sztoikus etikai antológia*. Budapest, 1983.
Szilágyi János György: *A görög művészet világa*. I—II. Budapest, 1962.

GÖRÖG FRAGMENTUMGYŰJTEMÉNYEK

- Austin, C: *Nova fragmenta Euripidea in papyris reperta*. Berlin, 1968.
Lobel, E. - Page, D. L.: *Poetarum Lesbiorum fragmenta*. Oxford, 1955.
Nauck, A.: *Tragicorum Graecorum fragmenta*. Leipzig, 1889. Reprint: Hildesheim, 1964.

GÖRÖG FELIRATGYŰJTEMÉNYEK

IG Inscriptiones Graecae

- LSAM Sokolowski, E: *Lois sacrées de l'Asie Mineure*. Paris, 1955.
LSCG Sokolowski, E: *Lois sacrées des citées grecques*. Paris, 1969.
LSS Sokolowski, E: *Lois sacrées des citées grecques*. Supplementum. Paris, 1962.
SEG Supplementum Epigraphicum Graecum
Blinkenberg, Chr.: *Lindos II. Inscriptions*. 1-2. Berlin-Copenhagen, 1941.
Dittenberger, W. - Purgold, K.: *Olympia V. Die Inschriften*. Berlin, 1896.
Durrbach, E: *Inscriptions de Délos IV*. Paris, 1929.
Engelmann, H. - Merkelbach, R.: *Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai*. I—II. Bonn, 1972-73. (I. Nr. 1-200; II. Nr. 201-536).
Graf, Fr.: *Nordionische Kulte*. Rom, 1985.
Hiller von Gaertringen, F: *Inschriften von Priene*. Berlin, 1906.
Meiggs, R. - Lewis, D.: *A Selection of Greek Historical Inscriptions*. Oxford, 1969, 1988 (revised edition), 1989.
Merkelbach, R. - Engelmann, H. - Knibbe, D. (szerk.): *Die Inschriften von Ephesos*. 1-8. Bonn, 1979-1984. Az Ia (nr. 1-47) kötetet kiadta: Wankel, H.
Petzl, G.: *Die Inschriften von Smyrna*. I—II. Bonn, 1982-87.
Pfohl, G: *Griechische Inschriften als Zeignisse des privaten und öffentlichen Lebens*. Tübingen, 1966, 1980 (verbesserte Auflage).
Rehm, A.: *Milet I/3. Das Delphinion*. Berlin, 1928.
Wankel lásd Merkelbach
Wiegand, Th.: *Didyma, vol. 2. Die Inschriften*. Berlin, 1958. [189]

MAGYAR NYELVŰ SZAKIRODALOM

Részletes irodalomjegyzék a *Polis* és vallás című kötetben található.

- Eliade, M.: *A szent és a profán*. Budapest, 1987 (*Das Heilige und das Profane*. Hamburg, 1957).
Eliade, M: *Vallási hiedelmek és eszmék története*. I—II. Budapest, 1994 (*Histoire des croyances et des idées religieuses*. I—II. Paris, 1978).
Frazer, J. G.: *Az aranyág*. Budapest, 1965, 1993.
Hegyi D.: *A görög Apollón-kultusz*. Budapest, 1998.

Hegy D.: *Polis és vallás. Bevezetés a görög vallástörténetbe.* Budapest, 2002.
Kerényi K.: *Halhatatlanság és Apollón-vallás.* Budapest, 1984.
Kerényi K.: *Az isteni orvos.* Budapest, 1999.
Maróti E.: *Delphoi és a Pythia sportversenyei.* Budapest, 1995.
Long, A. A.: *Hellenisztikus filozófia.* Budapest, 1998 (*Hellenistic Philosophy.* New York, 1974).
Ritoók Zs. - Sarkady J. - Szilágyi J. Gy.: *A görög kultúra aranykora.* Budapest, 1984.
Trencsényi-Waldapfel I.: *Vallástörténeti tanulmányok.* Budapest, 1981.

NEMZETKÖZI SZAKIRODALOM

Összefoglaló munkák

Burkert, W.: *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche.* Stuttgart etc, 1977.
Farnell, L. R.: *The Cults of Greek States.* I-V Oxford, 1896-1909.
Muth, R.: *Einführung in die griechisch und römische Religion.* Darmstadt, 1998².
Nilsson, M. R.: *Geschichte der griechischen Religion.* I. München, 1967³ II. 1961².
Roscher, W. H.: *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie.* I—VI. Leipzig, 1884-1937.
Stengel, R.: *Die griechischen Kultusaltertümer.* München, 1921 (Reprint: New York, 1975).

A GÖRÖG KULTUSZOK

Alcock, S. E. - Osborne, R. (ed. by): *Placing the Gods.* Oxford, 1996.
Bianchi, U.: *The Greek Mysteries.* Leiden, 1975.
Burkert, W.: *Ancient Mystery Cults.* Cambridge/Massachusetts - London/England, 1987.
Burkert, W.: *Antike Mysterien.* München, 1991².
Cook, A. B.: *Zeus.* I—III. Cambridge, 1914-1940.
Detienne, M.: *Dionysos a ciel ouvert.* Paris, 1986.
Deubner, L.: *Attische Feste.* Berlin, 1956.
Dietrich, B. C.: *Tradition in Greek Religion.* Berlin 1986.
Hägg, R. (ed. by): *Early Greek cult practice.* Stockholm, 1988.
Harrison, J. E.: *Themis. A Study of the social Origins of Greek Religion.* London, 1963.
Hemberg, B.: *Die Kabiren.* Uppsala, 1950.
Hinz, V.: *Der Kult der Demeter und Kore auf Sizilien und in der Magna Graecia.* Wiesbaden, 1998.
Hughes, D. D.: *Human Sacrifice in Ancient Greece.* London-New York, 1991.
Jeanmaire, H.: *Dionysos.* Paris, 1951 (Reprint: 1978).
Kraus, Th.: *Hekate.* Heidelberg, 1960.
Laumonier, A.: *Les cultes indigenes en Carie.* Paris, 1958. [190]
Lévi-Strauss, C.: *Mythologiques I. Le Cru et le cuit.* Paris, 1964 = *The Raw and the Cooked.* New York, 1969.
Lewis, I. M.: *Extatic Religion.* Harmondsworth, 1971 (Reprint: 1975, 1978).
Lonsdale, S. H.: *Dance and Ritual Play in Greek Religion.* London, 1993.
Maass, M.: *Das antike Delphi.* Darmstadt, 1993.
Marinatos, N. - Hägg, R. (ed. by): *Greek Sanctuaries.* London-New York, 1993, 1995.
Miltner, I. E.: *Ephesos.* Wien, 1958.
Nilsson, M. R.: *Griechische Feste von religiöser Bedeutung mit Ausschluss der Attischen.* Leipzig, 1906.
Nilsson, M. R.: *Die Entstehung und religiöse Bedeutung des griechischen Kalenders.* Lund, 1962².
Parke, H. W.: *Festivals of the Athenians.* Leiden, 1975.
Parke, H. W.: *The Oracles of Apollo in Asia Minor.* London-Sidney, 1985.
Parke, H. W.: *The Oracles of Zeus: Dodona, Olympia, Ammon.* Oxford, 1967.
Parke, H. W.: *Greek Oracles.* London, 1967.
Picard, Ch.: *Ephése et Claros. Recherches sur les sanctuaires et les cultes de l'Ionie du Nord.* Paris, 1922.

Pötscher, W.: *Hera*. Darmstadt, 1987.
Schachermeyr, E.: *Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens*. München, 1950.
Usener, H.: *Dreiheit*. Bonn, 1903 (Reprint: Hildesheim, 1966).
Turcan, R.: *Les religions de l'Asie dans la Vallée du Rhône*. Leiden, 1972.
Verbruggen, H.: *Le Zeus crétois*. Leiden, 1985.
Walton, A.: *Asklepios. The cult of the Greek god of medicine*. Leiden, 1979 (Repr. of the 1894 ed.).
Wide, S.: *Lakonische Kulte*. Darmstadt, 1973.
Zuntz, G.: *Persephone. Three Essays on Religion and Thought in Magna Graecia*. Oxford, 1971.

A HITVILÁG

Adkins, A. W. H.: *Merit and Responsibility*. Oxford, 1960.
Bremer, J. M.: *Hamartia*. Amsterdam, 1969.
Festugière, A.-J.: *Personal Religion among the Greeks*. Berkeley, 1954.
Dodds, E. R.: *The Greeks and the International*. Berkeley, 1966⁵.
Guthrie, W. K. C.: *Orpheus and Greek Religion*. London, 1952². Reprint: Princeton/New Jersey, 1993.
Jagu, A.: *Théologie du péché*. Paris, 1960.
Lacroix, J.: *Philosophie de la culpabilité*. Paris, 1977.
Parker, R.: *Mythos. Pollution and purification in early Greek religion*. Leiden, 1983.
Puhvel, J.: *Myth and Law among the Indo-Europeans*. Berkeley, 1970.
Pulley, S.: *Prayer in Greek religion*. Oxford, 1997.
Rohde, E.: *Psyche* (9-10 Auflage). Tübingen, 1925.
Vernant, J. R.: *Mythe et pensée chez les Grecs*. Paris, 1965.
Wright, M. R.: *Cosmology in Antiquity*. London-New York, 1995.